



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI

CORCÎ ZEYDÂN VE ARÛSU FERĠNE ADLI ROMANININ
İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Aktozo İMARALI UULU

DANIŞMAN
Dr.Öğr.Üyesi Ali EMİNOĞLU


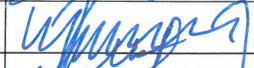

KONYA-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Aktoro İMARALI UULU
	Numarası	168106081011
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ ARAP DİLİ VE BELAGATI
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ali EMİNOĞLU
	Tezin Adı	CORCİ ZEYDÂN VE ARÛSU FERGÂNE ADLI ROMANININ İNCELENMESİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Corcî Zeydân ve Arûsu Fergâne Adlı Romanının İncelenmesi** başlıklı bu çalışma 04/10/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda ~~oybirliği~~/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	Ali EMİNOĞLU	
2	Doç. Dr.	Mücahit KÜÇÜKSARI	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Yusuf Sami SAMANCI	



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Aktoro İMARALI UULU		
	Numarası	168106081011		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	<input checked="" type="checkbox"/>	
		Doktora	<input type="checkbox"/>	
Tezin Adı	CORCÎ ZEYDÂN VE ARÛSU FERGÂNE ADLI ROMANININ İNCELENMESİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

04/11/2019
Aktoro İMARALI UULU
İmzası



ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Aktoro IMARALI UULU		
	Numarası	168106081011		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	✓	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ali EMİNOĞLU		
Tezin Adı	CORCİ ZEYDÂN VE ARÛSU FERGÂNE ADLI ROMANININ İNCELENMESİ			

Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle başlayan modernleşme ve Batı kültüründen etkilenme sonucu Mısır sanat ve kültür edebiyatında önemli gelişmeler söz konusu olmuştur. İlk başta Batı romanından çeviri ile başlayan roman serüveni Muhammed Hüseyin Heykel'in Zeynep adlı romanıyla bir noktaya ulaşmıştır. Ancak kendine özgün roman anlayışı Corcî Zeydân'la zirveye ulaşmıştır.

Yazar bu alanda çoğu İslam tarihini ele alan yirmi iki tane roman yazmıştır bu romanların biri de Arûsu Fergâne'dir.

Çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde modern Mısır romanına dair genel bir bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Corcî Zeydân'ın hayatı ve eserleri hakkında incelemeler yapılmıştır. İkinci bölümde yazarın Arûsu Fergâne adlı eseri zaman ve mekân, kahramanlar, olay örgüsü, dil ve üslup açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Corcî Zeydân, Modern Mısır Romanı, Arûsu Fergâne.



ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Aktoro IMARALI UULU		
	Student Number	168106081011		
	Department	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	<input checked="" type="checkbox"/>	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	<input type="checkbox"/>	
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Ali EMİNOĞLU		
Title of the Thesis/Dissertation	JORJI ZAYDAN AND INVESTIGATION OF HIS NOVEL NAMED ARUS-U FARGHANAH			

As a result of the modernization that started with Napoleon's occupation of Egypt and the influence of Western culture, there have been significant developments in Egyptian art and cultural literature. Its novel adventure, which began with a translation from the Western novel, reached a point with the novel Zaynab by Mohammad Husain al-Haykal. However, original novel approach of Egypt reached its peak with Jorji Zaydan.

The author has written twenty-two novels in this field, most of which address Islamic history. One of these novels is Arus-u Farghanah.

Our work consists of an introduction and two parts. The introduction gives a general overview of the modern Egyptian novel. In the first part, investigations were made about the life and works of Jorji Zaydan. In the second part, the author's work Arus-u Farghanah is examined in terms of time and space, heroes, incident pattern, language and style.

Key Words: Jorji Zaydan, Modern Egyptian Novel, Arus-u Farghanah.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	IV
TRANSKRİPSİYON.....	V
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konumu ve Öznesi	1
2. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
3. Araştırmanın Kapsamı	2
4. Araştırmanın Metodu	2
5. MODERN MISIR ROMANINA GENEL BİR BAKIŞ	3

I.BÖLÜM

CORCİ ZEYDÂ'NIN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ ve ESERLERİ

1. Hayatı	20
1.1.1. Kişiliği.....	22
1.1.2. Edebi Hayatı	22
1.1.3. Kültürü	23
1.1.4. Metodu ve Tarihçiliği.....	24
1.2. Eserleri	25
1.2.1. Târîhu't-Temedduni'l-İslâmî.....	26
1.2.2. Târîhu'l-'Arab Kıable'l-İslâm.....	26
1.2.3. Târîhu'l-Mâsûniyyeti'l-'Âm.....	26

II. BÖLÜM

ARÛSU FERGÂNE ADLI ROMANININ İNCELENMESİ

2.1. Romanın Özeti	29
2.2. Romanın Şekil Bakımından İncelenmesi	38

2.2.1. Romanda Bölümlendirme.....	38
2.2.2. Olay Örgüsü.....	38
2.3. Romanın Kahramanları.....	40
2.3.1. Cihân.....	41
2.3.2. Dırğâm.....	44
2.3.3. Semân.....	51
2.3.4. Afşin.....	53
2.3.5. Verdân.....	55
2.3.6. Mu‘tasım.....	57
2.3.7. Hammâd.....	59
2.3.8. Helena.....	60
2.3.9. Yakûta.....	60
2.3.10. Âfitâb.....	61
2.3.11. Diğer kahramanlar.....	62
2.4. Romanda Zaman Örgüsü.....	62
2.4.1. Vak’a Zamanı.....	64
2.4.2. Olayları Aynen Aktarma.....	64
2.4.3. Anlatma zaman.....	65
2.4.4. Anında Aktarma.....	66
2.4.5. Sonradan Aktarma.....	66
2.5. Romanda Mekân Örgüsü.....	67
2.5.1. Romanda Mekân ve Tasvir.....	68
2.5.1.1. Mekânlarda Nesnel Tasvir.....	68
2.5.1.2. Mekânlarda Nesnel Tasvir.....	69
2.6. Corcî Zeydânın Romanındaki Anlatım Teknikleri.....	69
2.6.1. Özetleme.....	70
2.6.2. Genişletme.....	71
2.6.3. Açık Mekân.....	73
2.6.4. Kapalı Mekân.....	74
2.7. Romanın Dil ve Üslup Bakımından İncelenmesi.....	75
2.7.1. Dil Unsurları.....	75

2.7.1.1. Samimi İfadeler.....	75
2.7.1.2. Terimler.....	76
2.7.2. Üslup.....	77
2.7.2.1. Dramatik Üslup.....	77
2.7.2.2. Düşünce Üslubu.....	77
2.7.2.3. Havas Üslubu.....	78
2.7.2.4. Hiciv Üslubu.....	79
2.8. Romanın Muhteva Bakımında İncelenmesi.....	80
2.8.1. Romanda Kurgulama Tekniği	80
2.8.2. Olay Bütünlüğü	80
2.8.3. Hal Değişim Kalıbı.....	81
2.8.4. Romanda Mekanik Yapılaşma	82
SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA	85

KISALTMALAR

b.	: bin (ibn)
Bkz.	: bakınız
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
Çev.	: çeviren
h.	: Hicri
KSÜ.	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
m.	: miladi
ö.	: ölüm tarihi
s.	: sayfa
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: tarihsiz
Üniv.	: Üniversite
vb.	: ve benzeri
vs.	: ve sair
Yay.	: yayınları
y.y.	: yüzyıl

TRANSKRİPSİYON

أَ : A, E, a, e	س : S, s
أُ : U, u	ش : Ş, ş
إِ : I, Î, ı, i	ص : Ş, ş
أَ : Â, Ê, â, ê	ض : D, d
أُو : Ô, ô	ط : T, t
أِي : Î, î	ظ : Z, z
ب : B, b	غ : Ğ, ğ
ت : T, t	ف : F, f
ث : <u>S, s</u>	ق : K, k
ج : C, c	ك : K, k
ح : H, h	ل : L, l
خ : <u>H, h</u>	م : M, m
د : D, d	ن : N, n
ذ : <u>Z, z</u>	ه : H, h
ر : R, r	و : V, v
ز : Z, z	ي : Y, y

Bu çalışmada, yukarıda geçen transkripsiyon alfabesi şahıs isimleri, eser adları ve künyeler için kullanılmıştır. Arapça kelimelerden, Türkçede de aynı anlamıyla yaygın kullanımı olanlara transkripsiyon sistemi uygulanmamıştır. Örneğin; “*İsmail, Hüseyin... vb.*” şeklinde Türkçede kullanıldığı gibi yazılmıştır. Harf-i tarifler cümle başında da “el...” şeklinde küçük harf kullanılmıştır. eş-Şıdyak, et-Tahtâvî gibi. Şemsî harflerle başlayan kelimelerin başındaki harf-i tarifler ise el-Kitâb, el-Ensârî şeklinde kelimenin ilk harfinin okunuşu esas alınarak belirtilmiştir.

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ insanoğlunu medeni hayat tarzına uygun bir şekilde yaratmıştır. Bu özelliği ile kendini ifade etmek isteyen insanoğlu, hemcinslerini gerek duyduğu konularda ikna etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu sebeple bazen karşıdakilerin psikolojik yapılarına ve anlayışlarına göre kendi anlatım tarzlarını şekillendirmiştir. Bu ifadeler bazen bir şiir, destan vs. bazen de roman ve hikâye olarak ortaya çıkmıştır. Çeşitli zaman dilimlerinde ifadeler, kendi buldukları zamanlara göre şekil kazanmıştır. Ancak bu şekillenmelerin edebi bir tür haline gelmesi uzun zaman almıştır. Edebi bir tür olan roman da bunlardan biridir.

XX. yüzyılda Mısır'da yaşayan Corcî Zeydân, yazdığı tarihi romanlarıyla, Modern Arap edebiyatında önde gelen isimlerdendir. Yazarın yazdığı çoğu kitaplar Emeviler, Abbasiler ve Eyyubîler dönemini içermektedir.

Yüksek lisans olarak hazırladığımız bu çalışmada, Abbasi dönemine tekabül eden Corcî Zeydân'ın *Arûsu Fergâne* isimli romanını değişik boyutlarıyla incelemeye çalıştık.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu ve özgünlüğü, konunun amacı ve önemi, araştırmanın metodu ve kapsamı açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümde, Modern Mısır romanına dair genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Corcî Zedân'ın hayatı ve eserleri incelenmiştir. İkinci bölümde yazarın *Arûsu Fergâne* adlı eseri zaman ve mekân, kahramanlar, olay örgüsü, dil ve üslup açısından incelenmiştir.

Tez yazma esnasında gerek fikir ve düşünceleriyle, gerek düzeltme ve önerileriyle yol gösteren kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ali Eminoğlu hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Aktoro İMARALİ UULU

KONYA-2019

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konumu ve Öznesi

Araştırmanın konusunu, Corcî Zeydân (1861-1914)'ın hayatı, edebî kişiliği ve *Arûsu Fergâne* isimli romanın muhteva ve üslup özelliklerinin tahlili oluşturmaktadır.

Corcî Zeydân'ın *Arûsu Fergâne* adlı romanına dair, yapılan araştırmalar sonucu bu alanda Türkiye'de yüksek lisans ve doktora düzeyinde yaptığımız araştırmadan başka farklı akademik çalışmalar yapılmadığı görülmektedir. Konuya dair *Arûsu Fergâne* romanı üzerine bir makale olarak kaleme alınmış çalışmalar bulunmamakla birlikte Corcî Zeydân'ın bazı romanları üzerinde çalışılmıştır. Bu çalışmalardan biri Corcî Zeydân'ın *İslam Medeniyeti Tasavvuru* (İslam Medeniyeti Tarihi) kitabı bağlamında Ömer Pekırbazlı tarafından çalışılmış bir yüksek lisans tezdır.¹ Bu tez yazarın hayatı, yazarın bu eserine karşı tenkitler ve eserlerini içermektedir.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Modern Arap edebiyatı XIX. y.y. ikinci yarısı ile XX. y.y. başlarında kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle bu dönemde Mısır, Suriye ve Lübnan'da tarihî romanlar üzerine önemli eserler vermiş öncü yazarlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de Corcî Zeydân'dır.

Arap edebiyatının tarihî roman öncüsü olarak bilinen Corcî Zeydân, Hıristiyan çevreden gelmesine rağmen İslam, Emeviler, Abbasilerve Eyyubiler tarihini ele alan yirmiden fazla roman yazmıştır. Bu bağlamda Corcî Zeydân'ın siyasi ve kültürel açıdan hayatının incelenmesi, ayrıca kaleme aldığı eserleri konumuz olan *Arûsu Fergâne* dâhil olmak üzere Modern Arap edebiyatının gelişmesine önemli katkıda bulunması açısından önemlidir. Roman duygu yüklü

¹ Bkz. Ömer Pekırbazlı, “*Corci Zeydân'ın İslam Medeniyeti Tasavvuru (“İslam Medeniyeti Tarihi” Bağlamı Altında)*”, Necmettin Erbakan Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2016.

sanatsal ifadelerle birlikte, Abbasî dönemindeki siyasi ve kültürel durumu içermektedir. Aynı zamanda olayların gerçekleştiği bölgenin özellikleri gibi unsurlar da bulunur.

Arûsu Ferğâne romanının ilmî ve edebi değerini ortaya koymak, ayrıca söz konusu yazarın şahsında dönemin ilmî, edebi ve siyasî yapısı hakkında sağlıklı bir araştırma yapmak bu çalışmanın amaçları arasındadır.

3. Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışmamızın kapsamı Corcî Zeydân'ın *Arûsu Ferğâne* (Ferğane Gelini) romanının edebî yönden incelenmesi olarak sınırlandırılmıştır. Bu çalışmamızın sadece edebî yönden ele aldığımızı sebebi de bu romanın tarih konusunu da içermesidir. Yani aynı eseri tarih alanında da incelemesi yapılabilir.

4. Araştırmanın Metodu

Bu çalışmanın giriş bölümünde 19. Asırdaki Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi ve modern Arap edebiyatının canlanması konusunda ele alınmıştır.

Birinci bölümde ise mümkün olduğu kadar, aslî kaynaklardan müellif hakkında tarama yapılmıştır. Gerekli bilgilere ulaşıldıktan sonra Corcî Zeydân'ın hayatı, edebî kişiliği ve yazdığı eserleri ele alınmıştır. Bunun dışında son dönemde yazılmış Arapça, Türkçe kitaplar, tezler, makale ve ansiklopedik bilgilerden istifade edilmiştir.

Arûsu Ferğâne romanı ikinci bölüm başlığı altında incelenmiştir. Romanı incelemede kullanılan şekil ve üsluplara örnek verebilmek zaman ve mekân konularını iyi tespit edebilmek için, roman baştan sonuna kadar gözden geçirilmiştir.

5. MODERN MISIR ROMANINA GENEL BİR BAKIŞ

Arap edebiyatı tarihçileri Modern Arap edebiyatı tarihinin, Fransızların Mısır'ı 1798 yılında işgal etmesi ile başladığını² söylemişlerdir. ³ Başta Ahmet Heykel (ö. 2006) olmak üzere bazı Mısır'lı eleştirmenler, Fransızların Mısır'ı işgal etmesi ülkenin kültürel ve toplumsal hayatında olumlu değişiklikler meydana getirdiğini öne sürmüşlerdir.⁴ Fransızların Mısır'ı işgali üç yıl sürmüştür. Bu süre içerisinde Fransız işgalinin yapmış olduğu tahribat ve yıkım yönünü bir kenara bırakacak olursak, Fransızların Mısır'da yapmış oldukları sosyal, kültürel ve bilimsel faaliyetlere bakıldığında bu durumun doğru olduğu görülmektedir. Fransızların Mısır'da gerçekleştirdikleri bilimsel çalışmalarını izleyen Mısırlılar, Batı'nın bilim alanında ulaştığı seviyeyi kavramışlardır.⁵

Fransa'nın Mısır'ı işgal etme sebebi, Mısır'da güçlü bir imparatorluk kurmaktı. Fransızlar bunu gerçekleştirmek üzere askeri gücünün yanı sıra sosyal, kültürel ve bilimsel çalışmalarda da bulunmuşlardır. Fransızlar araştırma merkezleri, kimya laboratuvarları, astronomi gözlemevleri, kâğıt fabrikalar vb. kurarak Mısır'ı her açıdan inceleme altına almışlardır. Fransızların diğer önemli faaliyetlerinden biri de yanlarında matbaa getirmiş olmalarıdır.⁶ Bu matbaada biri

² Ahmet Hasan ez-Zeyyât başta olmak üzere Hannâ el-Fâhûrî gibi bazı yazarlar Fransızlar gelmeden önce Osmanlı döneminde Arap edebiyatı tarihinin karanlık, tamamen donuk ve verimsiz bir dönem olarak nitelendirmişlerdir. Hâlbuki bu dönemde Arap dili ve edebiyatına dair kıymetli eserler veren pek çok şair ve edip bulunmaktadır. Hatta Osmanlı topraklarında verilen eserleri bir yana bırakın, Avrupa topraklarında Türkçe ve Fransızca'nın yanı sıra Arapça yazılmış pek çok eser bulunduğunu gözler önüne sermektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Muhammet Tasa, *İbnûs-Semmân ve Şiirleri*, Konya 2007, s. 21; Yusuf Sami Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve şiirleri*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2017, s. 17-19; Mücahit Küçüksarı, *Arap Şairlerden es-Sefercelâni ve Şiiri*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2017, s. 5-8.

³ Bu görüşün aksine bazı edebiyat tarihçileri, Fransızların Mısır'ı işgal ettiği 1798 yılını; Modern Arap Edebiyatı Tarihinde yeni bir başlangıç olarak kabul etmemektedirler. Çünkü Fransızlar Mısır'ı işgali ettiği zaman Mısır'da herhangi bir gelişme olmadığını, hatta Mısırlıların bu işgale karşı mücadeleye bulduklarını, Fransızların Mısır'ı işgal etmelerinin sebebi Mısır'ın zenginliklerine sahip olmak olduğunu belirtmişlerdir. Böylece Arap edebiyat tarihçilerinin bazıları, Modern Arap Tarihini Napolyon'un yönetime geldiği tarih ile başlatırken; Bazıları ise 'Urâbî ayaklanması ile başlatmaktadır. Bkz. Muhammed 'Abdu'l-Mun'im Hâfâcî, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabî el-Hadîş ve Medârisuhu*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1992, s. 45.

⁴ Ahmet Kazım Ürün, *Çağdaş Mısır Romanında Necip Mahfuz ve Toplumcu Gerçekçi Romanlar*, Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1994, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.1.

⁵ Şevkî Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Mu'asır fi Mısır*, Dârûl-Meârif, Onuncu Basım, Kâhire 1992, s. 12.

⁶ Ignazce Goldziher, *Klasik Arab Literatürü* (çev. Rahmi Er, Azmi Yüksel), Vadi Yay., II. Baskı, Ankara 2012, s. 239.

dört günde, bir diğeri de on günde bir yayımlanan iki Fransızca gazete çıkarmışlardır.

Fransızlar, Mısır'da yapmış oldukları en büyük faaliyetlerinden biri de Mısır medeniyetini dünyaya tanıtan “*Description de l'Égypte*” (Mısır'ın Tanımı) isimli eseri yazmalarındır.⁷ Bu eser, Fransızların Mısır'da kaldıkları süre içerisinde yapmış oldukları çalışmaları içermektedir.⁸

Fransızlar Kahire'de çocuklarına eğitim vermek amacıyla iki okul açmış ve açtığı bu okullarda Batı usul ve yöntemleriyle eğitim vermişlerdir. Bunların dışında çok sayıda Fransızca kitap içeren büyük bir kütüphane kurmuşlardır.⁹ Mısırlılar da bu kütüphaneden istifade etmişlerdir. Fransızlar hikâyelerinden uyarlanan oyunları göstermesi için bir tiyatro kurmuşlardır. Fransa, ülke işlerini istişare etmek amacıyla Ezher âlimleri arasından seçimle belirlenen ulusal bir meclis oluşturmuş, yanında getirdiği bilim adamlarıyla ilmi bir akademi tesis etmiştir.¹⁰ Bu çalışmalar, Mısır aydınlarının birçok alanda Batı kültürünü tanımaları için başlangıç oluşturmuştur.¹¹

Ancak Fransızların Mısır'da kalışı uzun sürmemiştir. 1801 yılında Osmanlı karşısındaki mağlubiyetlerinin ardından Mısır tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Osmanlılar Fransızları 1803 yılında Mısırdan çıkarmışlardır.¹² Mısır'a Fransızları çıkarmak amacıyla gelen Türk birliklerinin başında Kavalalı Mehmet Ali Paşa bulunmaktaydı. Mehmet Ali Paşa başarılı bir komutan olması sebebiyle 1805 yılında Mısır valisi olur.¹³

⁷ Ahmet Savran, *XIX. yy. Osmanlı Dönemi Yeni Arap Edebiyatı*, Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak. Yay., Erzurum 1991, s. 7-8.

⁸ Ali Eminoglu, *Modern Arap Şiirinde Mahmut Derviş ve Şiir Anlayışı*, Konya 2016, s. 1-2.

⁹ Savran, *XIX. yy. Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, s. 9.

¹⁰ ed-Desûkî, *Fî'l-Edebi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, C. I-II, Kahire 1966, s. 37-39.

¹¹ Şevkî Dayf, *el-Edebi'l-Arabî el-Mu'âşır fi Mısr*, Dâru'l-Ma'ârif, X. Baskı, Mısır 1991, s. 12-13.

¹² Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 14.

¹³ Ahmet Abdu'l-Maksûd Heykel, *Ta'avvuru'l-Edebi'l-Ĥadîşi fi Mısr*, Dâru'l-Ma'ârif, VI. Baskı, Kâhire 1994, s. 25; Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 14; Cemal Bedevi, *Mısır min Nafizeti't- Tarih*, Daru'ş-Şuruk, 1994, s. 74-75; Seyid Muhammed Seyyid“Mısır”, *DİA.*, İstanbul, 1988, XXIX, 567.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın asıl amacı Mısır valisi olduktan sonra, Mısır'ı kültürel ve medeni yönden Batı ülkeleri gibi modernleştirmektir.¹⁴ Kavalalı, amacına ulaşmak için eğitime büyük önem vermiş ve harp, veterinerlik, ziraat ve mühendislik gibi okullar kurdurmuştur. Kurduğu okullara da Avrupa'dan, çoğunluğu Fransızlardan oluşan öğretmenler getirtmiştir. Getirttiği yabancı öğretmenler, Arapça bilmedikleri için, Fas'tan ve Suriye'den gelen tercümanlar vasıtasıyla ders vermişlerdir.¹⁵ Avrupalılar ile Mısırlılar arasındaki iletişimi kuvvetlendirmek için başta Ermeni ve diğer milletlerden oluşan bir tercüman grubu oluşturmuş ve kaliteli bir dil okulu kurmuştur.¹⁶ Bu sayede Mısır hemen hemen her alanda kayda değer bir ilerleme sağlamıştır.

Mehmet Ali Paşa döneminde, eğitim ve kültürel faaliyetlerin yolunda atılan önemli adımlardan birisi de 1821 yılında “*Bulak*” matbaasını¹⁷ kurdurmasıdır.¹⁸ Ayrıca bu matbaada Mısır'ın ilk resmi gazetesi olan “*Curnâlu'l-Hidv*” adıyla çıkan daha sonra *el-Vakâ'iu'l-Mısriyye* adını alan ilk resmi gazete çıkarılmıştır. Arapça ve Türkçe olarak çıkan bu gazetede politikadan edebi gelişmelere kadar her alanla alakalı bilgilere yer verilmiştir. Gazetenin çalışma kadrosunda, yazı işlerinde idarî işlerde görevleri bulunan Suriyeliler de bulunmuştur. Bu görevliler içinde Suriyeli ünlü edip, “*el-Ceva'ib*” gazetesinin editörü *Ahmet Fâris eş-Şidyak* (1801-1887) da bulunmaktaydı.¹⁹

Mehmet Ali Paşa, açtırdığı okullarda ders vermek üzere yetişmesi amacıyla yurt dışına burslu öğrenciler göndermeye başlamıştır. İlk öğrenci grubu, 1813'te İtalya'ya gönderilmiş daha sonraki dönemlerde oluşturulan öğrenci grupları ise genellikle Fransa'ya gönderilmiştir.²⁰ Bu burslu öğrenciler Mısır kültürüyle modern Avrupa kültürü arasındaki ilk düzenli iletişimi kurmuşlardır.²¹ Bu durum, modern

¹⁴ Kemal Tuzcu, *Mısırlı Neo-Klasik Şairler*, Nüsha, Şarkiyat Araştırmalar Derneği, Ankara 2002, s. 107-108.

¹⁵ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 15.

¹⁶ Dayf, *el-Edebi'l-ʿArabi el-Muʿâşır fi Mısr*, s. 169-170.

¹⁷ Bu matbaa, *el-matba'atu'l-ehliyye* veya *matba'atu'l-bâ'şâ* adlarıyla da zikredilir. Bkz. Halil Sâbât, *Târîhu't-Terceme fi 'Asrı Muhammed 'Ali*, Kahire 1951, s. 146-148.

¹⁸ Ahmet Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-ʿArabi*, Dâr'ul-Ma'rife, III. bs., Beyrut 1996, s. 314.

¹⁹ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 20.

²⁰ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 15.

²¹ Dayf, *el-Edebi'l-ʿArabi el-Muʿâşır fi Mısr*, s.169-170.

anlamda Mısır edebiyatının canlanmasında ve gelişmesinde büyük önem taşımaktadır.²²

Fransa'ya gönderilen öğrenciler orada beş sene kalmıştır. Kaldıkları süre zarfında, Avrupa edebiyatını okumuşlar, Avrupa düşüncesini ve kültürünü tanımışlar, öğrenmiş oldukları bu düşünce ile ülkelerine dönmüşlerdir. Bu kişiler daha sonra basının da toplumda yavaş yavaş, yer etmesiyle almasıyla, Batı'nın Arap edebiyatına yabancı türlerini gerek çeviri, gerek deneme ve gerekse adaptasyon yoluyla Arap okuruna tanıtmaya başlamışlardır. Öncelikle çeviri yoluyla başlayan bu kalkınma hareketi modern Arap romanının temelini oluşturmuştur.²³ Bu çeviriyi ilk yapan, Mehmet Ali Paşa'nın yurt dışına gönderdiği öğrencilerin başında sorumlu imam olarak giden Rifâ'a Râfî'î eṭ-Ṭaḥṭâvî'dir.²⁴

Rifâ'a Râfî'î eṭ-Ṭaḥṭâvî 1826-1831 yılları arasında Fransa'da eğitim görmüştür. Taḥṭâvî, kaldığı beş yıl içerisinde Fransızca'yı çok iyi derecede öğrenmiştir. Mısır'a döndüğünde Paris'te gördüğü kültürden etkilenerek, "Didaktik roman" denilebilecek ve daha çok seyahatname türündeki ilk roman sayılan

²² Yasemin Kazakoğlu, *Necip Mahfuz'un es-Sülesiyye (Üçleme), Adli Eserinde Kadın Figürü*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Diller ve Edebiyatlar Anabilim Dalı Arap ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s. 2.

²³ Kazakoğlu, *Necip Mahfuz'un es-Sülesiyye (Üçleme), Adli Eserinde Kadın Figürü*, s. 2.

²⁴ Rifâ'a Râfî'î eṭ-Ṭaḥṭâvî 1801 yılında Mısır'ın Cercâ (Gergâ) kasabasında Taḥṭâ köyünde doğdu. İlk eğitimini Taḥṭâ ve Farşut köylerinde dayısı ve hadis âlimi Abdüssamet el-Ensârî, dilci ve edebiyatçı Ebü'l-Hasan Abdülaziz el-Ensârî, fakih ve sûfi olan Ferrâc el-Ensârî'den aldı. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'i tamamını ezberlemiş, klasik metinleri öğrenmeye başlamıştır. 1817'de babasının vefatından sonra Ezher Üniversitesine girdi. Burada hadis, mantık ve belağat gibi ilimlerin yanında, astronomi, tıp, matematik ve coğrafya ilimlerini de öğrenmiştir. 1826'da Mehmet Ali Paşa tarafından Fransa'ya gönderilen kırk kişilik öğrenci grubuna imam vekili olarak katılmıştır. Mısır'a döndüğünde Ezher Üniversitesinde Fransızca öğretmeni olarak çalışmaya başlamıştır. Uzun sürmeden Mısır'da ortaya çıkan Veba olayından dolayı kendi köyü olan Taḥṭâ'ya giderek orada yaklaşık altı ay kalmıştır. Bu arada Paris'te iken başlattığı *Precis* isimli kitabını tamamlayıp Mehmet Ali Paşaya sunarak, Paşanın sağ kol ağa rütbesi makamını almıştır. 1847'de Medresetü's-Şerîati'l-İslamiyye ile Medresetü'l-Elsün'ü birleştirerek, o medresenin yöneticiliğini yapmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın emriyle *Coğrafiyye Sagîre* (Bulak 1831) isimli eseri Fransızcadan Arapçaya çevirmiştir. Daha sonra çevirmiş olduğu bu eser ders kitabı olarak okutulmuştur. Meşhur olan diğer eserleri de *Bidâyetü'l-Kudemâ ve Hidâyetü'l-Hukemâ*'dır (Bulak 1854-1882). Ṭaḥṭâvî, ile birlikte Mustafa Efendi ez-Zerâbî, Muhammed Abdürrâzık ve Medresetü'l-Elsün öğrencileri ile beraber tercüme ettikleri Arap, Yunan, Hint, Acem vb. milletlerin Tarih ve kültürlerini içeren eserler tercüme etmişlerdir. Ṭaḥṭâvî yaklaşık 15 eser yazmıştır. Bkz. Zeydân, *Tarâcimu el-Maṣâhîr'u-Şark fi el-Karn'i et-Tâsi'i-ʿAşar*, Beyrut, ts. 11/28.

Tahlîsu'l-İbrîz fî Talhîşi Bârîs adlı eserini yazmıştır.²⁵ Ancak yazarın eserdeki bölümleri makale olarak adlandırması, eserin roman diye adlandırılmasını engellemiştir. 1834 yılında yayımlanan bu çeviri, Arap dünyasında fazla dikkat çekmemiş olsa da Batı dünyasını Arap dünyasına tanıtan başarılı bir eser olarak nitelendirilmektedir. Bir diğer didaktik roman unsurunu taşıyan eser, Ali Mübarek (ö. 1893)'in *İlmü'd-Dîn* adlı eseridir. Ali Mübarek Rifâ'a Râfi'î eî-Şahtâvî gibi altı yıl Fransa'da kalmıştır. Fransa'da kaldığı süreç içerisinde gözlem ve deneyimlerini Batı ile Doğu arasındaki farklılıkları hikâyeye düzeninde oluşturduğu *İlmü'd-Dîn* adlı eserinde yazmıştır. Ali Mübarek bu kitabı yazarken amacı bir roman yazmak değildi; Onun amacı insanlara bir şeyleri hikâyeye ile öğretmektir. Çünkü Ali Mübarek'e göre insan ruhu güzel sözlere ve hikâyelere daha çok meyilliydi. Sonuç olarak Ali Mübarek'in kaleme aldığı *İlmü'd-Dîn* adlı eser de seyahatname özelliklerine sahip olmasıyla Şahtâvî'nin *Tahlîsu'l-İbrîz fî Talhîşi Bârîs* ile benzerlik gösterir. Ahmet Heykel ve Tâhâ Bedr (ö. 1990) bu çalışmaya “eğitici roman” deseler de Luis Şeyhû (ö.1927) eserin edebî roman çatısı altında okuyuculara sunulmuş tarih, hendese, coğrafya, tabiat bilgisi içeren bir ansiklopedi olduğunu savunmuştur.²⁶ Bu anlamda Modern Mısır romanında ilk örnekleri oluşturan, öğretici roman öncülleri olarak *Tahlîsu'l-İbrîz fî Talhîşi Bârîs* isimli eseri ile Rifâ'a Râfi'î eî-Şahtâvî, *İlmü'd-Dîn* adlı eseri ile de Ali Mübarek kabul edilmektedir.²⁷

Şahtâvî Batı ile etkileşimi daha da hızlandırmak isteği ile Mısır'da bir dil okulu kurmayı hayal eder ve bu kurmuş olduğu hayali 1835 yılında *Medresetu'l-Elsun* “Diller Okulu”nu kurulması ile gerçekleştirir. Okulun başına da Şahtâvî getirilir.²⁸ Bu okuldan mezun olan öğrenciler, Şahtâvî önderliğinde Avrupa'nın pek çok düşüncesini tercüme yoluyla Arap dünyasına aktarmışlardır.²⁹ Şahtâvî “*Les*

²⁵ Rifâ'a eî-Şahtâvî, *Tahlîsu'l-İbrîz fî Talhîşi Bârîs*, Kelimât 'Arabiyye li't-Terceme, Mısır 2011, s. 12; Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, s. 12; Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 17.

²⁶Şükran Fazlıoğlu, *Modern Mısır Romanında Türk İmajı (1798-1914)*, İstanbul 2001, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 138-139.

²⁷ Heykel, *Tahtavvuru'l-Edebi'l-Hâdîş fî Mısır*, s. 25.

²⁸ Faik Bulut, *İslamcı Örgütler 2*, IV. Bs. Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009, s. 7.

²⁹ Bulut, *İslamcı Örgütler*, s. 8.

Aventures de Télémaque”³⁰ adlı eseri “*Mevâki’ul-Eflâk fi Vakâ’i Telimâk*” adıyla Arapçaya çevirmiştir. Bu kitap 1867’de Beyrut’ta yayınlanan bu eserin dikkat çeken tarafı, Arap edebiyatında Batı edebiyatlarından Fransızcadan Arapçaya roman şeklinde çevrilen ilk kitap olarak kabul edilmesidir.³¹

Yukarıda zikredilen, roman olarak ifade edilebilecek ilk iki örnek eserin dışında başka eserler de zikredilmiştir. Bunlar, Abdullah Fikrî (ö. 1890)’nin *el-Makâmâtü’l-Fikriyye fi’l-Memleketi’l-Bâtıniyye*’si ve Mısır edebiyatında ilk kadın yazar olan Âyşe et-Teymûriyye (ö. 1902)’nin *Netâ’icu’l-Ahvâl fi’l-Akvâl ve’l-Ef’âl*’i gibi *makâme* ³² türü eserleriyle kadîm Arap tarzını devam ettirmeye çalışmışlardır.³³ Ancak *makâme* türü, sürekli okur sayısı artmakta olan romantik roman tarzıyla boy ölçüşmemiştir İngiliz işgali altındaki Mısır hayatını son derece canlı bir şekilde tasvir eden Muhammed el-Muveylihi (ö. 1930)’nin *Hadîs İsâ b. Hişâm*, adlı eseri, okuyucuların beğenisini kazanacak bir tarzda olsa da “İthal” edilen roman tarzının gelişmesine karşı bir denge unsuru olmayı başaramamıştır. Mısır’daki ve Arap dünyasındaki diğer yazarlar, *makâme* tarzının şekli, dili, alaycı tonu ve kabadayılar arasında geçen olaylarla ilgili konuları, klasik ve modern nesir yazımı arasında bir çeşit köprü görevi olarak ifa etmişlerdir. Bu tarz, el-Muveylihi ile Arap romanına tarihi bir yaklaşım sergileyen son eser olarak kabul edilmiştir.³⁴

Mısır İngiliz işgali altındayken ekonomik darlığa düşmesi, Mısır’da siyasal problemler yaşanması, Mısır’ın İngilizleri işgali altında ezilmesi, Muhammed el-Muveylihi (1858-1930)’nin keskin kalemine farklı şekillerde kullanılabilecek malzeme vermiştir. Bu eserde el-Muveylihi, kendi dönemindeki sosyal hayatın

³⁰ 1867 de Beyrut’ta yayınlanan tam ismi “*Mevâki’ul-Eflâk fi Vakâ’i-Telimâk*” olarak Tâhtavi tarafından çevrilen bu eser’in dikkat çeken tarafı Fransızcadan Arap Edebiyatına roman şeklinde çevrilen ilk kitaplardan biri olmasıdır. Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, XIX. “*Asıl Türk Edebiyatı Tarihi*’i”, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1976, s. 285; Şalah Zekî Ahmed, *A’lâmu’n-Nağatü’l-‘Arabiyyeti’l-İslâmiyye fi’l-‘Asri’l-Hadîs*, Merkezu’l-‘Hağârati’l-‘Arabiyye, I. Baskı, Mısır 2001, s. 37.

³¹ Tanpınar, XIX. *Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 285.

³² *Mâkâmât*, hayali bir şahsın başından geçen olayların, hayali bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyeler içeren edebi türdür. Yani kısa hikâyeye türünde yazılan eserlerin ortak adıdır. Bkz. Hulûsî Kılıç, “*Mâkâmât*”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 415; Eminoglu, *Modern Arap Şiirinde Mahmut Derviş ve Şiir Anlayışı*, s. 8; Erol Ayyıldız, “*Makâme*”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 417.

³³ Es-Sa’îd el-Verakî, *İtticâbatu’l-Kıssati’l-Kasîra fi’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Mu’âsir fi Mısır*, Kahire 1984, s. 43-44.

³⁴ Roger Allen, *Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı* (Çev. Yrd. Doç. Faruk Çiftçi), *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kahramanmaraş, 2005, Cilt: 3, Sayı: 6, s.133-134.

yanlılıklarını, kendi dönemindeki kraliyet ailesinin yönetim ininin problemlerini, Ezher üniversitesinin eğitim sistemini eleştirmiştir. Böylece el-Muveylîh bu eserinde toplumsal eleştiriyi hedeflemiş, dil yönünü ikinci planda tutmuştur.³⁵

Mehmet Ali Paşa'nın, rahatsızlığından dolayı yönetime oğlu İbrahim Paşa (ö. 1848) geçmiştir. Ancak yönetime geçtikten sonra çok geçmeden babasından önce vefat etmiştir. İbrahim Paşa'dan sonra Mehmet Ali Paşa'nın oğulları sırasıyla yönetime geçmişlerdir. İbrahim Paşa'dan sonra yönetime gelen Abbas Paşa, babasının döneminde öğrencilere verilen bursları durdurmuş dolayısıyla yurt dışında eğitim gören öğrenciler ülkelerine geri çağırılmıştır. O dönemin eğitim faaliyetinde önder olan Tahtâvî'yi sürgüne göndermiş ve Bulak matbaasının da faaliyetini durdurmuştur. *Medresetu'l-Elsun* (Dil Okulu) dâhil birçok okullarını kapatmıştır. Yabancı çalışanların yerine yerli memurları işe almıştır.³⁶ Bununla birlikte, *Curnâlu'l-Hidiv* gazetesi sadece Türkçe basılmaya başlanmış,³⁷ Böylece bu dönem bir duraklama dönemi olarak tarihe geçmiştir.³⁸

Abbas Paşa'dan sonra 1863'te Hidiv İsmail Paşa (ö. 1895)'nin Mısır'ı idare etmeye başlamasıyla birlikte Mısır'da kültürel ve edebi faaliyetler tekrar canlanmıştır. Mehmet Ali Paşa döneminde başlayan, ancak Abbas Paşa döneminde durdurulan yurt dışına burslu öğrenci gönderme faaliyetine İsmail Paşa'nın yönetime gelmesiyle tekrar başlanmıştır. İsmail Paşa döneminde Avrupalılar çok sayıda Fransız, Amerikan, İtalyan, Alman ve Yunan okulları açmışlar, Fransızlar misyonerlik faaliyetlerini rahatlıkla yürütmüşler ve bu faaliyetleri hızlandırmışlardır. el-Ezher Üniversitesi'nin verdiği eğitim eleştirilerek, Avrupa sistemi ile eğitim vermek amacıyla Dâru'l-Ulûm Üniversitesi açılmıştır. Ayrıca Hidiv İsmail Paşa, Mısır'ın Millî Eğitim Bakanı Ali Mubârek Paşa'nın da desteği ile ilk defa İdâre Okulu adında bir okul kurmuş ve bu okul belirli bir müddet sonra Hukuk Okulu olarak değişmiştir. Aynı zamanda et-Tahtâvî'nin teşviki ile ilk

³⁵ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 63.

³⁶ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 63.

³⁷ Philippe de Tarrazi, *Târîhu's-Şahâfati'l-'Arabîyye*, el-Matba'atul-Edebiyye, Beyrut 1996, s. 314.

³⁸ Abdülmühsin Tâhâ Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Hadîse fî Mısr 1870-1983*, Kahire 1983, s. 27.

kez kız okulları açılmaya başlanmıştır.³⁹ Bunların yanı sıra *Dâru'l-Kutub'il-Misriyye* isimli kütüphane açılmıştır. Tiyatro yeniden canlandırılarak tiyatrodaki Arap yazarlar tarafından kaleme alınan oyunlar oynanmıştır.⁴⁰

Eğitim alanında bazı sebeplerden dolayı durdurulmuş uygulamaların canlandırıldığı ve bunlarla beraber pek çok yeniliğin de hayata geçirildiği bu dönemde, birçok farklı alanda cemiyetler kurulmuştur.⁴¹ Kurulan cemiyetler içerisinde ilmî cemiyetler önemli bir yer tutmaktadır. İlk olarak, 1868 yılında Muhammed Ârif Paşa tarafından kitap yayınlama amacıyla kurulan *Cem'iyetu'l-Ma'ârif* ilk olma özelliğine sahiptir. Bu cemiyet, fıkıh ve tarih alanlarında pek çok eserler yayınlamıştır. 1873 yılında Ezher'de okuyan Suriyeli öğrenciler *Cem'iyet Revâki's-Şevâm* adında bir cemiyet kurmuşlardır. Bu cemiyeti kuran öğrenciler kendi aralarında şiir yarışmaları düzenlemişler ve o düzenlenen müsabakalara Mısır'ın önemli edebiyatçıları katılmıştır. Böylece modern Arap edebiyatının ilerlemesine büyük katkıda bulunmuşlardır.⁴²

İsmail Paşa eğitim alanına önem verdiği kadar basına da önem vermiştir. Onun döneminde birçok dergi ve gazete yayımlanmaya başlamıştır. İsmail Paşa'nın döneminde ilk yayınlanan dergi *el-Ya'sûb* isimli Tıp dergisidir. Bu dergi Muhammed Ali Paşa el-Hakîm ve İbrâhîm ed-Desûkî tarafından 1865 yılında çıkartılmıştır fakat bu dergi çok sürmeden kapatılmıştır.⁴³ İlk siyasî gazete diye bilinen *Vâdi'n-Nil* adlı gazete ise Su'ûd Efendî tarafından 1866 yılında yayınlanmıştır. İlerleyen zamanlarda İbrâhîm el-Muveylîhî ve Muhammed Osman tarafından *Nuzhetu'l-Efkâr* isimli gazete haftalık olarak yayımlanmıştır.⁴⁴

1870 yılında ise Abdullah Paşa Fikrî, Ali Paşa Mubârek, İsmail Paşa el-Felekî, Bedir Bey el-Hakîm, Rifâ'a Râfî'î eṭ-Taḥṭâvî gibi dönemin ünlü edebiyatçıları tarafından ilmî ve edebî konuları içeren *Ravḍatu'l-Medâris* adlı dergi çıkartılmıştır. Ayrıca 19. Yüzyılın ikinci yarısında Lübnan Dürzîleri ile

³⁹ Heykel, *Tatavvuru'l-Edebi'l-Hadîsi fi Mısır*, s. 46

⁴⁰ Eminoğlu, *Modern Arap Şiirinde Mahmut Derviş ve Şiir Anlayışı*, s. 5.

⁴¹ Corcî Zeydân, *Târihu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Hilâl, ts, Mısır, IV, 78-79.

⁴² Zeydân, *Târihu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, IV, 84.

⁴³ Zeydân, *Târihu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, IV, 55.

⁴⁴ Eminoğlu, *Modern Arap Şiirinde Mahmut Derviş ve Şiir Anlayışı*, s. 5.

Hıristiyanlar arasında çıkan iç savaşın neticesinde bazı Suriyeli ve Lübnanlı çok sayıda bilim adamı, Kuzey ve Güney Amerika'ya ve Mısır'a göç etmişlerdir.⁴⁵ Mısır'a göç eden bu Suriye ve Lübnan ilim adamları, Mısır'da pek çok faaliyetlerde bulunmuşlar; dergi ve gazetede yayınlamışlar, özel matbaa kurmuşlardır. Diğer taraftan tiyatro kültürünü Mısır'da canlandırmış ve tercüme faaliyetlerini de ihmal etmemişlerdir.⁴⁶ Örneğin Selim Paşa el-Hamevî, 1873 yılında İskenderiye'de *el-Kevkebu 'ş-Şarkî* adlı gazeteyi kurmuştur. Bir diğer gazete ise Selim Taqlâ ve Bişarî Taqlâ adlı iki kardeşin İskenderiye'de çıkartmış oldukları *el-Ahrâm* adlı gazetedir. Bu gazete günümüzde de yayımlanmayı devam ettirmektedir. Bir diğer gazete ise 1879 yılında Edîp İshâk ve Selîm en-Nekkaş tarafından çıkartılmıştır. Corci Zeydân, o dönem içerisinde gazetecilik alanında çalışanların çoğunun Suriyeli olduğunu belirtmiştir.⁴⁷

Her ne kadar Modern Arap edebiyatının gelişim sürecinin başlangıcı olarak Fransızların Mısır'ı işgal etmesi ve Mısır bölgesi esas alınsa da bu modernleşme sürecinin temelleri Şam bölgesinde daha önceden atılmaya başlamıştır. Yani Mısır'ın Batı ile teması XIX. Yüzyılın ilk yıllarına dayanırken. Suriye Lübnan bölgesinin Batı medeniyetini görmesi XVII. Yüzyıla kadar gitmektedir. Çünkü söz konusu Şam bölgesindeki bazı Hıristiyan Araplar, dinî eğitim görmek için Roma'da bulunan okullara girmişlerdir.⁴⁸ Ayrıca Lübnan'da ilk olarak 1753'te Hıristiyanlar tarafından bir matbaa kurulmuştur. Daha sonra Amerikan misyonerleri tarafından 1834 yılında bir diğer matbaa kurulmuştur. Bu matbaada okul kitapları olan fen, tıp, matematik gibi kitapları basmışlardır. Aynı zamanda bu matbaada dini kitaplar ve tarih, edebiyat kitaplarını basmışlardır.⁴⁹

Mısır'da olduğu gibi Suriye ve Lübnan'da da birçok cemiyet kurulmuştur. Özellikle Batılıların kurduğu ilmî ve edebî cemiyetler faaliyetlerini ileri seviyede yürütmüşlerdir. Örneğin; Şam bölgesinde 1847 yılında kurulan *el-Cem'iyetu's-*

⁴⁵ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 51.

⁴⁶ Mahir Derviş, *Hicretu 'ş-Şevâm ilâ Mısır Hilâle en-Nısfî's-Sânî mine'l-Karnî't-Tâsî'î 'Aşar ve Bidâyâtî'l-Karnî'l-İsrîn*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, en-Necâh el-Vataniyye Üniversitesi, Filistin 2003, s. 99-128.

⁴⁷ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, IV, 57.

⁴⁸ Mehmet Yalar, *Hazırlayıcı Faktörler Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yay., I. Baskı, Bursa 2009, s. 86-90.

⁴⁹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, IV, 45.

Sûriyye isimli cemiyet Amerika misyonerleri tarafından kurulmuştur.⁵⁰ Bu cemiyet kurulduktan kısa bir süre sonra, Nâsîf el-Yazîcî (ö. 1871) ve Butrus el-Bustânî (ö. 1883) gibi cemiyet üyeleri ayda bir toplanıp güncel meseleler hakkında munakaşa yapmışlardır.⁵¹ Bir diğer önemli cemiyet de *el-Cem‘iyyetu’s-Suriyyetu’l-‘ilmiyye*’dir. Bu cemiyet 1878 yılında Osmanlı devleti tarafından resmi olarak tanınmış, bu cemiyete dönemin birçok edebiyatçısı üye olmuşlardır. Böylece üye sayısı 150 ye ulaşmıştır.⁵²

Batılıların getirdiği modern yazı üslubu ortaya çıkmadan önce devletin resmi yazıları, risaleler ve mektuplar da *nesir* yazma türü kullanılıyordu. Dolayısıyla bu modernleşmeden ilk olarak pratik açıdan ön planda olan *nesir* türü etkilenmiştir. Yazarlar, eserlerini recezli⁵³ olarak kaleme alırlar; kafiye düzenin ve bedii sanatını kullanırlardı. Bu edebi sanatlarda aşırı süslemeye gittiği görülmektedir. Ancak modernleşme sürecinde özellikle Suriye ve Lübnan bölgelerinde ikamet eden özellikle Hıristiyan yazarlar, Avrupa yazarların yazı üsluplarından etkilenmişlerdir. Nâsîf el-Yazîcî, Butrus el-Bustânî ve Ahmet Fâris eş-Şidyâk (ö. 1887) gibi edebiyatçılar, eski üslupları geride bırakarak, modern üsluba geçmişler ve bu üslupla birçok eser ortaya koymuşlardır. Böylelikle Hıristiyan yazarlar modern Mısır edebiyatının canlanmasında (Nahda)⁵⁴ büyük katkılarda bulunmuşlardır.

Suriye ve Lübnan’dan Mısıra göç eden bu yazarlar, Batı üslubundan etkilendiği kadar Batı edebiyatçılarından da etkilenmişlerdir. Örneğin; Amerikan edebiyatçısı olan Cornelîus’tan etkilenen Butrus el-Bustânî ve Nâsîf el-Yazîcî ile Yusuf el-Eşîr’dir. Bunlar *Kitâb-ı Mukaddesi* Arapçaya çevirmişlerdir. Ayrıca Arapçada ilk modern ansiklopedi olarak bilinen *Muhîtu’l-Muhît* isimli eseri yazmışlar ve Arapçada ilk modern ansiklopedi niteliği taşıyan *Dâ’iretu’l-Me’ârif*

⁵⁰ Ömer İshakoğlu, *Osmanlı Dönemi Suriye’sinde Edebi ve Kültürel Faaliyetler (1800-1918)*, İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010, s. 65.

⁵¹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, IV, 69.

⁵² Zeydân, *Târîhu Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, IV, 69.

⁵³ Recez, Abbâsîler döneminin ilk başlarından itibaren daha çok hikâye, fıkra, tarih, belağat, sarf, nahiv, hadis terimler vb. gibi bilimsel konuların anlatıldığı didaktik manzumelerde kullanılmıştır. Bkz. Tefvik Rüştü Topuzoğlu, “Recez”, *DİA*, Ankara 2007, XXXIV, 510.

⁵⁴ Edebiyat alanında canlı olan faaliyetin çöküşünden sonra tekrar canlanmasına Nahda denilir. Bkz. Er. *Modern Mısır Romanı*, s. 24.

isimli kitabının altı cildini yayımlamışlardır.⁵⁵ Butrus el-Bustânî'nin oğlu Selîm el-Bustânî babası gibi edebiyata meraklı isimlerden sayılmaktadır. Üç büyük eser kaleme almıştır. Bunlardan birincisi *Zennubya*,⁵⁶ ikincisi *Badûr*,⁵⁷ üçüncüsü ise *el-Hiyâm fi Cinâni's-Şâm*'dir.⁵⁸ Selîm el-Bustânî'nin yazdığı bu eserler tarihi roman olarak gösterilse de Corcî Zeydân bu eserlerin üçünü de mektup türü olarak değerlendirmiştir.⁵⁹

Yukarıda geçen bilgiler değerlendirildiği zaman söyle Suriye ve Lübnan'daki edebiyatçıların Mısır'a göç etmeden önce edebî canlanmaya tanık olmuşlardır. Ayrıca Mısır'a göç ettikten sonra da edebî faaliyetleri Mısırlılar ile beraber devam ettirmeleri, XIX. y.y. sonlarına doğru Mısır'da önemli edebî faaliyetlerin gerçekleşmesine, çeşitli edebî akımların ve karşıt fikirlerin doğmasına sebep olmuştur. Böylece modern anlamda roman, tiyatro ve hikâyeleri gerek çeviri gerek telif yollarıyla Mısır romanının modernleşmesine bir zemin oluşturmuşlardır.⁶⁰

XIX. yüzyılın sonlarında, eğitici romanlardan daha çok eğlendirici romanlar okuyuculara sunulmaya başlanmıştır. Bu eğlendirici romanların çoğunluğu Fransızcadan, İngilizceden ve İtalyancadan çevrilmiştir. Bu çeviriler edebî değerden daha çok halkın zevki esas alındığı için, Arapların daha önce yazdıkları hikâye ve romanların yerini almıştır. 1919 devrimine kadarki süre içerisinde yayınlanan romanların neredeyse hepsi aşk maceralarının hâkim olduğu, Avrupa roman çevirilerinden oluştuğu ifade edilmektedir.⁶¹

Tarihî roman çevirilerinde, Fransız edebiyatçısı Alexandre Dumas ile İngiliz yazarı Walter Scott'un eserleri dikkate alınmıştır. Örneğin Alexandre Dumas'ın *el-Fursânu's-Selâse* (Üç Silahşör) isimli romanı 1888'de Necîb Haddât tarafından

⁵⁵ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 25.

⁵⁶ Miladi III. Yüzyılda Suriye'de yaşanan bir olay olup Palmira kraliçesi Zennubya ve kızı Julia'nın Roma imparatorluğuna karşı kahramanca sürdürdüğü bağımsızlık mücadelesini ele almaktadır.

⁵⁷ 1872'de yayınlanan bu eser Emevîler devrini, çöküşü Abbasilerin kuruluşunu ele almaktadır.

⁵⁸ Bu eser diğer iki eserine göre daha çok okunmuştur. Çünkü bu eser iki erkek ile bir kız arasındaki tesadüf ve macera dolu iki büyük aşk konusunu içermektedir ve aynı zamanda Müslümanların Suriye'yi fethettiği konuyu da kaleme almaktadır. Bkz. Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 26-27.

⁵⁹ Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, IV, s. 209.

⁶⁰ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 25.

⁶¹ Er, *Modern Mısır Romanı*, s.71-73.

çevrilmiştir. Walter Scott'un *Kalbu'l-Esed* (Aslan Kalbi) isimli eseri Ya'kûb Sarrûf tarafından çevrilmiştir. Daha çok önem verilen aşk ve macera romanlarından ise Tolstoy'un Reşîd Haddâd tarafından 1907 yılında çevrilen *el-Ba's* (Diriliş)'i örnek verilebilir.⁶²

XX. yüzyılda çeviri yapılan eserlerin edebî değere sahip olmaması, daha çok halkın zevkine göre olan romanların çeviri yapılmasının yanı sıra çevirmenlerin eserin asıl yazıldığı dile tam vakıf olmadıklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla denilebilir ki o zamanki çeviri yaptırılanlar ve mütercimler çevirmesi zor, zaman alan edebî eserleri çevirmektense, ortaya çıkarılmasında zaman almayan, tercümesi daha kolay olan, okuyucuların beklentilerine daha uygun olan roman ve hikâyeleri tercih etmişlerdir. Bununla birlikte bu dönemde çevrilen eserlerin orijinal metni olduğu gibi çeviri yapılmıyor, yeri geldiğinde bölümler şeklinde çevriliyordu. Bundan dolayı, okuyucular tarafından bazı bölümlerinin anlaşılmasında güçlükler yaşıyordu. Bununla birlikte mütercimler, çevirdikleri romanları kendileri yazmış gibi okuyuculara sunmuşlardır. Yani kitabın ne yazarını ne de hangi dilden çevirdiklerini söylemişlerdir. Bazıları ise tam tersine o zamanki yabancı romanların ismini kullanarak kendilerini meşhur etmeye çalışmışlardır. İleriki dönemlerde hangi eserin çevrildiği ve yazarının kim olduğu ile ilgili bilgiler verilmeye Corcî Zeydân'ın teşviki ile başlamıştır.⁶³

Mısır romanı denildiğinde akla gelen ilk isim, Lübnan asıllı, Mısır roman yazarlarının “önderi” diye bilinen Corcî Zeydân'dır.⁶⁴ Onun eğitici ve eğlendirici tarihi romanlar yazdığı görülmektedir. Corcî Zeydân'ın da asıl amacı diğer yazarlar gibi edebi bir roman ortaya koymak değil tarihi bilgileri roman çatısı altında sunmaktır. Zeydân kendisinin de tarihi anlatmada roman tarzını kullanmasının nedenini şöyle anlatır:

“Tarihin, roman içinde sunulmasının, insanlara okumayı teşvik için en iyi araç olduğunu tecrübe ile anladık. Biz bazı yabancı yazarların yaptığı gibi romanı

⁶² Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-Arabiyyeti'l-Hadîse fî Mısır 1870-1983*, s. 136.

⁶³ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 74.

⁶⁴ Muhammed Bekr el-Bûci, ”er-Rivaye” Mecellet'u Cami'i'l-Ezher Silsilet-u 'Ulumi'l-İnsaniye, Kahire 2009, c. 11. Say. 2. s. 207.

tarihe değil de tarihi, roman özelliğine üstün tutmaya çaba sarf ediyoruz. Ancak bazı yabancı yazarlar, roman yazmayı asıl hedef olarak belirlemiş, tarihî gerçekleri romana gerçek görüntüsü vermek için kullanmışlardır. Bu durum, bu tür yazarları tarihî gerçekleri ortaya koyarken okuyucuları yanlış görüşe itebilecek dikkatsizliğe düşürmüştür. Tarih konusunda romanımızda takip edilen yöntem gelince, biz okuyucuyu sürüklemek, onu meraklandırmak amacıyla roman olaylarına yer veriyoruz. Tarihî olaylar ise olduğu gibi kalıyor. Bu arada okuyucuyu eseri baştan sona okumaya sevk eden bir macera hikâyesi ortaya koyuyoruz. Dolayısıyla bu romanlarda geçen tarihî olaylara, tıpkı tarih kitaplarındakilere karşı duyulan güven gibi, zaman ve tipler açısından güven tam olmaktadır. Ancak hikâyenin gerektirdiği tasvirlerle biraz fazla yer verilmektedir. Ne var ki bu tasvirlerde aşırıya kaçma, gerçek üzerinde herhangi bir etki yapmayacağı gibi, tersine ahlâk ve adalet tasvirlerindeki bu tür betimlemelerle konu açıklığa kavuşturulmuş olmaktadır.”⁶⁵

Zeydân, Fransız edebiyatçı Alexandre Dumas (ö. 1870) ve İngiliz romancısı Walter Scot'ton çok etkilenmiştir. Zeydân, insanlara tarihi bıkkınlık verecek tarzda değil eğlendirerek öğretmeyi hedeflemiş ve hedefine de ulaşmıştır. Tarihî roman yazma konusunda önder olan Zeydân, 22 adet roman yazarak bu alanda çığır açmıştır.⁶⁶

Zeydân, her yazdığı romanı, bir önceki romana bağlamaya özen göstermiştir. O, eserlerini oldukça hassas bir şekilde yazmıştır. Çünkü tarih alanında eserlerine birer kaynak niteliğini kazandırabilme amacıyla, eserlerini oldukça sağlam kaynaklara dayandırmıştır.⁶⁷ Ama bu tarihi, roman çatısı altında anlatmaya çalıştığı çoğu eserinde yukarıda kendisi bahsettiği şartlara pek uymadığını görmekteyiz. Eğitici özelliğinden ziyade, hoş vakit geçirmeye davet eden yönünün daha kuvvetli olduğu görülmektedir.

⁶⁵ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 68-69.

⁶⁶Şükran Fazlıoğlu, *Modern Mısır Romanında Türk İmajı (1798-1914)*, İstanbul 2001, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 138-139.

⁶⁷ Ancak Zeydân kamele aldığı romanlarında genellikle İslam tarihinin çalkantılı dönemlerini konu edindiği, parlak dönemleri ele almadığı, İslam tarihini çarpıttığı, “temiz” İslâmî şahsiyetleri aşk macerası içine soktuğu ve bütüp bunları da, bu şekilde yazmış olduğu romanlarının da tarih alanında bir kaynak olabileceğini söyleyerek yaptığı gerekçesiyle eleştiriye maruz kalmıştır. Bkz. Ahmet İbrâhîm el-Hevârî, *Nakdu'r-Rivâye fi'l-Edebil-'Arabiyyi'l-Hadis fi Mısır*, Kahire 1983, s. 48, 58-59.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, en ünlü isimlerden biri de Mustafâ Lütfî el-Menfâlûtî'dir. Menfâlûtî de diğer yazarlar gibi toplumun bir takım sorunlarını ortaya çıkarma amacıyla hikâyeler, romanlar yazmıştır. Menfâlûtî, o zamanın tiyatrolarında okuyucuyu ve izleyiciyi gözyaşlarını akıtan hikâyeler yazmıştır. Örnek olarak şu eseri verilebilir: *el-Ke'su'l-Ûlâ* (İlk Kadeh). O hikâyelerini, hep birinci tekil kipiyle yazmıştır. Menfâlûtî telif çalışmalarıyla kalmadan, hikâye çevirisi ile de meşgul olmuştur. Çevirirken o da başka edebiyatçılar gibi metni olduğu gibi çevirmemiş, kendisine göre bir takım ekleme ve çıkarmalarda bulunmuştur. Şu durumunda belirtilmesi gerekir ki el-Menfâlûtî *Mehcer* ekolünün önderlerinden olan Cubrân Halîl Cubrân (ö. 1931)'ın üslûbundan etkilenmiştir. Her ne kadar el-Mehfalûtî'den küçük olsa da Cubrân'ın yazdığı *el-'Abarât*'ta yer verildiği *el-Îrab* ("Ceza") adlı hikâyesi ile el-Menfâlûtî'nin "Geçen yaz gecelerinden bir gece rüyamda gördüm ki..." diye başlayan bu hikâyesinde üslup yönünden Cubrân'a çok yakın olduğunu görmek mümkündür.⁶⁸

Eğitici romanlardan ziyade, eğlendirici romanlar birbiri ardından okuyuculara sunulurken Muhammed Lütfî Cum'a romantik akımı terk edip realist⁶⁹ roman olarak *Fî Vâdîl-Humûm* ("Kederler Vadisinde") adlı eseri 1905'te kaleme almıştır. Bu tür romanları yazan diğer edebiyatçılardan; Abdulhamîd Hudar el-Bûkarkâsî *el-Kısâs Hayât* (Kısa Hayattır) isimli eseri, Muhammed Huseyn Heykel *Ahsanu'l-Kasas* (En İyi Hikâyeler) adlı eseri yazmışlardır. Bu yazarlar çalışmalarında sanat ve edebiyat açısından üzerlerine düşeni hakkıyla yapmışlardır. Çünkü yazdıkları olayların arka planına inmeye çalışmışlar, kişilerin dış dünyasındaki görünümelerini tasvirle yetinmeyip onların iç dünyalarına girerek davranışlarının gerçek nedenlerini anlamaya çalışmışlardır.⁷⁰

Yukarıda zikredilen öncül eserlerden sonra, Modern anlamda Arap romanı, Mısırlı Muhammed Hüseyin Heykel'in (ö.1956) *Zeyneb* isimli romanıyla

⁶⁸ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 83.

⁶⁹ Realist (Gerçekçi) roman Romantizme tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu roman türü, olan biten her şeyin akılla mutlaka bir açıklaması bulunabilen bir üsluptur. Realist romanın asıl amacı okuyucuyu tüm gerçeklerle yüzleştirmektir. Realist yazar gelenek, görenek, töre ve törenleri ayrıntılı ve çok ciddi bir şekilde araştırır, rast gele uydurma olayları ele almaz bizzat hayatın gerçeğinin bir tercümesidir. O yüzden okuyucu olayları yargılayamaz. Bkz. İsmail Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, Ankara 2010, s. 80.

⁷⁰ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 83-85.

başlamıştır. Heykel, yazdığı *Zeyneb* adlı kitabını 1914'te takma adı olan *Mısırî Fellâh* (Mısırlı bir Çiftçi adıyla yayınlamıştır. Heykel ilk baskısını neden takma adıyla yayınladığını yani başlamış olduğu avukatlık mesleğine bir zarar gelmesinden çekinmesi olarak açıklar. Heykel'in *Zeyneb* adlı bu eserinin özelliği, o zamana kadarki ürünlerden farklı yapısı, önemli sosyal temaların sağlam kurgusu, trajik sonuyla dikkatleri üzerinde toplaması ve olumlu tepkiler alması sebebiyle, ikinci baskısını 1929 yılında asıl ismi olan *Zeyneb* adıyla yayınlamıştır.⁷¹

1920'de Modern düşünceli genç edebiyatçılardan Mahmûd Tâhir Lâşîn(ö. 1954), Mahmûd Teymûr (ö. 1973), Yahyâ Hakkî (ö.1992), Hüseyin Fevzî (ö.1988) gibi Mısır'ın önder edipleri modern ve gerçekçi bir edebiyat yaratma ideallerini gerçekleştirmek için *el-Fecr* adında bir gazete çıkarmışlardır. Bu çıkarttıkları gazeteyi ve yeni ekol'ün eserlerini basma amacıyla bir matbaa kurmuşlardır. 1925-1927 yıllar arasında çok yoğun bir şekilde hem kendi eserlerini, hem de Avrupalı yazarların eserlerinden yaptıkları çevirileri yayınlamışlardır. Bu yapılan çalışmaların sayesinde Mısır'da roman ve hikâyenin gelişimine büyük bir hız kazandırmışlardır.⁷² Mısır'da genç edebiyatçı ekollere hız veren diğer yazar Tâhâ Hüseyin (ö. 1973) edebiyat alanında 60'a yakın eser yazmıştır. Bu eserlerin içinden genç yazarlara daha çok özgüven kazandıran eselerinden biri de *el-Eyyâm*'dir.⁷³ Aynı dönem meşhur edebiyatçılardan biri de *Yevmiyyât Nâib fi'l-eryâf*⁷⁴ adlı eserin yazarı Tefkîk el-Hakîm(ö.1987)'dir. O dönemin meşhur tiyatro yazarı ve tenkitçilerden olarak da tanınmıştır.⁷⁵ Abbâs Mahmûd el-'Akkâd (ö. 1964) ve İbrâhîm Abdulkâdir el-Mâzinî (ö.1949) günümüzde daha çok eleştirel yönüyle tanınan yazarlardandır. Kısa hikâye yazmada önder olan Mahmûd Teymûr (ö. 1973) gibi büyük yazarlar, teknik ve kurgulamada her ne kadar bir birilerine benzemeseler de ikinci dünya savaşından sonra roman türünün tanınmasında önemli katkıları olmuştur. Bu yazarların çoğunluğu romantizm⁷⁶ olmak üzere

⁷¹ Roger, *Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı*, s. 134.

⁷² Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 128.

⁷³ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 158.

⁷⁴ Bu roman genel olarak Mısır'ın sosyal ve siyasal tarafını eleştirir, bununla birlikte Mısır inançlarını realist bir şekilde ortaya koymuş, ancak zaman zaman natüralist ve romantik unsurlara da yer vermiştir. Bkz. Er. *Modern Mısır Romanı*, s. 182. 194.

⁷⁵ Er, *Modern Mısır Romanı*, s. 82-83.

⁷⁶ Bu roman türü dünyaya, olaylara zekâ ile yaklaşma yerine duygu ve hayalle yaklaşmayı tercih eden bir üsluba sahiptir. Romantik romanlarda daha çok tiplerden değil karakterlerden bahseder ve

nattüralizm⁷⁷, realizm⁷⁸ ve sembolizm⁷⁹ gibi farklı edebî akımlarda eserler kaleme almışlardır. Örneğin Tevfik el-Hakîm'in "Avdetû'r-Rûh" ve Tâhâ Hüseyin'in "Du'âu'l-Kerevan", Mahmûd Teymûr'in "eş-Şeyh Seyyid el-'Abî" gibi eserleri günümüze kadar ilgi ile okunmuştur.⁸⁰

II. Dünya savaşından sonra Arap dünyasında gelişme gösteren siyasi bağımsızlık, 1948 Filistin yenilgileri, 1956'daki Süveyş savaşı ve Arap İsrail savaşındaki yenilgiler, ayrıca toplumun hayat standartlarının artması, eğitim ve siyasete olan ilgileri, kendilerini okumaya teşvik etmiştir. Köydekilerin şehre göç etmeleri, romanların şiirlere göre daha kolay anlaşılır olması, okuyucuların sayısını artırmıştır. Yukarıda ifade edilen bu etkenler, roman türünün gelişmesinde büyük rol oynamıştır.⁸¹

1960'lı yıllarda kral ailesinin yönetiminden sonra yeni yönetimin başarısızlığına olan eleştirel üslup ve yaklaşımlar, yazarların gerçekçi romanlara yönelmelerine sebep olmuştur. Özellikle Mısır ve Lübnan gibi sosyalizm'in yaygın olduğu şehirlerde, gerçekçi roman meşhur hale gelmiştir. Bu dönemin meşhur aydınları olan Latîfe ez-Zeyyât (ö.1995), Abdurahmân eş-Şerkavî (ö. 1987) ve Yûsuf İdrîs (ö. 1991) gibi yazarların daha çok toplumsal gerçekçi romanlara

bireysel zenginlik ile öznel duyarlığa önem verir. Romantik romanda kişilere ve olaylara istediği şekilde müdahale eder, istediği kişileri savunurlar istediklerini de suçlarlar, böylece okuyucuların da yorum yapmasına yol açarlar. Bkz. Suut Kemal Yetkin, *Edebî Meslekler Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1967, s. 30-31.

⁷⁷ Doğalcılık, tabiatçılık demektir. Realizm, gerçekliği sunmak için kesin bilgi ve bulguları yeterli buluyorsa, Natüralizm gerçek dünyanın yansıtılmasında dışarıdan bakışı yeterli görmez, bizzat yaşayarak deneyerek yansıtmak gerektiğini söyler. Dolayısıyla natüralizm roman deneysel bir romandır. Bu konuda önder diye bilinen adam Emile Zola 1880'de *Le Roman Experimental* (Deneysel Roman) adlı eserinde ilk kez bu tür romanı ele almıştır. Bkz. Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, s. 92.

⁷⁸ Gerçekçi roman Romantizme tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu roman türü, olan biten her şeyin akılla mutlaka bir açıklaması olduğunu savunur. Realist romanın asıl amacı okuyucuyu tüm gerçeklerle yüzleştirmektir. Realist yazar gelenek, görenek, töre ve törenleri ayrıntılı ve çok ciddi bir şekilde araştırır, rast gele uydurma olayları ele almaz bizzat hayatın gerçeğinin bir tercümesidir. O yüzden okuyucu olayları yargılayamaz. İngiliz edebiyatında Charles Diskens (1812-1870), Rus edebiyatçısı Nikolay Gogol (1809-1852), bu tür eserleri yazmışlardır. Bkz. Suut Kemal Yetkin, *Edebî Meslekler Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1967, s. 45-46.

⁷⁹ Lirizm ile realizmin ortasında kullanılan bir roman türüdür. Yazarın eserde kelime ve sembollerin akıcılığına önem vermesi sembolik roman denilir. Bkz. Suut Kemal Yetkin, *Edebî Meslekler Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1967, s. 73-74.

⁸⁰ Er, *Modern Mısır Romanı*, s.143.

⁸¹ Roger, *Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı*, s. 134.

yönelindikleri görülmektedir.⁸² Aynı dönemde kadın edebiyatçılar da roman ve hikâye yazmada kendi yerlerini belli etmişlerdir. Örnek olarak en önemlileri, Nevâl es-Sa'dâvî, (ö. 1991) Elîfe Rif'at (ö.1996), Mısırlı Selvâ Bekr'dir. 1970'lerden sonra farklı türden romanlar yazılmıştır. Cemal Abdu'n-Nasır'dan sonra gerçekleşen bu durum izlenen politikaların etkisinden kaynaklanmaktadır, Bu alanda kendini gösteren yazarlardan örnek olarak Mısırlı, Edvard el-Harrât, Bedru'd-Dîn, Abdülhakîm Kâsım (ö. 1990), Sun'ullah İbrâhim'i verebiliriz. Özellikle Necip Mahfuz'un⁸³ 1988'de Nobel ödülünü alması Mısırdaki roman ve hikâye yazarlarının büyük bir hırsıyla yoluna devam etmesine sebep olmuştur.⁸⁴

⁸² Er, "Roman", *DİA*, XXXV, 164-165

⁸³ Tam adı Necîb Mahfûz İbn Abdilaziz İbn İbrâhim Ahmet Paşa olan Necîb Mahfûz, 1911 yılında Kahire'de el-Cemaliye mahallesinde doğmuştur. İlk ve orta öğretimini el-Cemaliye'de tamamladıktan sonra, 1934 yılında Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitirmiştir. İlk çalışmasına Kahire Üniversitesinde başlamış, kültür bakanlığına kadar gelmiş, emekli oluncaya kadar sinema işlerinden sorumluluk görevine üstlenmiş ve oradan emekli olmuştur. Emekli olduktan sonra, kendini tamamen edebiyata adanmıştır. Edebiyat alanında birçok eser bırakan Mahfuz 2006 yılında vefat etmiştir. Bkz. Musa Yıldız, *Necip Mahfuz'un Sembolik Romanları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 1998, s. 23.

⁸⁴ Nurullah İrven, *Necip Mahfuz'un Abesu'l-Akdâr Adlı Romanının İncelenmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagat Dalı, Isparta 2015, s. 41.

I.BÖLÜM

CORCİ ZEYDÂNIN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ ve ESERLERİ

1.1.Hayati

Mısır romanı denildiğinde akla ilk gelen Corcî Zeydân, 14 Kasım 1861 yılında Beyrut'ta, fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.⁸⁵ 5 yaşlarında, annesi tarafından İlyas Hûri isimli medreseye götürülmüştür. Daha sonra Şevvâm ve Muallim Zâhir gibi medreselerde eğitim görmüştür.⁸⁶ Okuduğu bu medreselerde Farsça ve İngilizceyi bunların yanında matematik ilmini de öğrenmiştir. Fakir bir aileye mensup olduğundan dolayı, küçük yaşlarında babasının büfesinde muhasebe elemanı olarak çalışmıştır. Yani Zeydân, bir taraftan geçimini sağlamak için çalışmış, bir taraftan da gece kurslarına giderek İngilizceyi öğrenmiştir.⁸⁷ Kısa süre içerisinde İngilizceyi en iyi şekilde öğrenen Zeydân, 1881'de çalışma hayatını tamamen bırakıp Beyrut'ta bulunan Amerikan Üniversitesinin Tıp Fakültesine başlamıştır. Birinci sınıfta iken diğer öğrencilerden farklı olduğunu gösteren Zeydân ikinci senesinde üniversite tarafından onaylanmayan Darwin teorisini destekleyen hocaların yanında yer alan öğrencilerin yaptığı bir boykota katıldığı için üniversiteden uzaklaştırılmıştır.⁸⁸ Üniversiteden uzaklaştırılınca, tıp tahsilinde edindiği bilgiyle eczacılık sınavına girerek, eczacılık diploması almıştır.⁸⁹ 1883'te yarım kalan tıp öğrenimini tamamlamak üzere Mısır'a giderek, Kahire'deki "Kasru'l-Aynî" adındaki tıp medresesine kaydolmuştur. Çok geçmeden maddi durumunun yetersiz olması nedeniyle okulu bırakmak zorunda kalmış ve edebiyat, tarih ve dil alanlarına yönelmiştir.⁹⁰ 1884 yılında Mısır'da ez-Zemân gazetesinde

⁸⁵ Abbud Nazir, *Corcî Zeydân Hâyâtuhû A 'mâluhû Ma Kîle Fih*, Beyrut 1983, s. 11

⁸⁶ Heyet, *Mevsûatu'l-Arabiyyeti'l-Âlemiyye, Müessesetü A 'mâli'l-Mevsûla*, Riyad 1999, 11/689; Şevkî Ebû Halîl, *Corcî Zeydân Fi'l-Mîzân*, Dârü'l Fikr, Dimaşk 1983, s. 15.

⁸⁷ Muharrem Çelebi, "Corcî Zeydân", *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 69.

⁸⁸ Serkis, Yusuf İlyan, *Mu'cemu'l-Matbûât*, Mısır, 1928, I, 985; Yûsuf Es'ad Dâğır, *Mesadiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, Lübnan, 2000, s. 397.

⁸⁹ Es-Sekkût, Hamdî, *Çamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, Daru'ş Şark, Ürdün 2007, s. 162-163.

⁹⁰ Es-Sekkût, *Çamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, s. 162-163.

çalışmaya başlamıştır.⁹¹ O dönemde Kahire’de günlük basılan tek gazete olmuştur. Aynı zamanda Beyrut istihbaratına da üye olan Zeydân, aynı sene Gordon Paşayı kurtarmak üzere Sudan’a çıkartma yapan kuvvetlere tercüman olarak katılmıştır.⁹² 1885 yılında Beyrut’a dönünce “Doğu Bilimler Akademisi’ne (el-Mecmau’l-İlmiyyü’ş-Şarkî) üye olarak seçilmiştir. Bununla birlikte daha önce öğrenmiş olduğu İngilizce, Fransızca ve Almanca’nın yanı sıra burada İbranice ve Süryaniceyi öğrenmiştir.⁹³

Zeydân, ilk kitabı olan “*el-Elfâzu’l-‘Arabiyye ve’l-Felsefetu’l-Luğaviyye*”yi 1886 yılında Beyrut’ta yayınladı. Corcî Zeydân, daha genç yaşlarında iken, İngiltere, Fransa ve İsviçre gibi meşhur Avrupa ülkelerine seyahat etmiştir. Yapmış olduğu bu seyahatlerde, tarihi yerleri görmenin yanı sıra önemli edebiyatçılarla tanışma fırsatı bulmuştur. Özellikle bu seyahatlerinde Batı oryantalizmini yakından tanıma imkânı bulmuştur. Ayrıca, Mısırda gerçekleştiren faaliyetlerinde başarılı olması nedeniyle⁹⁴ Avrupa gezisine gittiği zaman Avrupalılar tarafından ödüllendirilmiştir.⁹⁵ Aynı yıl Mısır’a döndükten sonra, 1888 yılının başına kadar *el-Muktetaf* gazetesinde yöneticilik yapmıştır. Daha sonra Rum Ortodoks cemaatine bağlı “el-Medresetü’l-Ubeydiyye” de çalışmıştır.⁹⁶ Zeydân, 1892 yılında kendisi düzenlediği “*el-Hilâl*” dergisini yayınlamıştır. Arap dünyasının çok meşhur dergilerinden olan “*el-Hilâl*” kısa süre içinde, Türkçe, Farsça gibi dillere çevrilmiştir.⁹⁷

Corcî Zeydân, Osmanlının son dönemlerinde ortaya çıkmış olan muhalif, meşrutiyetçi Jön Türkleri desteklediği için Osmanlı topraklarına Meşrutiyetten sonra girebilmiştir. Kahire Üniversitesinde, belirli bir süre öğretim görevliliği yapan Zeydân, üniversite yönetiminin hassas olduğu bazı konuları tartıştığı için bu

⁹¹ Kürd Alî, *el-Muasırûn*, Matbûâtu Mecmail-Lugati’l Arabiyye, (I-II), Dımaşk, 1980. s. 143.

⁹² Hasan, *Silsiletü Âlâmi’l-Arab*, s.7.

⁹³ Es-Sekkût, *Şamûsü’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Hadîs*, s. 162-163.

⁹⁴ Ancak, Şevkî Ebû Halil *Corci Zeyân Fi’l-Mîzân* adlı eserinde Corci Zeydân İngiliz istihbaratına hizmet ettiğini ve bu sebepten dolayı ödülleri aldığını ifade eder. Bkz. Halil, *Corci Zeyân Fi’l-Mîzân*, s. 17.

⁹⁵ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemu’l-Müellifîn*, 3/125.

⁹⁶ Kehhâle, *Mu’cemu’l-Müellifîn*, 3/125

⁹⁷ Zeydân, *Tarihu Âdabi’l-Lugati’l-Arabiyye*, 3/646.

görevinden uzaklaştırılmıştır. Bu görevinden uzaklaştırılmasından sonra 21 Temmuz 1914 yılında Mısır'da vefat etmiştir.⁹⁸

1.1.1. Kişiliği

Corcî Zeydân'ın kişiliği hakkında bilgi edinmek için dönemin şartlarını bilmek gerekir. Çünkü bir toplum içerisinde doğan tarihçi, tarihsel şartlar tarafından koşullandırılır. Bu bağlamda Zeydân'ın düşünce anlayışının tahsil hayatını ilk dönemlerinden itibaren şekillendiği görülür o dönemde Suriye'deki okullar batıcı aydın yetiştiren merkezlerdi. Zeydân'ın okumuş olduğu Suriye Protestan Kolejinin Tıp Okulu da bu merkezlerden biri sayılırdı.⁹⁹ Müslüman olmadığını bildiğimiz Corcî Zeydân, dindar bir Hıristiyan da değildi. Ailesi Yunan Ortodoks cemaatine mensup olmakla birlikte dine bağlılık ailesinin günlük yaşamında etkin bir rol oynamamıştır. Tam tersine seküler bir hayat Zeydân'ın hayatını şekillendirmiştir. Seküler bir yaşam tarzı yazarın kişisel tercihi olmasının ötesine geçmiştir. Mesleğinin iletişim gücünü kullanıp, arkadaşlarıyla Rasyonalizm, Sosyalizm, Parvizizm ve Komünizm v.b. fikirlerin yaygınlaştırmaya çalışmışlardır.¹⁰⁰

1.1.2. Edebi Hayatı

Modern Arap edebiyatında önemli şahsiyetlerinden biri ve başarılı gazeteci olan Corcî Zeydân özellikle tarih, Sâmi¹⁰¹ diller ve mukayeseli dil bilimi konularında Batı metoduna uygun eserler vermiştir. Bu bağlamda, Suriye'deki batıcı aydın yetiştirici olan Amerikan Protestan Kolejinde eğitim gören Zeydân,¹⁰² Batı kültürünü Araplara aktarmak amacıyla İslam ve Arap tarihini incelemeye çalışmıştır. Bu bağlamda ilk eserlerinden biri de *İslam Medeniyeti Tasavvuru* isimli İslam tarihi hakkında yazmış olduğu eserdir. Zeydân'a göre bir kavmin asıl tarihi o millet'in savaşları ve fetihlerinden ibaret değildir. Aynı zamanda o milletin,

⁹⁸ Çelebi, "Corcî Zeydân" *DİA*, s. 69.

⁹⁹ Philipp Thomas, *The Autobiography of Jurjî Zeidan*, Washington 1990, s. 3.

¹⁰⁰ Pekkırbağlı, *Corcî Zeydân'ın İslam Medeniyeti Tasavvuru*, s. 6.

¹⁰¹ Sâmi kelimesi 1735-1809 yılları arası batı Asya ve Afrika'nın çeşitli coğrafyalarında uygarlıklar kuran, Tarih ve dil bakımından ortak özelliklere sahip ve aynı soydan gelen halklar için kullanılmıştır. Başka bir kaynaktan ise Samilerin Hz Nuh'un oğlu Sam'in soyundan geldikleri sonra da farklı kabile ve milletlere ayrıldıkları ve çeşitli bölgelere dağıldıkları ifade edilir. Sami dillerini konuşanlar Endülüs'te yaşayan Yahudi âlimleri olmuştur. Bu din İbranice ve Arapça arasında olan Sâmi dilleri kullanmışlardır. Bkz. Ali Cevâd, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Câmi'atu Bâgdâd, Bâgdât 1993, 1/222-224.

¹⁰² Dâğır Yûsuf Es'ad, *Mesadiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, Lübnan 2000, s. 379.

medeniyeti ve kültürü için de savaşıdır. Bu bakımdan yazdığı eserlerin genelinde, geleneksel konuların yerine bilim ve uygarlığı ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Bu nedenle İslam tarihçilerinin itibar etmediği İsrailiyat'ı kaynak olarak ele almıştır. Zeydân'ın, eserlerini okuyucuların kolay anlayabileceği üslupla yazdığı görülmektedir, bu bağlamda *Zeydân Arûsu Fergâne* adlı eserini akademisyenler dışında, halkın da rahat anlayabileceği üslupla yazmıştır.¹⁰³

1.1.3. Kültürü

Zeydân, fakir bir aileye mensup olduğundan, kolay bir hayat geçirmemiştir. Küçük yaşlarında iken çalışmak mecburiyetinde kalmıştır. Babası küçük bir lokanta çalıştırarak ailesini geçindiren birisidir. Babası okuma yazması olmadığından, Zeydân'ın okula gitmesine pek sıcak bakmıyor, bu yüzden Zeydân'ı çoğu zaman kendi lokantasında çalıştırıyordu. Bu lokanta Amerikan Üniversitesi'ne yakın yerde olduğu için, genellikle Amerikan Üniversitesi'nin öğrencileri, önemli edebiyatçılar ilim adamları gelirlerdi. Bu ilim adamlarından etkilenen Zeydân'ın okuma konusunda ilgisi daha da artmaya başlamıştır. Çünkü oraya gelen İbrahim Yazıcı, *Mu'cemu'l Bustan* eserinin sahibi Abdullah el-Bustani ile yemek sırasında ilmi mülahazalarda bulunurlardı. Bu esnada Zeydân'ın da onlara olan ilgisini takdir ediyorlar ve onunda masaya oturmasına izin veriyorlardı.¹⁰⁴ Zeydân, küçük yaşta çalışması, okula düzgün şekilde gidememesini kendini yetiştirme konusunda bir engel olarak görmemiş İngilizce ve Fransızca öğrenmiştir. Kitap okumayı çok seven Zeydân küçük yaşta olmasına rağmen kendini belli etmiş ve bu sayede çoğu öğrenci ve edebiyatçıların dikkatini çekmiştir. Beyrut'taki İlyas Şafik, Şevaami ve Zâhir isimli medreselerde okuma, yazma, sarf, nahiv gibi dersleri görmüştür. Ancak Amerikan Üniversitesinde bir senede gördüğü tabiat, hayvancılık ve kimya gibi derslerin yardımıyla eczacılık diplomasını almıştır. Çokça okumak ve mütalaa etmekle kendini geliştirebileceğini anlayan Zeydân, hedefine ulaşmak için her engeli aşmıştır. Hatta bu engeller ona hırs kazandırmıştır. Doğuştan yetenekli olan Zeydân'nın akademisyen olamaması, onun kitap yazmasına engel olmamıştır. Zeydân'nın ilk okuduğu kitap İngilizce "*Deniz Gezisi*" adlı kitaptır. İlk satın aldığı

¹⁰³ Zeydân, *Tarihu Âdabi'l-Lugati'l-Arabiyye*, III, 395-396.

¹⁰⁴ Hasan, *Silsiletu Âlâmi'l-Arab*, s. 4.

kitap ise, kendisinin üstadı olan Nâsif Yazıcının “*Mücemu’l-Bahreyn*” isimli eseridir.¹⁰⁵

Zeydân tarih ve doğa kitaplarını daha çok severdi. Bu durumla alakalı Hüseyin Munis şöyle der: “*Zeydân tarih kitaplarını ne okumaya ne de mütalaa etmeye doyardı.*” Zeydân’ı bu seviyeye getiren hırsı ve sabrı olmuştur.¹⁰⁶

1.1.4. Metodu ve Tarihçiliği

Corcî Zeydân’ın edebî kişiliği yanında tarihçiliğini de ön plana çıkaran tarih alanında yazılmış birçok eseri vardır. Bu eserlere örnek olarak *İslam Medeniyet Tarihi* ve *Arûsu Fergâne*’yı verebiliriz. Zeydân, *Arûsu Fergâne* romanında, herkesin seve seve okuyabileceği kolay bir üslup seçtiğini söylemek mümkündür. Zeydân kaynaklar üzerinde araştırmaları hususunda mukayeseli bir metot takip ettiğini: “*Gereken araştırma ve değerlendirme yaparken, olayların sebep ve sonuç üzerinde duracak, bu sebeplerin kök ve etkilerini mekân ve zaman açısından belirlemeye çalışacağız*”¹⁰⁷ diyerek ifade etmiştir. İlk önce nasıl bir metot takip edeceğini belirten Zeydân, daha sonra benzer ifadeleri kullanarak görüşünü şu şekilde yenilemiştir. “*Araştırmalar sırasında takip ettiğimiz metot, tarih, edebiyat ve diğer konularla ilgili eserlerde oldukça basit bir tarzda yazılmış olan tarihî olayların kökeni ile sebep ve hikmetini, birbirleri ile olan bağlantısını araştırıp elde ettiğimiz sonuçları mantık analizi ile sosyal kural ve düzene uygulamaktır.*”¹⁰⁸ Bu yöntem konusunda başarılı olduğunu düşünen yazar, bilgileri elden geldiğince gerçekleri göz önüne koymak amacıyla, felsefî ve aklî yöntemlerle yorumlayıp bilimsel sonuçlar ortaya koyduğunu da eklemektedir.¹⁰⁹

Konumuzu ilgilendiren *Arûsu Fergâne* kitabını ele aldığımızda, kitabın bazı bölümlerinde metodolojiye dair ipuçları yer almaktadır. Zeydân’ın kullandığı metodoloji hususunda kendisine eleştiriler de yöneltilmiştir. Bunların biri olan Mütercim Nejdet Gök, tekrar lutinize ederek yayınladığı kitabın girişinde maddeler halinde bazı eleştiriler sıralamıştır.¹¹⁰

¹⁰⁵ Hasan, *Silsiletü Âlâmi’l-Arab*, s. 28.

¹⁰⁶ Corcî Zeydân, *Târîhu’t-Temedduni’l İslâmî*, Matbaetul Hilâl, 1959, 1/8.

¹⁰⁷ Corcî Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Çev., Zeki Megamiz, İstanbul 1971, s. 19.

¹⁰⁸ Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Çev., Zeki Megamiz, İstanbul 1971, s. 202.

¹⁰⁹ Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 203.

¹¹⁰ Corcî Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, Çev., Nejdet Gök, İstanbul 2012. s. 21.

Yapılan eleştirilerin ilki orijinal kaynaklar varken başka kaynaklara başvurulmasıdır. Zeydân'ın eserine aldığı bu tür bilgilerden bir kısmı tarihçilerce İsrailiyât adı verilen, güvenilirliğinde tereddüt edilen ve ihtiyatla kullanılan bilgilerdir.¹¹¹

Müellifin *İslam Medeniyeti Tarihi* adlı eserine metot noktasında yöneltilen eleştirilere bakacak olursak, özellikle Muhammet Reşit Rıza'nın ve Mevlâna Şiblî'nin Zeydân'a yönelttiği eleştirilerin tefrika edildiği yazı dizisine takdim yazısında belirttiği üzere, "Özel olaylardan genel kaideler çıkarma"¹¹² ameliyesinin kitabın tamamında bir metot olarak benimsenmesi tarihin doğru ve net bir şekilde anlaşılmasına gölge düşürmüştür. Bundan başka müellifin kitabın genelinde takip ettiği usullerden biri de "Nadir olanı düzenli bir şey gibi gösterme" yanlışı olmuştur. Ele alınan tarihî vakialarda genelleme yapılması ve eleştiri konusu yapılan bazı uygulamaların İslam tarihi boyunca uygulanmış gibi yansıtılması yazarı yanılttığı gibi yanlış değerlendirmelere sürüklemiştir. Bu eksikliklere Corcî Zeydân'ın tarihçiliğinin ve kitabının eleştirilmesine sebep olmuştur.¹¹³

1.2. Eserleri

Bir asırlık hayatına oldukça fazla eserler sığdıran, modern Arap edebiyatının önde gelen yazarlarından Corcî Zeydân, özellikle dil, tarih ve edebiyat konularında batı metodunu izleyerek eserler kaleme almıştır. Hikâye, roman ve tercüme gibi birçok kitabı yayınlanmıştır. Ancak *Târîhu't Temeddüni'l-İslâmî* (I-V, Kahire 1902-1906) başta olmak üzere kullandığı üsluba bazı eleştiriler yapılmıştır. Bunların en önemlisi ve öne çıkanı ise Mevlâne Şiblî'nin tenkitleridir.¹¹⁴ Emin b. Hasan, Müellifin *Târîhu Mısr el-Ĥadîs* (I-II, Kahire 1306/1889) adlı kitabını *Nebşü'Hezeyân min Târîhi Corcî Zeydân* (Leknev 1307) adlı bir risalesinde tenkit etmiştir. Şevkî Ebû Halil ise Zeydân'ın romanlarına eleştirilerde bulunmuştur. Ebû Halil bu eleştirilerini ve müellifin romanlarıyla ilgili değerlendirmelerini *Corcî Zeydân Fi'l-Mîzân*¹¹⁵ adlı kitabında toplamıştır. Ebû Ubeyd Meşhûr b. Hasan ise

¹¹¹ Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, s. 21.

¹¹² Mevlânâ Şiblî, *İntikâdu Kitâbi't-Târîhi't-Temedüni'l-İslâmî*, Kahire, H. 1330. s. 4.

¹¹³ Şiblî, *İntikâdu Kitâbi't-Târîhi't-Temedüni'l-İslâmî*, Kahire, H. 1330. S. 21.

¹¹⁴ Şiblî, *İntikâdu Kitâbi't-Târîhi't-Temedüni'l-İslâmî*, s. 21-22.

¹¹⁵ Halil, *Corcî Zeydân Fi'l-Mîzân*, Dımaşk 1983.

Mevlâna Şiblî'nin ve Şevkî Ebû Halil'in Zeydân'a eleştirilerini ve kendi notlarını *Kütübün Hazzerâ Minhe'l-Ulema*¹¹⁶ adlı kitabında toplamıştır.

1.2.1. Tarihî Eserleri

1.2.1.2. Târîhu't-Temedduni'l-İslâmî

Müellifin en meşhur eserlerinden sayılan Târîhu't-Temedduni'l-İslâmî¹¹⁷ adlı bu eser iki ciltten oluşmaktadır. Yaklaşık bin beş yüz sayfadan, beş bölümden oluşmaktadır. Eser Arap medeniyeti ve milliyetçiliğinin kuvvetlenmesi, kabilelerin İslam medeniyetinden çabuk etkilenmesi ve bir araya gelmeleri, en son bölümünde ise İslam'a nasıl davet edildiği ve Peygamberimizin hayatını içermektedir.¹¹⁸

1.2.1.3. Târîhu'l-'Arab qable'l-İslâm

1908 yılında basılan ve tek ciltten oluşan 346 sayfalık bir kitaptır. Bu kitap ilk basımından sonra uzun süre tekrar basılmamış, daha sonra Hüseyin Mûnis tarafından bazı yerleri değiştirilerek basılmıştır. Kitap Arap tarihi başta olmak üzere Yunan ve Romalılar tarihini içermektedir. Son bölümlerinde ise yazar Mekke hakkında bilgi verip kabile savaşlarını anlatmıştır.¹¹⁹

1.2.1.4. Târîhu'l-Mâsûniyyeti'l-'âm

Muhtasar bir eser olarak yetmiş üç sayfadan oluşmaktadır. Bu eser Avrupa coğrafyasını ikiye ayırarak, Kuzey tarafındaki Rusya, Danimarka, Fransa güney tarafındaki Yunanistan, Türkiye, İtalya ve İspanya gibi devletlerin şehirler ile alakalı bilgiler içermektedir.¹²⁰

Yukarıda zikredilen eserlerden başka eserleri de şunlardır;

1. Felsefiyyetü'l-Lügaviyye ve'l-Elfâzi'l-Arabiyye, 1888 m.
2. Târîhu Mısrû'l-Hadîs ve'l-Fethi'l-İslâmî ilâ'l-Âm Fezleketin fî Târîh-i Mısrâ'l-Kadîm, 1899 m. 2 Cilt.

¹¹⁶ Ebu Ubeyd Mehur b. Hasan, *Kütübü'n Hazzerâ Minhe'l-Ulema*, Riyad 1995.

¹¹⁷ Târîhu't-temeddüni'l-İslâmî (I-V, Kahire 1902-1906). Müellifin tarih alanındaki en önemli eserlerinden biridir. Bu eser Zekî Mugâmir tarafından Medeniyyet-i İslâmiyye Târîhi adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (I-V, İstanbul 1328-1330). Bkz. Çelebi, *DİA*, s. 70.

¹¹⁸ Zeydân, *Târîhu't-Temedduni'l-İslâmî*, 1/9.

¹¹⁹ el-Melik, *Corcî Zeydân ve Rivâyâtu Târîhi'l-İslam*, s. 68-69.

¹²⁰ el-Melik, *Corcî Zeydân ve Rivâyâtu Târîhi'l-İslam*, s. 69.

3. Târîhu'l-Mâsûniyyeti'l-Âm, 1899 m.
4. et-Târîhu'l-Âm Münzü'l-Halîkati ilâ Hâzihî'l-Eyyâm, 1. cilt, 1890 m.
5. Muhtasarı Coğrâfiyyeti Mısır, 1891 m.
6. el-Memlûkü'r-Râşid, (roman) 1891 m.
7. Reddu Renan alâ Nebşi'l-Hezeyan, 1893 m.
8. İstibdâdu'l-Memâlîk, (roman) 1893 m.
9. Cihâdu'l-Muhibbîn, (roman) 1893 m.
10. Esîru'l-Mütemehdî, (roman) 1893 m.
11. Armanosa el-Mısriyye, (roman) 1895 m.
12. Hulâsatu Târîhu'l-Yunan ve'r-Rûman, 1897 m.
13. Azrâu Kureyş, (roman) 1898 m.
14. Târîhu İngiltere Münzü Neş'etihâ ilâ Hâzihî'l-Eyyâm, 1899 m
15. Fetâtu Ğassan, (roman) 1899 m.
16. 17 Ramazan, (roman) 1899 m.
17. İlmu'l-Ferâseti'l-Hadis, 1901 m.
18. Ğâdetu Kerbelâ, (roman) 1901 m.
19. Târîhu't-Temeddüni'l-İslamî, 1902, 1. Cilt, m.
20. Haccac b. Yusuf, (roman) 1902 m.
21. Terâcümü Meşâhiri'ş-Şark fî'l-Karni't-Tâsii Aşer, 1.cilt (roman) 1902 m.
22. Târîhu't-Temeddüni'l-İslamî, 1903, 2. Cilt, m.
23. Terâcümü Meşâhiri'ş-Şark Fî'l Karni't-Tâsii Aşer, 2.cilt (roman) 1903 m.
24. Târîhu't-Temeddüni'l-İslamî, 1904, 3. Cilt, m.
25. Târîhu'l-Luğati'l Arabiyyeti Bi'tibâri Ennehâ Kâinun Hayyun Tâmmun Hâdiun Li Kânûni'l İrtikâ, 1904 m.
26. Fethu'l Endülüs, (roman), 1904 m.
27. Şarl ve Abdurrahman, (roman), 1904 m.
28. Târîhu't-Temeddüni'l-İslamî, 1904, 4. cilt, m.
29. Ebû Müslim Horasanî, (roman), 1905 m.
30. Târîhu't-Temeddüni'l-İslamî, 1904, 5. cilt, m.
31. Ensâbu'l-Arabi'l-Kudemâ, 1906 m.
32. Abbâse Uhtu'r-Reşîd, (Roman) 1906 m.
33. el-Emîn ve'l-Me'mûn, (Roman) 1906 m.

34. Muhammed Ali, (roman) 1907 m.
35. el-Arab Kable'l-İslam, 1.Cilt, 1908 m.
36. Arûsu Fergâne, (roman) 1908 m.
37. Abdurrahman Nâsır, (roman) 1909 m.
38. Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye, 1. cilt, 1911 m.
39. el-İnkılâbu'l-Osmânî, (roman) 1911 m. İstanbul'a Seyahat 32
40. Mısru'l-Osmâniyye ev Târîhu Mısır fî Ahdi'l-Osmâniyye mine'l Fethi'l-Osmânî sene 923 h.-1517 m. ilâ'l-Hamleti'lFransiyeti 1213h.-1798m.
41. Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye, 2. cilt, 1911 m.
42. Tabakâtu'l-Ümem Evi's-Selâsilu'l-Beşeriyye, 1912 m.
43. Acâibu'l-Halk, 1912 m. 44. Fetâtu'l-Kayravân, (roman) 1912 m.
45. Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye, 3. cilt, 1913 m.
46. Salahuddîn ve Mekâidu'l-Haşşâşîn, (roman) 1913 m.
47. Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye, 4.Cilt, 1914 m.
48. Şeceretu'd-Durr, (roman) 1914 m.
49. el-Bulğa fî Usûli'l-Luğa, (Mevcudu yok)
50. Muhtârâtu Corci Zeydân, 1919 m.
51. Rihletu Corci Zeydân ilâ Avrupa sene 1912 m. 1919 m.¹²¹

¹²¹ Abdülmuhsin Tâhâ Bedr, *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-Arabiyyeti'l-Hadîse fî Mısır 1870-1983*, Kahire 1983, s. 99-100; *Corci Zeydân'ın İstanbul (Âsitâne) Seyahati 1909*, Çev., Mustafa Özcan, Ark Kitapları, İstanbul 2012, s. 30-32.

II. BÖLÜM

ARÛSU FERGÂNE ADLI ROMANININ İNCELEMESİ

2.1. Romanın Özeti

İncelenen *Arûsu Fergâne* adlı roman, 1908 yılında basılmıştır.¹²² Roman, tarihi bir roman olması sebebiyle yazarın eserlerinin arasında önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada Kahire’de 2012 yılında Hândavi Eğitim ve Kültür Vakfı tarafından basılmış *Arûsu Fergâne* baskısı esas alınmıştır.¹²³ Yazar birçok tarihi nitelikte eser yazdıktan sonra Fergâne tarihini de romanlaştırmaya karar vermiştir.

Ceyhun nehrinin kenarında Türkistan sınırında bulunan, İranlılar tarafından da Akşikest olarak adlandırılan bununla birlikte ticari faaliyetlerin yürütüldüğü ve yüksek binaları ile farklı olan Fergâne, Türkistan’ın veya Mâverâünnehir’in başkentidir.

Fergâne şehrinde henüz gençliğinin baharında olan Tahmaz’ın kızı Cihân’ın babası Merzûban, Mecusi olduğu için yeni dine girmek istemediğinden dolayı tüm servetiyle Fergâne şehrine gelip yerleşir. Annesi Tahmaz yıllar önce vefat ettiği için evin en büyük hanımı konumunda bulunan güzelliği ile dikkat çeken ve çoğu erkekten daha iyi av yapabilen Cihân, tüm Fergâne halkı tarafından takdir edilen kişiliktir. Fergâne’nin geleneksel bayramı Nevruz günü kutlamalarına katılmayan Cihân, ava mahsus elbiselerini giyerek ava gider. O gün akşama kadar avlanır ve av boyunca hasta olan babası aklından hiç çıkmaz veyanındaki dadısı Hayzuran’a;

*“Hüznümü tuhaf karşılama. Bilmiyor musun ki babam uzun yıllardan beri devam eden romatizmadan rahatsızdır? Doktorlar, hastalığına bir çare bulamayacaklarından endişelidir. Allah göstermesin, Merzûbân’a bir şey olursa ben çok yalnız ve biçare kalırım. Çünkü burada hiç akrabamız yok.”*¹²⁴

Diyerek derdini anlatır.

¹²² Fazlıoğlu, “Corcî Zeydân”, *TDV*, VIII, s. 69-71.

¹²³ Corcî Zeydân, *Arûsu Fergâne*, Müesseset’ü Hindâvî, Kahira 2012, s. 4.

¹²⁴ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 18.

Cihân'ın herkes tarafından bilenen fakat babası Merzûbân tarafından bilinmeyen bir sırrı vardır. O sırrı, babası Merzûbân'ın vefat etmeden önce bilmesini ister. O sır, birkaç sene önce aynı köyde yaşadıkları daha sonra Bağdat Halifesi Mu'tasım'a gönüllü asker olarak giden Dırğâm isimli bir delikanlıdan hoşlanıyor olmasıdır. Dırğâm'ın da Cihân'dan hoşlandığını Sâmerâ'dan Cihân'a yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır. Mektupta Fergâne'den ayrıldığından beri ilk defa mektup yazıyor olduğunu, Cihân'ı çok sevdiğini, Halife'nin yanında makamı yükseldiğini, en yakın zamanda Fergâne'ye geleceğini yazar. Ancak Cihân, ölüm döşeğindeki babasına Dırğâm'a olan duygularını açamadan babası vefat eder. Babası vefat etmeden önce Nevruz bayramına gelen Andican Amiri Afşin'i ailesine vasi olarak tayin eder ve Merzûbân'ın ölüm merasimi bittikten sonra Afşin, Mecusilerin lideri Hürmüz'e, Merzûbân'ın bıraktığı vasiyetnameyi ailesi huzurunda okumasıyla durumlar değişir. Vasiyetnamede Merzûbân tüm servetini kızı Cihâna bıraktığını, oğlu Semân'ı mirastan mahrum ettiğini, o günden sonra Afşini onlara varis tayin ettiğini yazar. Bu arada Cihân'ın hoşlandığı Dırğâm, Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın yeni avlamış olduğu aslanın kafesinden kaçarak Halifeye saldırması üzerine halifeyi kurtarır ve halife tarafından kendisine "Sahip" (En yakın dost) unvanı verilerek her geçen gün mertebesi yükselir. Ancak Dırğâm'ın aklında bulunan tek şey babasını kaybettikten sonra ne durumda olduğunu merak ettiği Cihân ve onu Sâmerâ'ya nasıl getirebileceğidir.

Vasiyetnamede geçtiği üzere Cihân'ın üvey kardeşi Semân'ın mirastan mahrum kalmasıyla vasi olarak tayin edilen Afşin'in onlara sahip çıkmak yerine Cihân'ı eş olarak istemesi sebebiyle Cihân sevdiği Dırğâm'a kavuşmak için yaşadığı konaktan bir an önce kurtulmak ister ve bu durumu kardeşi Semân'a anlatır. Semân ise ablasının bu fikrini destekler ve onunla beraber kendisinin de gidebileceğini söyler. Ancak bu yolculuğun tek başlarına değil de bir kabile ile yapılabileceğini söyleyince Cihân, kardeşinden yolculuğa çıkabilecekleri bir kabile ayarlamasını ister. Semân, Hindistan gelip Horasan'a giden bir kabile ile konuşarak onlarla beraber yola çıkma konusunda anlaşır ve Dırğâm'ın bulunduğu Sâmerâ'ya doğru yola çıkarlar.

Kafile ile birlikte giderken Semân, kafilenin çok yavaş ilerlediğini, tehlikeli yerleri geçtiklerini, kafileden ayrılarak kendilerinin devam edebileceğini söyler.

Cihân kardeşinin söylediklerini onaylar ve kafileden ayrılarak yola kendileri devam ederler. Cihân'ın hayatının zorlukları başlar. Kafileden ayrıldıktan sonra çok ilerlemeden Babek'in askerlerinden birkaç süvarinin saldırısına uğrarlar. Bu saldırıda Cihân kendini erkek gibi savunmasına rağmen yanındaki dadısıyla teslim olmak zorunda kalır, kardeşi Semân Sâmerâ'ya giderek Dırğâm'a haber vereceğini bahane ederek oradan kaçıp gider. Hâlbuki bu saldırıyı kardeşi Semân düzenlemiştir;

“Çünkü Semân çok alçak bir adamdır, babasının kendisini mirastan mahrum etmesi, onun babasına ve kız kardeşine büyük bir kin ve düşmanlık duymasına neden olmuştur. Semân yükselmeyi büyük bir adam olmayı hep arzu eder. Ancak onda büyük adamları büyük yapan akıl, yetenek, cesurluktan eser yoktur. Büyüklüğü hile ve pislik yoluyla elde etmek isteyerek bu yola başvurur. Ancak kurduğu oyunlar işe yaramaz, başarısızlıkla biter.”¹²⁵

Bâbek'in askerleri Cihân ile dadısını yakaladıktan sonra, Semân Sâmerâ'ya gelerek Dırğâm'ı bulur ve Sâmerâ'ya gelirlerken yolda Afşin'nin askerlerinin Cihân ile dadı'yı esir aldığını söyler. Semân'ın bu yalan haberi yaymasının sebebi Dırğâm ile Afşini bir birine düşürerek ikisinden de kurtulmaktır. Dırğâm aldığı haber üzerine Semân'ı da yanına alarak olay yerine koşar, olay yerine gelir kimseyi bulamaz ve oradaki Halife'ye ait postacıların yardımıyla, oraya yakın bir dağın başında eşkıya olduğu haberini alarak yanında gelen Semân'ın orada beklemesini ister, kendisi tek başına o eşkıyaların yanına gider. Oraya gidince eşkıya dedikleri adamın Dırğâm'ın yakından tanıdığı, Sâmerâ'da önemli iş adamlarından biri olan arkadaşı Hammâd olduğunu görür. Dırğâm, Hammâd'ın dağda haydutluk yaptığını öğrenince çok şaşırır. Dırğâm Hammâd'a haydutluk yapmasının sebebini sorar. Hammâd bunun sebebini şu şekilde anlatır:

“Bir Bağdatlının kızını sevdim, o da beni sevdi. Onunla evlenmek istediğim zaman Mu'tasım'ın özel adamlarından Haris b. Semerkandî adında biri bana karşı

¹²⁵ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 168.

çıkı. Bu adamı tanıyorsun sanırım. Bu adam benim nişanlıma talip oldu. Onu elimden zorla aldı. Bahsettiğim Şeyhülislam Ahmet vasıtasıyla onu Halife'ye şikâyet ettim. Halife de: "Başka bir kız arasın, bu kız onun olamaz." diye cevap verdi Hâlbuki bu kız bütün kalbiyle beni seviyor."¹²⁶

Hammâd bunları anlatırken Dırğâm Cihân'ı düşünmektedir. Hammâd konuşmasını bitirdikten sonra Dırğâm'a buraya neden geldiğini sorar. Dırğâm'ı dinledikten sonra Hammâd kızarak bizim kadınlarla işimiz olmaz der. Hammâd, Dırğâm'a bu haberi getiren adamı çağırır. Ama o haberi veren adam çoktan oradan kaçıp gitmiştir. Semân'nın kaçıp gittiği haberini alan Dırğâm haberin yalan olduğunu ve Semân'ın yalancı olduğunu bir kez daha anlar. Sâmerâ'ya geri dönen Dırğâm yolda giderken "kurtarın yetişin" çığlıkları duyar. Duyduğu bu sesi, Cihânın sesine çok benzetir ve oraya doğru koşar. Bir genç kızın koşarak arkasında bulunan iki erkekten kaçtığını görünce genç kızı kurtarır. O kurtardığı kız birkaç gün önce gördüğü Hammâd'ın bahsettiği nişanlısı Yakûta'dır. Dırğâm onu konağına götürür. Hammâd'ın yanından geldiğini, yakında kendisine mesaj yazacağını söyleyerek her şeyden ümidini kesmek üzere olan Yakuta'ya ümit verir. Dırğâm'ın kurtardığı kızdan haberi olan Halife Mu'tasım ertesi gün Dırğâm'ı yanına çağırarak, o kurtardığı kızı Dırğâm için Samarkandi'nin evinde sakladığını fakat Yakuta'nın oradan kaçtığını söyleyerek Yakuta ile evlenmesini ister. Dırğâm, kabul etmek istemese de Yakuta'ya bir zarar gelmesin düşüncesiyle bu teklifi kabul eder. Cihân'ı götüren Bâbek'in askerleri uzun bir yolculuk sonucunda Bezz'e varırlar. Bezz, şehirden daha çok müstahkem bir mevkide bulunan bir kaleye benzeyen, düşmandan korunmak için oldukça uyumlu siperli konaklar bulunan yerdir. Bu kaleye gelir gelmez Cihân kendisi ile aynı kaderi paylaşan, eşinden ayrılarak bu kaleye zorla getirilen Helena isimli biriyle tanışır. Helena'nın yardımıyla Dırğâm'a haber vermeyi planlar. O anda Bezz'e gelen Semân, Sâmerâ'ya gittiğini Dırğâm'ı bulamadığını, Bâbek'in Dırğâm'ı Fergâne'dan Sâmerâ'ya giderken Bâbek'in tuzak kurarak öldürttüğünü söyler. Bu haberi alan Cihân ayakta kalmaya derman bulamaz, ciddi bakışlarıyla " benim burada

¹²⁶ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 114.

olduğumu nasıl bildin, seni nasıl içeriye aldılar” sorusuna Semân’ın cevap verememesinden haydutlarla iş birliği yaptığını anlar ve odasını terk etmesini ister.

Kendini Hurremîler’in reisi ve savaşta kumandanları olarak ilan eden, zevk ve sefaya düşkün biri olan Bâbek, Cihân’ı Bezz’e getirdiklerinde askerleriyle seferdedir. Aradan birkaç gün geçtikten sonra seferden dönen Bâbek, her zamanki gibi askerleriyle beraber şarap içer ve Cihân’ı yanına çağırır, Cihân onun ayaklarına kadar gitmeyeceğini söyleyerek Bezz’deki dadıyı geri çevirir. Bezz’deki herkesin ilah olarak kabul ettiği Bâbek’in davetine icabet etmemesi halkı ve Bâbek’i şaşırır. Sarhoş halde kendi şehvetini dindirmek için Cihân’ın yanına gelen Bâbek, Cihân’ın;

“Büyük bir hükümdar olduğunu iddia eden bir adamın kendi zevk ve sefasına esir olması, onun büyüklüğüne şan ve şerefine yakışmaz. İçtiğiniz şarabın kokusu ta burnuma kadar geliyor” sözlerini dinler.¹²⁷

Daha önce hiç kimseden bu tür sözler işitmeyen Bâbek takdir etmekten başka bir şey yapamaz. Bu olaydan sonra Fergâne güzeli Cihân Bezz’de çok meşhur biri olarak tanınmaya başlar. Birkaç gün geçtikten sonra Cihân’ın Helena yardımıyla Sâmerâ’ya gönderdiği casus gelir, o da Sâmerâ’da Dırğâm isimli biri olmadığını Halifenin özel koruyucusu Sahib isimli biri olduğunu söyler. Cihân Semân’ın da aynı şeyi söylediğini hatırlar ama inanmak istemez. Cihân’ın Ermenistan amiri Bâbek ile olan konuşması Bâbek’i de etkiler hatta Cihân için kötü alışkanlıklarını da bırakacağını söyler. Cihân’a bu acıları çektiren Afşin’den de intikam alacağını söyler. Afşin’den intikam alacağını söyleyince Cihân onun yanında olduğunu, askerlere karışacağını o sırada da açığa çıkmaması için isminin Cihân olarak değil Gülnar olarak bilinmesini ister. Sonuç olarak Bâbek kötü alışkanlıklarını bırakır ve Cihân ile her geçen gün samimiyetleri artar.

Sevdiği Dırğâm, Fergâne’nin her tarafına casuslar gönderir, fakat hiç birinden olumlu cevap alamaz. Halife Dırğâm’ı yanına çağırarak 20 seneye kadar Abbasilere karşı isyan eden, dağlık bir memlekete tabi olan korunaklı siperler

¹²⁷ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 139.

içinde bulunan Bezz'in Amiri Bâbek önceki hâlinin değiştiğini, gece gündüz asker toplamakta olduğunu, İslam'a karşı savaşacağı haberini aldıklarını söyler. Bu yüzden Mu'tasım Andacan amiri Afşin'e destek vermesini ister. Bu harp için Afşin daha önce görevlendirilir. Ancak Afşin'nin maksadı Bezz'i fethetmek değil askerleri oyalayıp savaşı uzatmaktır. Çünkü Mu'tasım Afşin'e savaştığı güne 10.000 dirhem savaşmadığı güne de 5.000 dirhem gönderiyordu. Başka bir sebep, kendisiyle savaşan adam Afşin için düşman değil aksine İslam'ı yıkmak için ittifak kurduğu arkadaşı Bâbek'ti.

Afşin, çadırında otururken bir anda Semân'ı görür. Semân Bezz'den kaçarak çıktığını Cihân'ın Bezz'de olduğunu, Bâbek tarafından kaçırıldığını, Bezz'e girmek için zayıf olan duvarlarına hangi taraf olduğunu, Dırğâm Cihân'ı öldü diyebileceğini haber verir. Semân Afşin'in yanından ayrılır. Mu'tasım'dan mektup gelir. Mektupta savaşa destek amacıyla Dırğâm'ın kumandası altında askeri kuvvet gönderdiğini yazar. Afşin, Dırğâm'ın geleceği için bir taraftan kızar çünkü Dırğâm ile Cihân'ın karşılaşmasından korkar. Bir taraftan da sevinir, onu en tehlikeli bölgeden saldırmayı emrederek onun yok olmasını planlar. Afşin'in düşündüğü gibi Dırğâm, geldikten sonra kendi askerleri ile birlikte en zor bölgeye saldıracağını kabul eder. Dırğâm, biran önce savaşa başlamak istiyordu. Çünkü Cihân'dan herhangi bir haber alamamasından korkuyordu. Bu hayatta tek başına yaşamasını anlamsız görerek, şehit düşmeyi göze alıyordu.

Dırğâm'ın bu düşüncesini bir fırsat bilen Afşin, onun Bâbek'in oturduğu korumanın en sık olduğu taraftan girmesini ister. Saldırıya hemen başlayan Dırğâm ve yanında getirdiği askerler fazla sürmeden esir düşerler. Çünkü Afşin, casus göndererek o gece saldırı olacağını Bâbek'e haber vermiştir. Dırğâm ve Verdânı esir alan askerlerin komutanının, Dırğâm'ın yakın arkadaşı Hammâd olması onları mutlu eder. Dırğâm'ın, Hammâd'ın nişanlısı Yakuta hakkında bilgi vermesi Hammâd'ı çok sevindirir. Dırğâm'ın bu yaptığı fedakârlıklar karşısında borçlu olduğunu söyler. O Cihân hakkında hiçbir bilgi alamadığını ancak Bezz'de Yakuta'ya çok benzeyen bir kız olduğunu söyler. Dırğâm da Yakuta'yı ilk gördüğünde Cihân'a çok benzetmiş olduğunu hatırlar Hammâd sözünü bitirir bitirmez Dırğâm gidip o kızı görmek ister. Bir anda Verdân'ında üzgün olduğunu

gören Dırğâm ondan üzgün olmasının sebebini sorar. Verdân'ın da hikâyesi aynı Dırğâm ve Hammâd'ın hikâyesine benzer. Birkaç sene evvel onun karısının da Bâbek tarafından kaçırıldığını ve onun, Helena olduğunu söyler, onlar ne kadar heyecanlı iseler Verdân da en az onlar kadar heyecanlıdır. Afşin Bezz'e üç tarafından saldırarak şehri fetheder. Ancak Cihân ile Helena onlar saldırmadan önce askeri yardım istemek için Ermenistan'a giderler, onları bulamayınca Dırğâm ile Verdân tekrar ümitsizliğe kapılırlar, Hammâd Ermenistan'a gittikleri bilgisini alınca Ermenistan'ı iyi bildiğini onları bulup getirmenin boynunun borcu olduğunu söyleyerek onların arkalarından gider. Şehir tamamen fethedildikten sonra Dırğâm ile Verdân da Afşin ile birlikte Sâmerâ'ya dönerler. Çok geçmeden savaşta kaçarak canını kurtaran Bâbek yakalanarak idam edilir. Mu'tasım, Afşin ve Dırğâm'ı huzuruna çağırarak bu yaptıkları başarılarından dolayı tebrik eder. Çok geçmeden *"Posta ve istihbarat vasıtasıyla Rum imparatoru mel'un Teofil, Zibetra ve Malatya'ya hücum ettiğini, halka karşı öyle kötü muameleyle feci zulüm ve cinayetler işlemişler ki Müslümanlar daha önce bunların mislini görmemişlerdir"*¹²⁸ haberini alırlar.

Bunun büyük bir fetih olduğunu belirtip, vezirleriyle istişare ederek Rum'lara karşı savaşma kararı alır ve o güne kadarki en büyük orduyu toplayarak Mu'tasım başta olmak üzere Rum'ların merkezi olan Amuriye'ye doğru yola çıkarlar. Ankara'yı fethedip Amuriye'ye ulaşan Mu'tasım büyük ordusu ile kuşatarak savaş hazırlıklarına başlarlar. Hammâd da Dırğâm'a yazdığı mektupta belirttiği gibi Kendisinin de Amuriye'de olduğunu, ordunun oraya gelir gelmez bir bayrak dikmesini isteyerek ona göre oradan kaçıp çıkacağını yazar. Dırğâm'ın diktiği bayrağı gören Hammâd Amuriye'den kaçıp Dırğâm'ın yanına gelerek, şehre en kolay nerden girilebileceğini Dırğâm'a anlatır.

Hammâd ertesi gün Dırğâm ile beraber Halife Mu'tasım'a giderek bildikleri her şeyi anlatıp zamanında yaptığı hatalardan dolayı af olunmasını ister. Hammâd'ın verdiği bilgiler Halife Mu'tasım'ın çok işine yarar ve onun hatalarını affeder. Amuriye'nin zayıf duvarlarını öğrenen Mu'tasım hemen savaşa başlar.

¹²⁸ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 178.

Büyük bir ordu topladığı için uzun sürmeden Rumların merkezi olan Amuriye'yi fetheder. Askerler ganimet toplamakla meşgul iken Dırğâm'ın tek amacı Cihân'ın kaldığı konağa gidip onu bulmak olur. Ancak onun kaldığı konağa girince Cihân ile Helena'ya dair hiçbir iz bulamaz. Cihân ile Helena'yı Semân Afşin'in yanına götürür. Verdân, Dırğâm'a Cihân'ın atını Afşin'in çadırının yanında gördüğünü söyleyince, Dırğâm Afşin'e giderek Cihân'ı almak ister ancak ortada bir anlaşmazlık çıkacağını düşünerek durumu Halife'ye anlatır. Halife Afşin'i huzuruna çağırır ve elde ettiği esirlerin içinde Dırğâm'ın nişanlısı Cihân isminde bir kız var mı? Diye sorar. Afşin bilmezden gelerek; "Esirler içinde Cihân diye biri yok diye biliyorum. Aldığım esirleri Sâmerâ'ya gönderdim. Oraya gidince bakalım, eğer Cihân diye biri varsa Dırğâm gibi cengâvere feda olsun" der.

Afşin bu sözlerini emin bir şekilde söyler çünkü Cihân ile Helena'yı Cihân'ın hain kardeşi Semân'ın lideri olduğu bir grup askeri Andacan'a gönderir. Afşin'in sözüne inanan Halife bu konuyu Sâmerâ'ya gittiklerinde konuşacağını söyler. Afşin kendince Halife ve Dırğâm'ı kandırdığını zanneder. Oysa onun yaptığı oyunu Verdân ile Hammâd bozar ve Cihân ile Helena'yı onlardan kurtararak Sâmerâ'ya getirirler. Dırğâm iki dostunun yaptığı bu işlerden haberi olmadığı halde Verdân ile Hammâd'ı da kaybettiğini düşünerek Sâmerâ'ya gelirken sürpriz bir şekilde yolda karşılaşırlar. Verdân, Dırğâm'a olan biteni anlatarak ondan habersiz bu işi yaptığı için özür diler.

Mu'tasım kendisine karşı suikast düzenleneceği haberini Amuriye'yi fethetmeden önce alır ancak bu duruma müdahale ederse savaştan önce askerlerin arasında anlaşmazlıklar çıkacağından sonraya bırakır. Savaş bittikten sonra Sâmerâ'ya döndüklerinde bu işin içinde her kimin eli varsa herkesi cezalandırır. Sâmerâ halkı askerleri büyük bir toyla karşılar. Herkes mutlu iken Afşin kurduğu oyunu bozdukları için Verdân ile Hammâd'a son derece kızmıştır ve onlar hakkında Halife'ye şikâyetçi olur. Halife bu işin içinde olan herkesi huzuruna çağırır Dırğâm'ın da gelmesiyle mahkeme başlar. Afşin orda Verdân'dan şikâyetçi olarak Cihân'ı geri alacağını umar, ancak Verdân, Afşinin Fergâne'de iken Mecusilerin en büyük yetkilisi ile gizli toplantı yaptıklarını, İslam Devletini yıkmak için bir plan kurduklarını, kendisinin de Müslüman olmadığını herkesin huzurunda anlatır.

Mu'tasım Afşin hakkında başından beri şüphelendiğini söyler ve onu hapishaneye attırır. Afşin hapishanedeyken vefat eder.

Herkes bu kadar telaş içerisinde Semân'ı unuttur ancak, Verdân onun bu kadar ihanetinden dolayı biran önce gidip onu cezalandırmak ister. Sonunda Semân'ı da sorgulama vakti gelir, Semân'ı Dırğâm'ın evine getirirler. Semân içeri girer girmez yaptığı oyunlar için pişman gibi herkese bakar. Aralarında Yakuta'yı görünce gözlerine inanamaz, Semân'ın Yakuta'yı görünce bu kadar şaşırması herkes merak eder. Verdân Semâna kızgın halde sen insan ismini taşıyan bir canavarsın, senin yaptıkların yüzünden buradakilerin başlarına neler gelmedi der. Semân hala Yakuta'ya bakıyor ve hüngür hüngür ağlayarak yaptıklarım tüm kötülüklerin başlangıcı budur diye Yakuta'yı gösterin. Semân'ın bu sözlerini kimse anlamayarak Semân'dan açıklama ister. Semân Yakuta'nın gerçek ismi Şehrazat olduğunu onu çok küçükken Ermenistan'dan çocuk kaçırmaya gelen birkaç eşkiyaya sattığını söyleyerek yaptığı tüm ihanetleri itiraf eder ve kendini hançerleyerek intihar eder.

Cihân babasının Semân'ı mirastan mahrum bırakmasının sebebini o zaman anlar. Cihân öldü diye bildiği Şehrazat'a kavuşur. Dırğâm'ın annesi Afitap da gözleri görmemesine rağmen Yakuta'yı ilk gördüğü vakit yıllar önce Fergâne'da kaybolan Cihân'ın kardeşi Şehrazat'ın kokusunu almış olduğunu söyler. Mu'tasım Verdân ile Hammâd'a gösterdikleri kahramanlıklarından dolayı kendine yakın yerden konak verir. İkisini de özel koruması olarak yanına alır. Herkes mutlu mesut yaşamaya başlar, Dırğâm uzun süredir merak ettiği soyunu öğrenmenin vaktinin geldiğini annesine söyler. Annesi de bunu onaylayarak; "Daha küçükken Halife Reşid'in Bağdataki sarayında cariye olduğunu, Halifenin kimsenin bilmesini istemediği bir sırrı istemeden işittiğini, Halife Âfitâb'ı daha çok sevdiğinden dolayı ona ölüm yerine uzak tarafa gitmesini bu sırrı kimseye söylememesini ister. Fergâne'ye gitmeyi tercih eden Âfitâb yolda giderken Dırğâm'ın dünyaya geldiğini söyler." Soylu birisi olduğu belli olan Dırğâm halife Mu'tasım'ın kardeşiydi. Dırğâm bu gerçek hakkında kimsenin bir şey bilmesini istemez, halifenin verdiği Sahib ismiyle kalmayı tercih eder.

2.2. Romanın Şekil Bakımından İncelenmesi

Bu bölümde, *Arûsu Fergâne* romanının, bölümlendirilmesi, olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman, mekân, dil ve üslup başlıkları altında incelenecektir.

2.2.1. Romanda Bölümlendirme

Romancılar olaylar arası metin ilişkilerini daha etkin bir seviyeye getirmek, okuyucuya bir bütünlük içinde sunmak, romanı belli bir düzene koymak için bölümlere ayırırlar.

Bölümlendirme konusunda bazı romancılar sayıyı, kimisi de bölümü esas alır, bazıları başlık atmayı tercih ederken, kimisi gelen anlatıdaki ismi geçecek önem arz eden şahsiyetin adını ya da önemli bir olayı başlık olarak koymayı uygun görür.¹²⁹

Zeydân, *Arûsu Fergâne* romanında başlık atma yöntemini tercih etmiştir. Bu tercih tamamen yazarın kendi isteğine bağlıdır. Çünkü roman başlık atma yöntemine de uygun durumdadır. Olaylar tarihsel romanlarda olduğu üzere ön plandadır.

2.2.2. Olay Örgüsü

Roman sanatı, anlatıcı tarafından aktarılan bir hikâyeye dayanır. Ancak hikâyeye göre daha geniş kapsamlı bir anlatım tarzına sahiptir. Roman vak'aların birbirini izlediği bir silsile bütünüdür. Dolayısıyla olay derken kastedilen vak'a kelimesidir. Romandaki olayların, yekûnda bir anlam ifade etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla olay örgüsü romanın hikâyesinde/anlatımında yer alan olayların sıralanış ve düzenleniş sistemidir. Vak'alar arasındaki ilişkilerde kuvvetli bağları olan roman, genellikle kişilerin birbirileri arasında olan bir zaman dilimi içinde meydana gelir. Yazar, olması mümkün ya da olmuş olayların komik, trajik, trajikomik vb. şekillerde okuyucuya mesajını ulaştırır. Olay olup bitenleri salt aktarmaktan ibarettir. Örneğin, “Şanlı ordumuz milli mücadele’de emperyalist işgalci batılılara karşı kahramanca savaştı” sözü bir olayı ifade etmektedir.¹⁸² Buradan şu çıkarıma varabiliriz; olay yalnızca vak'ayı aktarmaktır. Ancak olayın,

¹²⁹ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 210-211.

örgü haline gelebilmesi için her bir olayın kendinden öncekine sebep ve bir sonrasına alaka kesp etmiş bir sonuç havası içinde meydana gelmesi gerekmektedir. Dolayısıyla olay örgüsü, romanı meydana getiren bütün unsurlar arasında organik ve anlamlı bir irtibata dayalı yapı kurmaktır. Diğer bir ifadeyle romanı kurgulamaktır. Buna organik bütünlük de denilir.¹⁸³ Klasik roman olayının yapılanma aşamaları; Giriş, gelişme ve sonuç şeklindedir.¹⁸⁴ Bu çalışmada araştırma konusu olan *Arûsu Fergâne* romanı da; giriş, gelişme ve sonuç şeklinde yazılmıştır. Bu bakımdan, klasik roman sınıfında değerlendirilebilir

Arûsu Fergâne yazar olay örgüsünde, baştan başlayarak anlatma metodunu kullanmıştır. Yani romandaki olay ve halleri aktarması esnasında, hatırlama gibi, geriye dönüş tekniklerine çok az bir şekilde başvurarak, genellikle anında aktarma tekniğini kullanmış ve roman ortaya çıkmıştır.

Romanda olaylar babasının vefat etmesiyle birlikte, bir şekilde yaşadıkları konaktan ayrılarak, nişanlısının yaşadığı şehre gitmek isteyen Cihân adındaki bir kızın, bu yolculuk süresinde karşılaştığı olaylar etrafında gelişir. Cihân, bu hikâye boyunca meydana gelen olayların merkezi konumundadır. Babasının vefat ederken vasi tayin ettiği Andacan Amiri Afşin'in kendisine zorla sahip olmasından korkup, babasından kalan büyük servetten çok az bir miktarını alarak Fergâne'dan Sâmerâ'ya doğru yola çıkan Cihân, beraber gittiği kâfileden ayrıldıktan sonra, Bezz şerrinin amiri Bâbek'in askerleri tarafından kaçırlır. Cihân akıllılığıyla cesaretiyle Bâbek'in güvenini kazanır. Cihân askerlere komutanlık yapmaya başlar. Bâbek'in komutanlığını yaptığı ordu Müslümanlara sürekli baş kaldırması nedeni ile Bezz şehri Müslümanlar tarafından fethedilir. Bezz şehri fethedildiği sırada, Cihân nişanlısı Dırğâm'ın geleceğinden haberi olmadan, kendisi gibi zorla getirilen Helena ismindeki birisini yanına alarak, Müslümanlara karşı yardım istemek amacıyla Amuriye'ye gitmiş olur. Böylece nişanlısıyla her karşılaşacağında, farklı olaylar ortaya çıkar, bir türlü karşılaşamazlar. Ammûriye'ye gelen Cihân Bezz'in Mu'tasım tarafından fethedildiğini duyar ve Ammûriye'de kalmak zorunda kalır. İkisi de karşılaşma ümidini kesmek üzere iken. Müslümanların Ammûriye şehrini fethetmesiyle Cihân ile Dırğâm birbirine kavuşurlar. Bu kavuşma Dırğâm'ın arkadaşı olan Verdân'ın Afşin'in Cinah ile Helena'yı kaçırmak üzere yakalamasıyla

olur. Romanın sonunda Halifenin sarayında “Mutluluk ve refah içinde ömürlerini geçirdiler” sözleriyle son bulur.

Romanda olay örgüsü son derece ustalıkla kullanılmıştır. Cihân ile Dırğâm’ın yaşadığı olaylar oldukça gerçekçidir. Zeydân roman kurgusunda birçok roman tekniğini bir arada ustalıkla kullanmıştır. Örneğin; Verdân Ateşgede’ye gidip geldikten sonra, Dırğâm ile konuşma sırasında Verdân’ın Ateşgede’de gördüklerini anlatırken, ustalıkla geriye dönüş yaparak, tekrar aynı tekniği kullanarak yaşanan ana dönüş yaparak okuyucuyu hayalen o anlara götürmüştür.

Olay örgüsü bir bütün olarak değerlendirildiği zaman hikâyenin gerçekçi bir olay üzerinde kurulduğu söylenebilir.

Roman kurgusunda bir diğer dikkat çeken unsur da, niyeti kötü olan tüm karakterlerin kurdukları tüm oyunlar akamete uğramış ve sonunda cezalarını almışlardır. Şöyle ki, Semân, mirastan mahrum bırakıldığı için, servete sahip olmak amacıyla hilekârlıklar ve kurduğu oyunlar ifşa edilmiş, sonunda da kendi kendini öldürmüştür. Afşin ise İslam komutanlığını menfaatine kullanmış, vergileri toplamış o toplanan vergilerle İslam Devletini yıkmak istemesi, koruması altında olan Cihân’a hilekârlıkla sahip olmak istemiş, sonradan gerçek ortaya çıkınca zindana atılmış ve zindanda ölmüştür.

2.3. Romanın Kahramanları

Romandaki olaylara renk kazandıran, motive veren en önemli öge şahıs kadrosudur. Roman vak’alar ve kişilerle tamamlanır. Bu oluşum dil ve çeşitli anlatım teknikleriyle dışa yansıtılarak okuyucuya hissettirilir.¹³⁰ Bazı romanlar geniş bir şahıs kadrosuyla anlatılırken, bazıları az bir kadroyla anlatılabilir. Şu var ki bir romanda ne kadar şahıs kadrosu çok olsa da, olayın esasını yaşayanlar az sayıda olmaktadır. Arûsu Fergâne romanı da geniş bir şahıs kadrosuyla anlatılmaktadır. Ancak başrollerde olan şahıslar az sayıdadır. Romanı ana karakter ve yardımcı karakter olarak ikiye ayırmak mümkündür. Arûsu Fergâne’deki başkahramanları sırasıyla zikretmekte fayda vardır.

¹³⁰ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı I Romanın Unsurları*, Ötüken Meşriat, İstanbul 2001, s. 79.

2.3.1. Cihân

Romanda başkahraman olan cesur bir karaktere sahip Fergâne Güzeli Cihân, kişisel yapı olarak akıllı, cesur ve güzel kişiliğe sahiptir. Yazar romanda bunu şu şekilde ifade eder;

((وكانت طويلة القامة جليلة الطلعة، في وجهها هيبية وصحة وجمال، وعيناها كبيرتان فيما نور وذكاء وجاذبية لا يعبر عنها بغير السحر، ولذلك يشعر من يبادلها النظر أو الحديث بسلطانها على قلبه وعقله فلا يقوى على التبسط معها في الحديث، ولا تطاوعه نفسه على مخالفتها في أمر كأنها ملكت عليه إرادته فيصبح آلة بيدها. وكان الناس ينتظرون خروجها من منزلها للصيد أو النزهة فيقفون في الطرق ليشاهدوا حياها فكانت تبسم للناظرين فتزيدهم تعلقاً بها)).

“Cihân hatun uzun boylu, sevimli ve kibar bakışlı, insanlara son derece saygılı, muhteşem güzelliğe sahip, seçkin bir kızdı. Büyük olan gözlerinde bir nur bir zekâ, yorumlanması mümkün olmayan bir çekicilik saçıyordu. Ona bakan, onunla konuşan kimse mutlaka kendisinin etkisini hissederdi. Hiçbir konuda, ona karşı gelemezdi. Sanki onun elinde bütün iradesini kaybeden bir oyuncak gibi kalırdı. Halk onun gezintiye veya ava çıkmasını beklerdi. Yolda geçerken görürlerse nerde olurlarsa olsunlar dururlardı. Onun kibar ve muhteşem güzelliğini bakarlardı. Cihân hatun herkes tarafından sevildiği için kendini gizlemezdi. Herkese güler yüzle, saygıyla bakardı. Onun halka karşı güzel davranışından dolayı, onların da Cihâna karşı saygıları artardı.”¹³¹

Cihân romanda baştan sonuna kadar başına gelen olaylara cesurca karşılık vermesiyle romanda önemli bir yer işgal etmektedir. Cihân güler yüzlü, insanlara karşı merhametli birisidir. Ancak yeri geldiğinde, bazı erkeklerden daha cesur, daha iyi savaşçı haline dönüşebilen birisi olduğu görülmektedir. Sâmerâ'ya giderken yolda Bâbek'in askerlerinin saldırısına uğradıkları zaman, cesurca kendini korumasını yazar şöyle zikreder;

وكانت جهان على فرسها فدافعت عن نفسها دفاع الرجال.

¹³¹ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 12.

“Cihân kendini bir erkek gibi müdafaa etti”¹³²

Cihân güzelliği kadar zeki birisiydi, her meseleyi zekice hallettiği romanda birkaç yerde geçmektedir. Zekâsı Bezz’e götürüldüğü zaman, Bezz halkının ilah yerine koyduğu Bâbek ile aralarında geçen konuşmalarından anlaşılmaktadır.

Bâbek:

((وتقعدين أيضا في حضرتي ؟))

“Ben ayakta dururken, sen oturursun öylemi”

Cihân:

((هل ينفعك وقوفي إن لم تملك فؤادي ؟))

“Kalbime sahip değilseniz, ayağa kalkmamın sizin için ne önemi vardır”

Bâbek Cihân’ın bu cevabından bir ümit belirtisi gördü. Onun yanındaki bir mindere oturarak:

((أرجو أن يكون لي نصيب من ذلك الفؤاد .فلا أظن أحداً أجدر به مني .وأنت تعلمين من هو بابك صاحب الحول والطول زعيم الحرمية قاهر جنود المسلمين .وإنه ليحزني أن حملتك إلي قهراً ولكني لم أقدم على ذلك إلا بعد أن فشلت في نيلك بالحسنى .فكيف ترينني ؟))

“O kalpte benim yerimin olmasını temenni ederim. Ona benden daha layık kimse yoktur sanırım. Hürremîlerin büyük reisi, İslam ordularını dağıtıp kahreden kuvvetli kumandanı şan ve şeref sahibi Bâbek’in kim olduğunu biliyorsun. Seni zorla buraya getirttiğimden dolayı üzgünüm. Fakat her türlü iyi yolları denedikten sonra bunu yapmaya mecbur kaldım. Beni nasıl buluyorsun?”

“Cihân Bâbek’in kendine nezaketle davrandığını görünce kendini topladı:

¹³² Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 194.

((أراك بطلا باسلا قاهرا، وما أنت إلا أسير))

“Büyük bir kahraman, cengâver bir komutan olduğundan şüphem yoktur. Hâlbuki ben sizi büyük hükümdardan çok adi bir esir gibi görüyorum.”

Bâbek ürkerek:

فأجفل وقال: ((أسير، ماذا تقولين؟))

“Adi bir esir mi? Ne diyorsun?”

((نعم، إنك أسير شهواتك فمن كان ملكا عظيما قاهرا لا يليق به أن يكون عبدا لشهواته إني أشم رائحة الخمر منبعثة منك))

“Evet, adi bir eserden başka bir şey değilsiniz. Zevk ve sefanızın esirisiniz. Büyük bir komutan olduğunu iddia eden bir adamın kendi zevk ve sefasına esir olması, onun şan ve şerefine yakışmaz içtiğiniz şarabın kokusu ta burnuma kadar geliyor”¹³³

Cihân güzelliği ve cesurluğu kadar merhametli biridir. Başına gelen tüm kötü olaylar, zor günleri üvey kardeşi Semân yüzünden olmasına rağmen onu cezalandırmak istemediği, tam tersine onu hapisten çıkartmalarını istemesi Dırğâm ile konuşmalarından anlaşılmaktadır.

فذهب إلى جهان وسألها، فقالت: ((لا أدري وليتك لم تسألني عنه لأني أحب أن أنساه))

Dırğâm, Cihân'dan Semân hakkında arzusunu sordu. “Ne diyeceğimi bilmiyorum. Keşke onu hatırlatmasaydın. Çünkü onu tamamen unutmak istiyordum”

قال: ((هو في السجن الآن فما الذي تريد أن نفعل به ؟))

“O şimdi hapisanededir ne yapalım? Ne yapmamızı istersin?”

¹³³ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 139.

فأطرت حيناً ثم قالت: ((أحب أن تطلق سراحه)).

Cihân biraz düşünerek: “*Salverilmesini arzu ediyorum...*”¹³⁴

Cihân, güzelliği, etrafındaki insanlara karşı son derece merhameti ile romandaki okuyucuları kendine çekmiştir. Başına gelenleri sabırla karşılayıp, akılla cevap veren bir kişi olduğunu ortaya koymaktadır.

2.3.2. Dırğâm

Dırğâm romanda ikinci başkahraman olarak nitelendirilen, en etkin figürdür. Onun cengâver ve kararlı olduğunu yazar şu şekilde tasvir etmektedir;

وكان ضرغام شاباً في حوالي الثلاثين من العمر قد كمله الله خُلُقًا وخلقًا ربيع القامة ممتلىء الحسم عريض المنكبين واسع الجبهة كبير العارضين كث اللحية، تلوح البسمة والهمة في عينيه، وتتجلى المروءة صدق اللهجة حول شفثيه. وعلى رأسه قانسوة قرمزية حولها عمامة سوداء، وقد لبس قباء سماوي اللون تمنطق عليه بمنطق علق عليها سيفاً مقضبا قبضته مذهبة، وعند القباء سراويل من الخبز الأرجواني وفوق القباؤ حبة سوداء، وقامته قامة الابطال إذا وقف حسبته جبلاً راسخاً.

“*Dırğâm otuz yaşlarında, yaratılış ve ahlak itibarıyla çok seçkin bir gençti. Orta boylu, kalın vücutlu, geniş omuzlu, açık alınlı, büyük yanaklı, kir sakallıydı. Gözlerinde yiğitlik ve mertlik, dudaklarında âlicenaplık ve doğruluk görüliyordu. Başında Abbasilerin serpuşu şeklinde kırmızı külah, üzerinde siyah bir sarık sarmıştı. Gök renginde kaftan giymiş, üzerinde kabzası altın bir kılıç takılı olan kemeri vardı. Kaftanın altına yün ve ipekten yapılmış erguvan renginde bir şalvar giymişti. Kaftanın üzerinde ise siyah bir cübbe vardı. Her hal ve hareketinde kahraman tavrı görünüyordu. İnsan karşısında durduğu zaman onu sarsılmaz bir dağ zannedirdi.*”¹³⁵

¹³⁴ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 206.

¹³⁵ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 46.

Đırġâm çocukluġunu Fergâne’de geçirmiş aslen Irak’lı bir kişidir. Đırġâm’ın çocukluġunun Fergâne’de getiġini Hayzuran Cihân’a řu şekilde ifade eder;

قال: ((يقولون إنه مثال للشجاعة للشجاعة وكرم الأخلاق، عدا جماله وعلو عتمته وكبر نفسه. لكنهم يتسائلون عن نسبه، وأنا أذكر أمه عندما أتت إلى فرغانة تحمله. وكانت في إبان جمالها جميلة الطلعة. وقد خطبها غير واحد من أهالي فرغانة فأبت أن تتزوج وانصرفت إلى تربية ابنها فقد كانت على فقرها شديدة العناية به، ثم سمع سيدي المرزبان بخبرها فدعاها إليه وسألها ما خطبها فتكتمت في بادئ الأمر، ثم ذكرت أنها أخذت طفلة من حضن أمها في بادية الترك ونشأت في منزل أحد النخاسين بالعراق حتى انتهت إلى رجل من أهل تلك البلاد فأعتقها وتزوجها، ثم توفي قبل أن تضع حملها فلما وضعته أحبت الانقطاع إلى تربيته)).

“Kiřiliġi hakkında bir şey söylemezler, yakışıklı, sevimli, cengâver, vakar ve son derece ciddiyyet sahibi bir delikanlıdır. Buldukları kusur onun soyunun belli olmamasıdır. Ben onun annesini Fergâne geldiġinden beri tanıyorum. O zaman genç bir kadını Đırġâm’ı küçük bir çocuk olarak beraber getirmişti. Bu genç kadın çok güzeldi. Fergâne’de birkaç kişi onunla evlenmek istedi. Fakat kendisi fakir ve muhtaç olsa da bu teklifleri kabul etmedi. Bütün gücünü Đırġâm’ın iyi biri olarak yetişmesine harcadı.”¹³⁶

Đırġâm, daha küçükken biniciliġi, okuluġu ve kılıç kullanmayı en iyi bir şekilde öğrenir. Bu durumu romanda řu şekilde ifade edilir;

ولما شب ضرغام تعلم ركوب الخيل والرمي بالنشاب وظهرت فيه سجايا نبيلة. فجعله مولاي في جملة أعرانه.

¹³⁶ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 20.

“Oğlu Dırğâm ise binicilik, okçuluk öğrendi. Çok büyük başarılar gösterdi. Baban onu kendi adamları arasına aldı. Onu seviyor, gücünü ve başarısını takdir ediyordu.”¹³⁷

Dırğâm, bu konudaki başarılarının sonucunda Halife Mu‘tasım’ın özel askeri olarak Fergâne’den Sâmerâ’ya gider. Bu durumu yazar romanda şu şekilde ifade eder;

وكان يحبه ويجل مناقبه حتى بعث الخليفة المعتصم منذ بضعة أعوام إلى هذه البلاد ليجند الرجال والفراغنة والأشروسبين، فتطوع ضرغام لخدمته.

“Bundan birkaç yıl önce Bağdat Halifesi’nin Araplara ve İranlılara güveni kalmamıştı. İranlılar da Halifeti ondan almak istiyordu. Halife, Fergâne ve Üşrûsenelilerden gönüllü asker toplatıyordu. Dırğâm, bu durumu fırsat bilerek onun hizmetine koştu.”¹³⁸

Halifenin yanında mertebesi her geçen gün yükselmekte olan Dırğâm, bir gün Halifenin huzurunda iken, yeni avlanıp getirilen aslan kafesten çıkarak Halife’ye saldırması ve Dırğâm’ın o aslanı etkisiz hale getirmesi romanda şu şekilde ifade edilir;

وفيما هم في ذلك وضرغام يتفرس في الأسد راثيا لما أصابه إذا بالأسد يضرب جانب القفص برأسه ضربة قوية حطمت قضيبين وأحدث فرجة نفذ منها خارجه، فذعر الناس وفروا مسرعين يطاء بعضهم بعضا، ما عدا ضرغام والخليفة. ولم تكن إلا لحظة حتى هجم الأسد على الخليفة ممسكا ذراعه بمخالبه، وفتح فمه وهم بأن يلتقم رأسه، فبغت المعتصم، وذهبت قوته وأيقن بالهلاك، إذ لم يجد شيئا يدفع به عن نفسه ولا وسيلة للنجاة من براثن الأسد وقد ولى الناس فرارا ورعبا. على أن ضرغاما ثبت في موقفه وانقض على الأسد فقبض على فكاه الأسفل بيد وعلى الأعلى باليد الأخرى، وهو يقول: ((لبيك يا مولاي. سلمت بإذن الله)). وما عثم الخليفة أن سمع تمزق شديقي الاسد. وشعر بأن ذراعه تخلصت من مخالبه ثم رآه

¹³⁷ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 20.

¹³⁸ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 20.

يهجم على ضرغام، ولكن هذا استل خنجره ومضى يطعنه في ليته وخاصرته وتحت إبطه، وقد غلبت عليه سورة الغضب حتى أصبح منظره أشبه رهبة من الاسد فوقف شارباه واحمرت عيناه وتقطب حاجباه.

وكان الجمود قد استولى على الحاضرين، ولكنهم لما رأوا الاسد مضرجا بدمه وضرغام فوقه.

“Elem ve acıdan çıldırmiş gibi olan aslan bir anda başıyla kafesin kapısına öyle bir vuruş vurdu ki, kafesin iki çubuğu sökülüp düştü. Kapı açılmasıyla aslan hemen dışarıya çıktı. Oradakileri bu durum karşısında bir birlerini çiğneyerek kaçtılar. Aslan’ın önünde Dırğâm ile Mu’tasım’dan başka kimse kalmadı. Aslanın gözü halifedeydi. Aslan Halife’nin üzerine atılarak, Halife’yi pençelemek istedi. Halifeni korkunç ağızıyla parçalamak istedi. Mu’tasım silah arıyor şaşkınlıktan ne yapacağını bilmiyordu. Bir taraftan silah bulamıyordu. Kendini koruması için hiçbir bulamıyor. Aslanın korkunç dişlerinden kurtulamıyordu. Yanındakiler herkes kaçmıştı. Dırğâm efendisi ve çok sevdiği halifeyi bu korkunç tehlikede görünce. Kendisi de köpürmüş bir aslana dönüşerek, aslanın üzerine atladı. Tereddüt etmeden aslan gibi büyük bir cesaretle aslanın iki çenesinden iki eliyle tuttu, aslanı öyle bir güçle çekti ki, hayvanın çene damarları koptu. Aslan yere düşerek birazdan kendini toplayıp Dırğâm’ın üzerine atıldı. Dırğâm hançerini çekti. Aslanın üzerine hücum etti, yere serdi üzerine oturdu.”¹³⁹

Halife kendisini aslanın pençelerinden kurtaran Dırğâm’ı “Sahip” (en yakın dost) unvanıyla mükâfatlandırır.

Dırğâm, düşmanı gördüğü anda veya sinirlendiği zaman, gözlerinin rengi değişir, adeta bir aslana dönüşürdü. Aslanı etkisiz hale getirdiği anki halini romanda şu ifadelerle anlatılmaktadır;

وقد غلبت عليه سورة الغضب حتى أصبح منظره أشد رهبة من الأسد فوقف شارباه واحمرت

عيناه وتقطب حاجباه.

¹³⁹ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 95.

“Bu sefer Dırğâm aslandan daha çok köpürmüş, vahşi ve korkunç bir şekil almıştı. Bıyıkları dimdik olmuş, gözleri kıpkırmızı kesilmiş, kaşları tuhaf bir şekilde çatılmıştı.”¹⁴⁰

Dırğâm, cesur, fiziki yapımı yerinde olmasının yanında Halife’ye olan samimiyetiyle, dikkati üzerine çekmiştir. Onun emirlerini yerine getirmek için her şeyi hatta ölümü bile göze almakta olduğu Halifenin onu Bezz’e savaşa göndermek istediğinde Dırğâm’ın şöyle cevap vermesinden anlaşılmaktadır;

((إِنَّمَا أَنَا سَيْفٌ مِنْ سَيُوفِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ، فَفَلَيْسْتَ لِي رَئِيسًا أَوْ مَرُؤُوسًا))

“Bu muharebede ben nefer ve mevkiinde olmanın kulunuzca zerre kadar önemi yoktur. Önem verdiğim şey Emirü’l-Müminin efendimizin düşmana saldıran keskin bir kılıcı olmaktan ibarettir.”¹⁴¹

Dırğâm harplerde gösterdiği cesaretinden dolayı, her geçen gün Halife tarafından takdir ediliyordu. Nişanlısına kavuşmaması için kurulmuş olan o kadar oyunlara rağmen, kavuşmayı başardılar. Mutluluk içinde yaşamaya başladılar. Ancak Dırğâm’ın merak ettiği bir şey vardı. Babasının kim olduğunu öğrenme vaktinin geldiğini, ulaştığı makam ve mevkiinin nesebini öğrenmesine layık olduğunu düşünüyordu. Bu isteği üzere annesi de babası kim olduğunu ona anlatmıştır. Dırğâm’ın nesebinin öğrenmesi romanda şu şekilde ifade edilir;

((أَلَمْ يَأْتِ الْوَقْتَ لِكَشْفِ حَقِيقَةِ نَسَبِي؟ مَا الَّذِي تَنْتَظِرِينَهُ بَعْدَ الَّذِي رَأَيْتَهُ مِنْ نَعْمِ الْمَوْلَى؟))

“Anneciğim, soyumun gerçeğini söyleme zamanı daha gelmedi mi? Bu mevkie, bu şerefe ulaştıktan sonra daha ne bekliyorsun?”

قالت: ((لَا أَنْتَظِرُ شَيْئًا وَلَكِنَّكَ مَعَ ذَلِكَ لَمْ تَتَلَّ مَا أَنْتَ أَهْلٌ لَهُ))

“Oğlum! Bir şey bilmiyorum. Bununla beraber şu halin ve mevkiin soy ve ailene göre büyük bir şey değildir.”

¹⁴⁰ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 95.

¹⁴¹ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 152.

فقال: ((تعنين أن أبي كان أعز جانباً وأرفع مقاماً مني؟))

“Babamın mevkiye, şan ve şerefçe benden daha büyük olduğunu mu söylemek istiyorsun?”

قالت: ((نعم))

“Evet.”

قال: ((فهو إذن من كبار القواد أو الوزراء، وإذا صح ذلك فلا يعقل أن يكون خبره مكتوماً عن

الناس))

“O halde büyük kumandanlardan veya vezirlerden biri olması gerekir. Öyleyse onu bu kadar gizli tutmanın sebebi neydi?”

قال: ((إنه فوق ما ذكرت))

“Oğlum, baban onlardan daha yüksekti.”

فهبت ثم قال: ((لم يبق إلا أن يكون من أشرف قريش أو بني هاشم أو بني أبي طالب))

دیرغام şaşırarak: “O zaman Kureyş eşrafından veya Haşimi’lerden yahut Ebu Talip hanedanından olmalıdır.”

قالت: ((إنه أخص من ذلك كثيراً))

“Oğlum baban onlardan daha yüksekti.”

فأطرق وفكر فيما تعينه أمه فيم يبق إلا أن يكون أبوه الخليفة وهم بأن يسألها عن ذلك فنجعل وأمسك

وظل ساكتاً وهي تنتظر سؤاله فلما استبطأته قالت :

“Yere bakarak, annesinin sözlerini düşünmeye başladı. Bu açıklamaya göre babasının bizzat Halife olması lazımdı. Başka türlü yorumlamak imkânsızdı. Bunu söylemekten utanmış bir tavrı vardı ama susmayı tercih etti.”

((لماذا لا تتم أسئلتك يا ضرغام؟))

Bu tavrını gören annesi: “Oğlum! Niye susuyorsun?”

قال: ((ينجلني أن أقول ما في خاطري))

“Aklıma gelen bir şeyi söylemekten utanıyorum da onun için.”

قالت: ((لا تنجل أن تسأل إذا كان أبوك خليفة فإنه كذلك!))

“Baban bizzat halife ise onu sormaktan neden utanıyorsun? Evet, baban halife 'ydi.”

فأجفل وقال: ((أبي خليفة؟ كيف يمكن ذلك. إن المعتصم شضارعي سنا فلا يمكن أن يكون هو المراد وكذلك المأمنة والأمين))

Dirğâm ürperek: “Babam Halifeydi, öyle mi? Fakat bu mümkün mü? Mu'tasım benimle aynı yaşlardadır. Onun bana baba olması mümkün değildir. Aynı şekilde Memun da Emin de babam olmaları mümkün değil.”

قالت: ((إن هؤلاء إخوتك))

“Bunlar senin kardeşlerindir.”

فقال وقد أخذته الدهشة: ((فأنا إذن ابن الرشيد؟!))

Dirğâm şaşkın bir halde: “O halde ben Harun Reşid'in oğluyum.”

قالت: ((نعم يا بني وهذه أول مرة نظقت بهذه الحقيقة بعد مرور الأعوام الطويلة))

“Evet oğlu! Bunca yılın geçmesinden sonra bu gerçeği şimdi ilk olarak söylüyorum.”¹⁴²

Sonuç olarak; Dırğâm cesur, akıllı ve cengâver bir delikanlıydı. Dırğâm Türk ırkının ne kadar cesur yürekli olduğunun bir nevi yansımasıdır. Yeri geldiğinde kılıcıyla, yeri geldiğinde aklıyla hareket eden bir şahsiyettir. Böylece romanda büyük insanlarda olması gereken vasıflara da ince göndermede bulunulmuştur.

2.3.3. Semân

Romanda önemli şahsiyetlerden birisi olarak tüm olayları başlatan bir figürdür. Semân Cihân’ın üvey kardeşidir. Romanın sonuna kadar kötü oyunlarını devam ettirmesi, onu iyiler kadrosundan ayırmaktadır. Semân’ın kişiliği hakkında Zeydân şu şekilde nitelendirmiştir;

كان سامان قصيرا أجرد ليس في وجهه إلا شعرات متفرقة في ذقنه. وخداه منبسطان، ويخامر
بياض عينه حمرة كأنه استيقظ من رقاد، فضلا عن شدة حوله، فإذا نظر إليك حسبته ينظر إلى السقف أو
إلى الباب ولا يستقر نظره على شيء. وهو يكلمك مطرقا أو محولا بصره عنك وأجفانه ترتجف، وشفته
تلتعشان كأنه خائف تخرج الألفاظ من بينهما متلاحقة متقطعة. ولكنه كان كثير الدهاء واسع الحيلة
شديد الأنانية يكره كل أحد إلا نفسه.

“Semân yaratılış ve ahlak itibarıyla kız kardeşi Cihân’ın aksi idi. Kısa boylu, kısa bir adamdı. Çenesinde dağınık halde bulunan birkaç kıldan başka kıl yoktu. Yassı yanaklı. Gözlerinin akı sanki yeni uykudan uyanmış gibi kırmızılıkla karışıktı. Bunun yanında gözleri şaşığıdı. Birisine baksa tavana bakıyor zannederdiniz. Bir şeye dikkatlice bakamazdı. Biriyle konuşurken yere bakarak konuşurdu, ya da karşısındakine değil başka tarafa bakardı. Bir şey söylediği zaman bir şeyden korkuyormuş gibi aceleyle söylerdi. Bununla beraber kurnaz,

¹⁴² Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 208-209.

hilekâr, hayır ne olduğunu bilmeyen bir yaratıktı. Dünyada kendinden başka bir şeyi sevmezdi.”¹⁴³

Semân mevki ve servete çok düşkün, mevki ve servet sahibi olmak için her şeyi göze alabilen bir karaktere sahipti. Bu durumu yazar şu şekilde ifade etmektedir;

وقد أصاب ظنًا بسامان فإنه طبع على اللؤم وزاده فعل أبيه نقمة عليه وعلى أخته. وكان صاحب أطماع لم يستطع تحقيقها بعلو الهمة والبسالة مثل كبار الرجال فالتمسها بالحيلة والخداع.

“*Semân çok alçak bir adamdı. Babasını kendisini mirastan mahrum etmesi, onun babasına ve kız kardeşine kin ve düşmanlık duymasına neden olmuştu. Semân saygılı büyük insan olmak isterdi. Kendisinde büyük adamları büyük kılan akıl, yetenek ve kahramanlık sıfatlarından onda hiç yoktu. Büyük insan olmayı hile yoluyla elde etmek isterdi*”¹⁴⁴

Semân, mevki kazanmak için her şeyi göze aldığı gibi, ablasının da kaçırmasına göz yumar. Ablasının kaçırılması kendi anlaşması üzere olduğu halde hiç bilmezden gelerek Cihân’ın huzuruna girmesi romanda şöyle tasvir edilir;

فدخل سامان وعيناه تذر فان الدموع وقد احمرتا من البكاء، ولما أقبل عليها ترامى بين يديها وهو

يبكي، فشغلها بذلك عن تعنيفه. ولم تفهم سبب بكائه فابتدرته قائلة: ((ما بالك، مالذي يبكيك؟))

“*Çok ağlamaktan kırmızılaşmış gözlerinde yaşlar döküldüğü halde içeri girdi. Kız kardeşinin ayaklarına kapandı. Bu ağlayış ve kapanma kız kardeşini şaşırttı. Bu nedenle onu azarlayamıyordu. Hain kardeşinin neden ağladığını anlayamıyordu*”¹⁴⁵

Semân insanları bir birine düşürmek için gözünü bile kırpmadan yalan söyleyebilen bir şahsiyettir. Buna romanda birçok yerde rastlamak mümkündür. Dırğâm ile görüştüğünde ona Cihân’ı Bâbek tarafından kaçırıldığını söylemesi ve

¹⁴³ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 40.

¹⁴⁴ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 128.

¹⁴⁵ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 135.

Đırđâm ile Cihân'ı aramaya gittiği yerde onu bırakıp gitmesi, Cihân'ın yanına gelerek Đırđâm'ı bulamadığını, onu öldü diye duyduğunu söyleyerek yalan söylediği buna örnektir.

Tüm olanlardan şöyle sonuç çıkarılabilir. Hikâyenin sonunda Semân bütün bu yaşadığı çalkantıda oldukça yıpranmıştır. İstedığı servete ulaşmak değil, yaşamaya yüzü kalmayan son derece hilekâr, acımasız karakteri yansıtan biri olarak ortaya çıkarmıştır.

2.3.4. Afşin

Müslüman olmadığı halde, Müslüman olarak görünerek Andacan şehrinin emirliğini idare eden Afşin, yaşlı olmasına rağmen kendini genç göstermeye çalışan biridir. Afşin'in kişisel tasvirini yazar şu şekilde beyan etmektedir;

وهو يومئذ في الستين من عمره وقد خضب لحيته حرصا على مظاهر الشباب. وكان طويل القامة كبير العينين. مستطيل الوجه والعنق، وقد تجعد جبينه وبرزت وجنتاه، وعلى رأسه قلنسوة قصيرة حولها من الخلط الموشى، ولبس قباء بني اللون تظهر السراويل من تحته ترف على قدميه، وفوق القباء جبة سوداء. تمنطق تحتها بمنطقة مرصعة علق بها سيفا قبضته مرصعة.

“Bu kişi altmış yaşlarındaydı. Sakalları beyazlamıştı. Fakat genç görünmek için saçını sakalını boyamıştı. Uzun boylu, büyük gözlü, yuvarlak yüzlü bir adamdı. Alnı kat kat olmuş, yanakları çıkmıştı. Başına kısa bir külah giymiş, üzerine işlemeli bir sarık sarmıştı. Kahverengi bir hırka ve topuklarına kadar sarkan bir şalvar giymişti. Hırkanın üzerinde siyah bir cebi vardı. Cebinin altına işlemeli bir kemer kuşanmış, kemere kabzası süslü bir kılıç takmıştı.”¹⁴⁶

Afşin'in tek amacı Müslüman olarak görünerek, Andacan'daki tüm vergileri toplayıp, o toplanan vergilere Müslümanlara karşı asker toplayıp, iş birliği yaptığı Mecusilerle İslam Devletini yok etmektir. Afşin'in böyle bir amacı olduğunu ateşgede'de Mecusilerle beraber yaptığı toplantıdaki konuşmalarından anlaşılmaktadır. Bu toplantıda şu şekilde konuşulmuştur;

¹⁴⁶ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 74.

((إن هذه النار تشهد على عهدنا، فقل لأخي بابك بأني لا أدخر وسيلة في جمع المال وإرساله، ولا أخطو خطوة في حرب أو سلم لدى المعتصم إلا اقتضيت عليها مالا أرسله إلى خزينتنا بأشروسنة. وأما المازيار فإنه كذلك مقيم على العهد، ولم يحضر معنا هذا العام لأسباب خاصة. وقد كتب إلي يحثني على الثبات، ويعد بأن يكون هو وكبرستان كلها معنا متى تحركنا. ولاشك أنه أشد غيرة منا على التخلص من هذه الدجولة وإرجاع دولة الفرس)).

*“Bu mukaddes ateş de sözüme şahittir ki kardeşim Bâbek’e de söyleyiniz, para toplayıp göndermek için hiçbir fırsatı kaçırmıyorum. Devletin harp ve silah ihtiyacını karşılamak için Mu’tasım’dan para alıyorum. Ondan aldığım paraları hep Andacana gönderiyorum. Mazyar da ahdimizi ve yeminimizi korumaktadır. Bu yıl bazı sebeplerden dolayı toplantıya gelemedi. Ama bana yazan bir mektupta işte sebat etmemizi bize tavsiye ediyor ve ilk hareketimizi gördüğünde bütün Taberistan halkıyla birlikte bize destek vermesini. Bu Müslüman Devletinden kurtularak, Acem devletini kurmak için bizden daha çok gayret edeceğini, destek vereceğini temin ediyor.”*¹⁴⁷

Afşin Andacan amiri mevkiine alınmasının sebeplerinden bazıları şunlardı; Savaş taktiklerini iyi bilmesi, yetenekli bir komutan olması. Onun savaşlarda yaptığı taktiklere, Bezz şehrini fethetme sırasında yaptığı taktik misal olarak verilebilir;

وكان الأفشين قد كلف جواسيسه أن يختاروا مكانا حصينا يعسكر فيه، فاختاروا في ((روذ الروذ)) ثلاثة جبال عليها أنقاض أبنية قديمة، فأقام عسكره عليها وسد الطريق الواصلة بينهما وبين البد بالأحجار الضخمة حتى صارت كالحصون، ثم حفر خندقاً وراء الحجارة عند كل طريق ما عدا طريقاً واحداً يخرج منه رجاله إذا أراد الهجوم، وقد بذل في هذا العمل جهداً شاقاً فكان الرجال ينقلون الحجارة ويحفرون الخنادق، والعساكر يحرسونه ليلاً ونهاراً.

¹⁴⁷ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 53.

“Afşin ordugâhının kurulması için en müsait, korunaklı bir yerin belirlenmesi için dağ bekçilerini görevlendirmişti. Onlar Ruze’ruz üzerinde eski siper kalıntıları bulunan üç dağ tespit etmişlerdi. Afşin de askerlerini bu dağlar üzerine yerleştirdi. Yerleştiği yerler ile Bezz arasındaki yolları taşlarla kale şeklinde kapattıktan sonra. Sonra geçitlerdeki taşların arkasında büyük hendekler kazdırmıştı. Yalnız bir geçit bırakmıştı, o da kendi askerleri için geçit ve saldırmaları için. Afşin bu taktiği, büyük zorluklarla yaptırmıştı. Piyade askerler, süvarilerin desteği altında gece gündüz düşman saldırısına karşı savunma görevini yapmışlardı.”¹⁴⁸

Ancak Afşin’in kötü düşünceleri başarılarını süpürüp götürmekteydi. Afşin’e sonunda ne topladıkları vergiler ne de ittifak kurdukları Mecusilerin önderleri yardım edememiştir.

Bütün bu anlatılanlardan sonra Afşin şöyle değerlendirilebilir. Afşin komutanlık konusunda başarılı bir şahsiyettir. Fakat bu kadar başarısına rağmen insanda bulunan ihanet etme ihtimalini sembolize etmiştir.

2.3.5. Verdân

Đırğâm ile Cihân’ın buluşmasının gerçekleşmesinde büyük bir önem taşıyan şahsiyettir. Đırğâm’ın seferinde, savaşında ve zor günlerinde yani her merhalesinde onun yanında olarak kendini okuyucuya göstermektedir. Özellikle Cihân ile Helena’yı kurtuluşunda Verdân’ın birden çok katkısı vardır. Çünkü o fark etmeseydi Cihân ile Đırğâm bir daha görüşemeyebilirdi. Verdân’ın şahsi sıfatları romanda şu şekilde tasvir edilmektedir;

فأتاه رجل في الأربعين من العمر خفيف العضل خفيف اللحية، يظهر من بروز أنفه وبقية ملامحه أنه أرمني. وكان قد دخل في خدمة ضرغام بسامرا منذ عهد قريب وسرعان ما اكتسب ثقته بما أبداه من علو همته ونشاطه.

¹⁴⁸ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 154.

“Kırk yaşlarında dinç ve seyrek sakallı bir adam yanına geldi. Burnu çıkık, yumuşak yüzünden Ermeni olduğu anlaşılıyordu. Bu adam Sâmerâ’da kısa bir zaman önce, Dırğâm’ın hizmetine girmiş, uzun sürmeden efendisinin itimadını kazanmıştı. Çünkü bir uşakta olması gereken her şeye sahipti. Her işte başarı ve sürat gösteriyordu.”¹⁴⁹

Verdân her daim akıl ile gücü birleştirerek hareket eden bir kahramandır. Buna Afşin’in Halife ile Dırğâm’a yalan söyleyerek Cihân ile Helena’yı kaçıırken Afşin’in oyununu akıllıca bozması, Cihân ile Helena’yı onların elinden kurtarması örnek olabilir. Bu olayı Dırğâm’a anlatırken şöyle tasvir etmiştir;

((رأيتك تصانع الأفشين ولا تخاطبه إلا على يد الخليفة، ورأيتك يخادعك ويبغي الفرار بهما إلى حيث لا تعلم. والعمر لا يتسع للتفتيش عليهما مرة ثانية)).

“Afşin’in hatırına çok önem verdiğinizi, onunla konuşmak için daima Halife’nin aracılığını tercih ettiğinizi gördüm. Afşin’in sizi aldatmak için Cihân ile Helena’yı bilinmeyen bir yere kaçırmak istediğini anladım. Onların yerini buluncaya kadar ne zorluklar çektik. Onları bir daha aramaya artık ömrümüz yetmezdi.”¹⁵⁰

Verdân aynı zamanda şefkatli bir eştir. Eşinin Bâbek tarafından zorla alı konması sonucunda, ona bunu yapanlardan intikam almak amacıyla. Beyoğlu makamını bırakarak, sıradan bir asker olarak Dırğâm’ın yanına gelmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Verdân akıllı ve cesur biri olması yanında, davasının arkasında olmasıyla romanda dikkatleri üzerine çekmiştir. Bir Beyoğlu olmak için ne gerekiyorsa hepsi Verdân’da görülen, zarif kişiliğiyle romanda ayrı bir güzellik katmıştır. Hayatında hak yolunda koşan, insanlara yardım eden kişileri sembolize eder.

¹⁴⁹ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 49.

¹⁵⁰ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 194.

2.3.6. Mu'tasım

Mu'tasım,¹⁵¹ eserde ismi çok geçen önemli bir şahıs olarak ortaya çıkmaktadır. Mu'tasım avlanmayı çok seven. Ava çıktığında her zaman aslan avlayan bir okçudur. Mu'tasım'ın keskin kılıçlı, heybetli biri olduğu romanda şöyle ifade edilir;

وكان المعتصم ربع القامة طويل اللحية أبيض أصهب مشرباً حمرة تلوح الشجاعة في وجهه وتجلى
القوة العضلية في بدينه. وبلغ من قوته أنه كان يحمل الف رطل ويمشي بها خطوات. وغذا اعتمد بإصبعه
البابة والوسطى على ساعد إنسان دقه. وكان يلوي العمود الحديد حتى يصير طوفا ويشد على الدينار بإصبعه
فيمحو كتابته. وكان غضوبا شديد النعمة منصرف الهمة إلى ركوب الخيل واللعب بالصولجة.

“Mu'tasım orta boylu, uzun sakallı, beyaz tenli, kırmızımdı saçlı bir adamdı. Cesur ve cengâverdi, vücut yapısı oldukça kuvvetliydi. Bir ritil yani 2.250 okka ağırlığı kaldırıp birkaç adım yürüyebiliyordu. Bir insanın bileğini şahadet parmağıyla orta parmağı arasında sıkıştırırsa, o bileği ezerdi. Bir demir çubuğu kollarıyla büküp çember haline getirirdi. Bir altın sikkeyi parmakları arasında sıkıştırır yazısını silerdi. Asabi ve intikamcı biriydi. Bütün merakı ata binmek ve çevgen oynamaktı.”¹⁵²

Mu'tasım Türk askerlerini takdir etmiş ve kendi ordusunun da çoğunluğunu Türk askerlerinden oluşturmuştur. Mu'tasım ordusuna çok önem veren, askerlerinin

¹⁵¹ Hârûnürreşîd'in oğlu Mu'tasım 18 Ekim 796 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Kardeşleri Emin ve Me'mûn arasındaki siyasî hadiselerden karışmamış, uzak kalmayı tercih etmiştir. Bağdat'ta kalarak, siyasî hadiselerden uzak kalmıştır. 828 yılında kardeşi Me'mûn'un emriyle Mısır ve Suriye valiliği tayin edilmiştir. Valiliği sırasında ilk işi Türklerden askeri teşkilat kurmak olmuştur. Valiliği sırasında Halife Me'mûn'un Bizans seferinde önemli başarılar elde etmiştir. 831 yılında Anadolu yaptığı seferinde otuz kale fethettiği rivayet edilir. Askerlerini çoğu bölüğünü Türklerden oluşturan Mu'tasım 836 yılında Bağdat'a yakın bir yerde Sâmerâ şehrinin kurmuştur. Bu da Mu'tasım'ın Türklere olan sonsuz güvencesinin göstergesidir. Mu'tasım dönemindeki en büyük başarılarından biri Azerbaycan'da ciddi tehlike oluşturan Hürremiye hareketi, Bâbek'in sığındığı Bezz şehriyle birlikte ortadan kaldırılmasıdır. Daha sonra büyük bir ordu toplayarak bizzat kendisi de giderek Amuriye şehrini fethetmiştir. Mu'tasım'ın bu zaferi İslam dünyasında büyük coşkuyla karşılanarak, şiirlere konu olmuştur. Mu'tasım- Billâh 5 Ocak 842 hastalığından dolayı Sâmerâ'da vefat etmiştir. Bkz. Şükran Fazlıoğlu, “Mu'tasım-Billâh”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 380-382.

¹⁵² Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 94.

her zaman savaşa hazır olmasını isteyen bir Halife'dir. Sırf askerleri için Sâmerrâ şehrini kurdurmuş ve orada yoğun bir eğitim almalarını sağlamıştır. Yazar bu durumu şu şekilde ifade etmektedir;

وكان المعتصم قد ترك بغداد وبنى مدينة ((سر من رأى)) أو ((سامرا)) على مسافة خمسين ميلا شمالها، ليقيم بها رجال الرّك وغيرهم، فكانت المدينة الثانية من مدن بني العباس، وقسمها إلى قطائع أقطعها لرجالها وهم فرق تنتسب كل فرقة منهم إلى مواطنها التي حملت منها.

“Mu'tasım maiyetine aldığı Türklerin ve diğer askerinin ikametine tahsis etmek için Sâmerrâ'yı kurmuştu. Sâmerrâ, Abbasiler tarafından kurulmuş ikinci bir şehirdir ki Bağdat'ın ve 50 mil uzağında bulunuyordu. Mu'tasım bu şehri Dicle nehrin kenarına kurup, maiyetindeki adamlara tahsis olması üzere bir takım kısımlara ayırmıştı. Her askerî fırka için yer tahsis etmişti.”¹⁵³

Mu'tasım devlet adamlarına itimat eden, her işinde onlarla istişare eder karar veren Halife olduğunu ve Afşin'in mahkemesinin ikinci oturumundaki olanları, yazarın şu ifadelerinden anlamak mümkündür;

دخل الخليفة أهلاً والناس وقوفاً للتبرك برؤيته. وفيهم القواد والوزراء حتى إذا دخل المقصورة الخاصة في أثره وفيهم القاضي أحمد ومحمد بن عبد الملك الزييات وزيره، وقواده الأتراك الذين ذكرناهم.

“Daha sonraki günlerin birinde Mu'tasım, Şeyhulislam, Ahmed bin Ebu Duadile vezir-i azam Muhammed b. Abdümelik ez-Zeyyat ve devletin ileri gelen bazı kişilerinden oluşan bir meclis toplandı. Sahib ile Verdân'ı da bu mecliste hazır bulunmaları için davet etti.”¹⁵⁴

Mu'tasım, halkına ve yakınlarına karşı merhametli birisidir. Ancak saltanatına göz dikenlere adalet yerini bulması için hiç acımadı. Buna kendisini tahtan indirip yeğeni Abbas'ı tahta çıkarmak istediklerinde, suikast hazırlanmada kimin parmağı varsa tek tek cezalandırması örnek olabilir.

¹⁵³ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 82.

¹⁵⁴ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 105.

Sonuç olarak, Mu‘tasım Sâmerî halkının bir yansımasıdır. Ona değer verenlere karşı çok şefkatli bir dosttur. O halkını seven, vatan per ver, kahraman, saygılı bir kişiliktir. Bir halifede olması gereken vasıfların hepsi onda mevcuttur.

2.3.7. Hammâd

Romanda adı geçen bu şahıs Sâmerî’da önemli devlet adamlarındandı. Fakat nişanlısı kendisinden alıkonması sebebiyle dağlara çıkmış haydutluk yaparak, tüccarların yollarını keserek, devletten bir şekilde intikam almak isteyen bir şahıstır. Ancak Dırğâm ile karşılaşması sonucunda fikrini değiştirmiştir. Onunla karşılaşmasından sonra hikâyenin sonuna kadar Dırğâm’ın yanında yer almış bir şahsiyettir. Hammâd davasının sonuna kadar mücadele eden ve kendisine yapılan iyiliği hiç unutmayan bir şahsiyet sergilemektedir. Bu durum, Dırğâm’ın onun nişanlısını kurtardığını duyunca, senin nişanlını kurtarmak benim boynumun borcudur diyerekten tek başına Cihân’ı aramaya gittiğinden anlaşılır. Hammâd , Dırğâm ve Verdân’ın konuşması sırasındaki Hammâd’ın sözü romanda şu şekilde geçer;

فقطع حماد كلامه وقال: ((كلا... لا يذهب أحد في هذه المهمة سواي، إن لضرغامًا يدا عندين فقد أنقذ خطيبي واحتفظ بها في بيته معززة مكرمة، فإذا لم أجزه على عمله كنت أئيمًا. دعني أذهب وحدي وأفتش ومتى وقتت على شيء بعثت إليك)).

“Asla!.. Bu iş için benden başka kimse gidemez. Dırğâm’a karşı öyle minnettarım ki, ne yapsam onun benim için yaptıklarını ödeyemem. Çünkü nişanlımı düşmanların elinden kurtardı, onu evinde misafir etti. Bu iyiliğe karşılık kendisine bir hizmette bulunmasam alçaklık yapmış olurum. Cihân’ı aramaya yalnız olarak gitmeme müsaade ediniz. Gider her tarafı ararım ne zaman bulursam size haber veririm.”¹⁵⁵

¹⁵⁵ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 179-180.

2.3.8. Helena

Romanın ortalarından itibaren zikredilmeye başlayan Helena Verdân'ın eşidir. Bâbek'in hoşuna gitmesi nedeniyle, Bezz'e zorla kaçırılıp getirilmiştir. Bu olayı Cihân ile tanışma sırasında Helena şöyle anlatır:

((لا بد أنك عرفت من وجهي وضعف لغتي الفارسية أني غير فارسية، وما أنا تركية ولا أرمنية وإن كنت أخذت من أرمينيا، ولكنني يونانية نشأت في بيت أبي في عمورية، وخطبني بطريق من بطاقة أرمينيا وتزوجني وحملني إلى بلده. ولم أكد أقيم معه عامين حتى بلغ هذا الخرمي خبري (وخفضت صوتها) فبعث يطلبني من زوجي فلما أباني عليه بعث قوة من رجاله اغتصموا غياب زوجي وحملوني إليه بالقوة فخبسني هنا منذ بضعة أعوام فلا أنا أعرف أين زوجي، ولا ما فعله بعدي. وهو يعرف مقري طبعاً ولكنه لا يجد سبيلاً إليّ. هذا إذا كان حياً))

“Hiç şüphem yok ki yüzümden ve Farsçayı iyi konuşmamamdan, Acem, Türk veya Ermeni olmadığımı anladınız. Beni Ermenistan'dan alıp getirselers de aslım Rum'dur. Amuriye'de doğdum. Orada babamın evinde büyüdüm. Büyüdüğüm zaman Ermenistan patriklerinden biri beni istedi, onunla evlenip, onun yaşadığı memlekete gittik. Onunla bir iki sene geçirmeden bu Hürrem'i (sesini alçaltarak) beni duydu, beni eşimden istedi, eşim reddetti. Eşim reddedince, bir askeri kuvvet gönderdi. Bunlar eşimin yokluğundan yararlanarak zorla beni buraya getirdiler. Geldiğimden beri beni burada hapsediyor. Eşimin nerede olduğunu, benden sonra ne yaptığını bilmiyorum. O da benim yerimi biliyor fakat beni kurtarmaya imkân bulamıyor. O da sağ ise...”¹⁵⁶

Helena nazik, dirayetli ve yardım seven şahsiyeti sembolize etmiştir.

2.3.9. Yakûta

Yakuta'nın asıl ismi Şahrazat'tır. Arûsu Fergâne romanının yarısından sonra çıkan bu kahraman Merzüban'ın kaybolmuş kızıdır. Cihân'ın öz kardeşidir. Cihân'a çok benzeyen bir şahsiyet olarak sergilenmektedir. Daha küçük yaşlarda iken,

¹⁵⁶ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 133.

çekememezlik yüzünden üvey kardeşi Semân tarafından esir tüccarlarına satılmış, zor günler geçirmiş bir şahsiyettir. Hammâd'ın nişanlısı olan Şahrizade Dırğâm'ın sayesinde Hammâd ile kavuşur. Şahrizade'nin Cihân'a çok benzediğini Dırğâm onu ilk kurtardığı zaman anladığı romanda şöyle ifade edilir.

فدخل والفتاة في أثره حتى توسط الدار وأول شيء فعله أنه تفرس في الفتاة على نور الشموع
وحالما وقع بصره عليها خفق قلبه وبدت البغته في وجهه لشدة المشابهة بينها وبين جهان، فقال في نفسه:
((سبحان الخالق ما هذه الصدفة؟ وأحس بارتياح إلى الفتاة، وأعجبه ما قرأه في محياها من الهيبة والجمال
رغم ما كان يغشاها من الاضطراب. ويكفي لارتياحه إليها مشابقتها بحبيته بالوجه والصوت.

“Kızın yüzünü Cihân'a çok benzediğini görünce yüreği çarpmaya ve yüzünde bir şaşkınlık belirmeye başladı. Kendi kendine “Fasubhanallah! Bu ne tuhaf tesadüf” dedi. Ona karşı bir şeyler hissetti. Kızın zor günler geçirdiğine rağmen, yüzünde görünen ciddiyet ve güzellik, kendine karşı bir hürmet uyandırıyor. Onun yüzü ve sesi sevgilisine benzemesi, Dırğâm'ın ona yardım edip şefkat göstermesi kâfi idi.”¹⁵⁷

2.3.10. Âfitâb

Romanda ismi çok geçmemesine rağmen, roman boyunca hikâyeye renk kazandırmıştır. Asıl düğümün çözülmesinde bir rol üstlenen Dırğâm'ın annesi Âfitâb, Âfitâb'ın kararlı, ısrarlı ve güzel biri olduğunu Hayzuran ile Cihân arasındaki diyalogda, Hayzuran'ın şu ifadelerinden anlaşılmaktadır;

((وأنا أذكر أمه عندما أتت إلى فرغانة تحمله. وكانت في إبان شبابها جميلة الطلعة. وقد خطبها غير
واحد من أهل فرغانة فابت أن تتزوج وانصرفت إلى تربية ابنها فقد كانت على فقرها شديدة العناية به، ثم
سمع سيدي المرزبان بخبرها فدعاها إليه وسألها ما خطبها فتكتمت في بادئ الأمر، ثم ذكرت أنها أخذت
طفلة من حضن أمها في بادية الترك ونشأت في منزل أحد النخاسين بالعراق حتى انتهت إلى ردل من أهل
تلك البلاد فأعتقها وتزوجها، ثم توفي قبل أن تضع حملها. فلما وضعته أحبت الانقطاع إلى تربيتها)).

¹⁵⁷ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 119-120.

“Ben onun annesini Fergâne’ye geldiğimden beri tanıyorum. O zaman genç bir kadındı. Dırğâm’ı küçük bir çocuk olarak beraber getirmişti. Bu genç kadın çok güzeldi. Fergâne’de çok kişi onunla evlenmek istedi. Fakat kendi fakir ve muhtaç olmasına rağmen evlenme teklifleri kabul etmedi. Kendini çocuğunun terbiyesine adanmak istiyordu. Bütün gücünü Dırğâm’ın terbiyesine ve iyi bir eğitim almasına harcadı.”¹⁵⁸

Sonuç olarak, Âfitâb hayat dolu duygusal ve zarif karakterleri ile romana ayrı bir güzellik katmıştır. Hayatın o kadar zorluklarına rağmen, oğlunun terbiyesine ömrünü adayan fedakâr, namuslu kişileri sembolize eder.

2.3.11. Diğer kahramanlar

Romanda fazla zikredilmemiş ancak olaylarda rol alan ikinci kahramanlar da vardır. Bu kahramanlar olayların sonucuna pek etkileri olmasa da, olayların gidişatına renk katmışlardır. Bunlardan Cihân’nın dadısı Hayzüran, romanın ortalarına kadar zikredilmiş, daha sonra zikredilmemiştir. Halife Mu’tasım’ın özel danışmanı, Ahmet b. Abû Duâd, akli, ilmi ve âlicenaplığıyla Arap milliyetçiliğini tanıtan bir şahıstır. Beniyad kabilesine mensuptur. Mu’tasım Arapları kendi meclisinden uzaklaştırıp, bütün maiyetini Türklerden oluşturduğu halde, bu şeyhülislama herkesten önemli bir mevki vermiştir. Romana göre ona o kadar çok itimat ederdi ki kendisine danışmadan, hiçbir şey yapmazdı. Mübez Mecusilerin en büyük ruhani reisidir. Bâbek, Hürremî ve Afşin ile İslam devletini yıkmaya ittifak edenlerden birisidir. Behzad Bâbek’in özel komutanlarından biridir. Cihân’ı Bezz’e getirilmesi için Bâbek’ten emir alan askerdir. Bunlar romanın diğer kahramanlarını sembolize eden şahsiyetlerdir.

2.4. Romanda Zaman Örgüsü

Anlatma esasına bağlı edebî metinler, mutlaka belirli veya belirsiz bir zamanda cereyan eder. Böylece zaman unsuru, eserin genel terkiibini oluşturan temel unsurlardan biridir. Hikâye ve romanı zamandan soyutlamak mümkün değildir. Çünkü zaman olayları anlatmadaki akış gerçekliğini sağlamada büyük bir

¹⁵⁸ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 20.

işleve ve öneme sahiptir. Romandaki olayların anlatımında üç ayrı zaman kavramından söz edilebilir.¹⁵⁹



¹⁵⁹ E. Morgan Forster, *Roman Sanatı*, (Çev., Ünal Aytür), İstanbul 1985, s. 68.

2.4.1. Vak'a Zamanı

Gerçek dünyadaki bütün oluş ve hareketler, zamandan bağımsız olmadığı gibi, kurmaca dünyadaki bütün durum ve hareketler de bir zaman dilimi içinde gerçekleşirler. Gerek az gerek çok her olay veya şahıs, içinde olduğu zamanın izlerini taşır. Bu yüzden okuyucular olayların ne zaman cereyan ettiğini merak ederler. Olayların sırası, süresi ve sıklığı bu zaman dilimi içinde düzenlenir. Her yazar, bu süreyi istediği şekilde verebilir. Alışılmış olanı kronolojik düzenlemez. Cihân'ın Ferğane'den Samerra'ya gerçekleşen yolculuğu sırasında başına gelen olayları sırayla anlatması buna örnek olarak verilebilir. Ancak yazar bu sırayı değiştirebilmesi için anlattığı hikâyeye iyice hâkim olması gerekmektedir. Sondan başlayarak "geriye doğru", veya ortadan başlayarak "geriye ve ileriye doğru" gidebilir. Ancak anlatılan her şahıs, mekân ve zamanın bir bütün oluşturduğunu unutmamalıyız. Bu unsurlardan birinin değişmesi diğerlerini de değiştirir.¹⁶⁰ Vak'anın sunulduğunda zamanı yeniden dört şekilde düzenlemek mümkündür. Vak'anın gerçekleştiği zaman süresi ile vak'anın sunulduğundaki zaman süresi farklı olabilir. Anlatıcı zamanda kesmeler ve atlamalar yapabilir (art zaman). Anlatıcı vak'a gerçekleşmeden önce de bir durumu veya olayı hikâyeye edebilir (ön zaman). Hikâyenin kendi zamanı ile düzenlenen zaman arasında paralellik de olabilir (eş zaman). Anlatıcı vak'anın gerçekleştiği zamanı an ve süre olarak bilmiyor gibi davranabilir, dolayısıyla okuru da ihtimallere katmak isteyebilir (zamanda katılım).¹⁶¹

2.4.2. Olayları Aynen Aktarma

Olayları nesnel zamanda nasıl olmuşsa olduğu şekilde, ya da olayın akışına göre değiştirmeden aktarmaya aynen aktarma denilir.¹⁶² Arûsu Ferğâne romanında Zeydân'ın bu düzeni takip ettiği görülmektedir. Zira Merzûbân'ın ölürken vasiyetname bırakması ve vasiyetnameyi Hürmüz'ün okumasıyla olaylar başlar.

¹⁶⁰ Mehmet Narlı, *Romanda Zaman ve Mekân Kavramı*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 7, Balıkesir 2002. s. 94.

¹⁶¹ Narlı, *Romanda Zaman ve Mekân Kavramı*, s. 95; Tekin, *Roman Sanatı I Romanın Unsurları*, Ötüken Meşriyat, İstanbul 2001, s. 118; Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara 1991, s. 117-118; Hüseyin Gümüş, *Roman Dünyası ve İncelemesi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989. s. 119-190.

¹⁶² Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 131.

Vasiyetnamede mülkünün hepsini miras olarak kızına bıraktığını, oğlu Semân'a mirastan pay bırakmadığını ve arkadaşı Afşin'i çocuklarına vasi olarak tayin ettiğini yazmıştır, Ancak Afşin'in kendi vesayeti altında olan Cihân'ı kendisine istemesi, Semân'ın mahrum kaldığı mirası elde etmek için çeşitli hilelere yapması. Cihân nişanlısına kavuşmak için Sâmerâ'ya doğru sefere çıkmasına sebep olmuştur. Roman sonunda Cihân nişanlısına kavuşur. Semân kurduğu oyunlara rağmen istediğini elde edemediği için ölür. Afşin de yaptığı ihanetten dolayı halife tarafından zindana atılır. Olaylar ve kişiler bu şekilde sıralamayla anlatılır. Bu olay zaman açısından değerlendirildiğinde, romanın anlatım zamanının aynen aktarma üslubunda olduğu görülmektedir.

2.4.3. Anlatma zaman

Romanda anlatılan olayların, olaya hâkim olan birisi tarafından öğrenilip aktarılması ya da anlatma zamanının tek hâkimi anlatıcıdır. Çünkü olaya hâkim olan anlatıcı genel olarak geçmişe dönmeye ve olayları hatırlamaya ihtiyaç duymaz.¹⁶³ Romandaki anlatma olaylarına göre vak'a zamanı ile anlatma zamanı arasında "mesafe" olup olmadığı vak'a ile anlatıcının ilişkilerinden tespit edilebilir. Ama çoğu zaman bu mesafenin tespiti güçtür ve yazma zamanı ile karıştırılır. Fakat söz konusu mesafe ister tespit edilsin, ister edilemesin bir romanda nakledilen vak'a zamanı ile vak'anın idrak edilip nakledilme zamanının aynı olmadığı kesindir. Bir hikâyeyi anlatan özne, üçüncü tekil şahıs, olabileceği gibi, vak'ayı yaşayan biri de olabilir. Anlatan hangi şahıs olmasın, anlatılandan sonraki zamanda konuşmaya başlar, insan kendi başından geçen bir olayı bile hemen anlattığında, olay ile vak'a arasında mesafe girmiş sayılır. Bu, aralığı, vak'a zamanı ile anlatma zamanı arasındaki mesafe" diye adlandırıyoruz. Bu mesafe ilişkiler ağındaki şekli etkilediği gibi, bakış açısına da şekil verebilmektedir.¹⁶⁴

Arûsu Fergâne romanında anlatma zamanı iki şekilde anlatıldığı görülmektedir. Bunlar olayları anında aktarma ve sonradan aktarmadır. Bu iki kısma kısaca değinmekte fayda vardır.

¹⁶³ Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, s.103.

¹⁶⁴ Narlı, *Romanda Zaman ve Mekân kavramları*, s. 95.

2.4.4. Anında Aktarma

Olaylar daha olup bitmemişken, hemen arkasından sıcağı sıcağına aktarılır. Böylece olaylar okuyucuların gözü önünde oluyormuş gibi kaydedilir. Bu tür aktarmada olaylar ve zamanın üzerinde fazla değişiklikler olmaz.¹⁶⁵ Anında aktarmada “genellikle” ifadesi ile şimdiki zaman olmasa da, şimdiki zaman anlaşılır.

Verdân, Cihân ile Helena’yı Afşin’in askerleri Sâmerrâ’ya götürürken onları nasıl kurtardığını Dırğâm’a anlatırken şöyle aktarmaktadır;

((رأيتك تصانع أفشين ولا تخاطبه إلا على يد الخليفة ورأيتته يخادعك ويبغي الفرار بهما إلى حيث لا تعلم
والعمر لا يتسع للتفتيش عليهما مرة ثانية فخطرت لي أن أعمد إلى القوة على غير عملي لألا تشير عليّ بأن
اتجنب أسباب الشقاق))

“Afşin’in hatırına çok önem verdiğinizi, onunla konuşmak için daima Halife’nin aracılığını tercih ettiğinizi gördüm. Afşin’in sizi aldatmak için Cihân ile Helena’yı bilinmeyen bir yere kaçırmak istediğini fark ettim. Onları bulana kadar halimizde hal kalmadı. Onları kaçırsak bir daha bulmaya ömrümüz yetmez. Yeni bir felaketle karşılaşmamak için güç kullanmaktan başka çare bulamadım.”¹⁶⁶

2.4.5. Sonradan Aktarma

Romanda anlatılan olaylar olup bittikten sonra, ileriki bir zaman diliminden hatırlamada bulunarak aktarmaktır. Romanda bu anlatım tarzı çok olmamak kaydıyla kullanılmaktadır. Çünkü insan hayatında mutlaka cereyan eden bir şey olduğundan dolayı, kullanılması gereklidir.¹⁶⁷ Afıtap’ın Dırğâm’a nesebi hakkında bilgi vermesi bu üsluba örnek olabilir;

((لذلك سبب معقول هو أنني كنت من جوارى الرشيد في قصره ببغداد، وكان يحبني حتى
كانت الليلة التي فتك فيها بأخته العباسة وبجعفر البرمكي ووابنيهما الحسن والحسين، وقد بالغ في

¹⁶⁵ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 133.

¹⁶⁶ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 194.

¹⁶⁷ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 133-134.

التكتم حتى قتل كل من استخدمه لذلك الغرض فلم يكن أحد من أهل القصر يجسر على الخروج من حجرته مع أنهم مطلعون على كل شيء من بعيد، إلا أنا فقد حدثني نفسي لصغر سني يومئذ أن أخرج وأسمع، فوقفت موقفا طننت نفسي محتبئة فيه لا يراني فيه أحد، فسمعت حديث الرشيد رحمه الله مع زوجته زبيدة بشأن اخته واشياء أخرى . وفيما أنا في ذلك رأيت زبيدة نفسها مقبلة نحوي وهي تقول: ((يا هارون غن جواريك يسمعن حديثنا!)) فوقع الرعب في قلبي وايقنت أنني مقتولة لا محالة فلم تعد ركبتي تحملا نبي من الرعشة)) .

“Halife Reşid’in Bağdat’taki Sarayında cariyeydim. Beni hoş buluyor, seviyordu. Reşid’in hemşiresi Abbase ile Cafer’in oğulları olan Hasan ve Hüseyini öldürdüğü gece, Reşid bu konu hakkında kimse bilmesini istemiyor o olaydan haberi olan herkesi idam ettirmişti saray halkının hepsi olayı bildikleri halde, odalarına kapanarak olaydan uzak durmaya çalışıyorlardı. Ben küçük olduğumdan dolayı, tehlikenin ne olduğunu bilmiyordum. Odamdan çıkarak olayları seyretmek amaçla kimsenin görmeyeceğini sandığım bir yerde saklandım. Reşid ile hanımı Zübeyde’nin Reşid’in kız kardeşi Abbase ve bunun yanında birçok sırları duydum. O sırada Zübeyde beni fark ederek Reşid’e cariyelerin sözlerimizi dinliyorlar dedi. Bunu duyunca korkudan her yerim tir tir titriyordum. Halife beni öldürecek sandım.”¹⁶⁸

Daha sonra Âfitâb’a merhamet ederek onu Fergâne’ye sürgün etmiştir.

2.5. Romanda Mekân Örgüsü

Mekânlar romandaki vak’aların ve kişilerin hareketlerine ayrılmış bir sahnedir. Bir romanın vak’adan ve zamandan bağımsız olması mümkün olmadığı gibi, mekândan da ayrı olması mümkün değildir. Mekân, en az romandaki olaylarda kadar önemlidir. Mekân, olayların bir ögesi olarak olayları daha aksiyonlu oluşmasına ve şekil almasına doğrudan etki eder.¹⁶⁹ Mekân, sadece olay ve

¹⁶⁸ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 208.

¹⁶⁹ Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, s.103; Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 135; Narlı, *Romanda Zaman ve Mekân kavramları*, s. 98.

hareketleri değil, zihni plândaki yansımaları, sosyal ve kültürel hayattaki değişim ve farklılıkları da sergileyen bir çevre ve atmosferdir.¹⁷⁰

Bazı romanların mekânlar üzerinde yoğunlaştığına rastlanmak mümkündür. Arûsu Fergâne romanına genel anlamda baktığımızda yazarın, mekânlardan daha çok olaylar üzerinde yoğunlaştığı görülür. Romanda Halife'nin en büyük savaş yaptığı yer Amuriye şehri Türkiye'deki Afyonkarahisarın, Emirdağ ilçesi olarak isimlendirilmektedir.¹⁷¹

2.5.1. Romanda Mekân ve Tasvir

Tasvir betimlemedir Gözlenen bir varlığın ve görülen her şeyin oluş biçimlerinin belirtilmesi, ifade edilmesidir. Yani olayın yazıyla tekrar resmedilerek, okuyucunun göz önünde canlandırılmasıdır.¹⁷² Arûsu Fergâne romanında yöntem olarak iki türlü tasvirden bahsedebiliriz.

2.5.1.1. Mekânlarda Nesnel Tasvir

Romandaki olaylar en ince ayrıntılarına kadar anlatan gerçekçi tasvirdir. Romandaki kişilerin yaşadıkları olayların en iyi şekilde verilmesinde nesnel tasvirin büyük rolü vardır.¹⁷³

Arûsu Fergâne romanının Karşanşah ateşgedesini anlatması bu konuya örnek olabilir;

((ومشى حتى أطل على بيت النار. والأعلام تخفق على سوره وحوله مقاصير تعد بالعشرات، يقيم بها السدنة والخدم والقوام، وقد تراحم الناس ببابه الذي زين بالريحان. فتظاهر وردان بأنه واحد من عباد النار وقد جاء لأداء فريضة الزيارة. ودخل إلى صحن المعبد فرآه مفروشاً بالديباج والحرير))

“Biraz sonra Karşanşah ateş gedesi görüldü. Her tarafı büyük bayraklarla donanmıştı. Etrafında birçok oda bulunuyordu ki bu odalar kâhin, hademe ve diğer

¹⁷⁰ Mehmet Bakır, Şengül, “Romanda Mekân Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 11, Ordu, 2010, s. 531.

¹⁷¹“Amuriye Şehri”, <https://edebiyatvesanatakademisi.com/forum/detay/antik-kentler/amorium-antik-kenti-emirdag-afyonkarahisar/46915>, (Erişim Tarihi: 18.05.2019)

¹⁷² Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 139.

¹⁷³ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 140.

görevlilere tahsis edilmişti. Üstü yeşillik ve çiçekle kaplanmış olan büyük kapısının önünde büyük izdiham vardı. Verdân görevini yerine getirmek için ateşperest gibi görünerek ibadetgâhın bahçesine girdi avlıya ipek'ten yapılmış kilimler ve başka çeşitli halılar serilmiştir...”¹⁷⁴

Burada yazar ateşgedeyi tasvir ederken kendi düşüncelerini ekle yapmadan aktarmıştır.

2.5.1.2. Mekânlarda Öznel Tasvir

Öznel tasvir romandaki şahsi izlenimleri ve betimlemeleri sunmaktadır. Şahsi izlenimleri sergilediğine göre buna romantik ve izlenimci tasvir de denilir. Romanda kişinin ruh durumuna göre ilk başlıklar göze çarpan unsurların algı dünyasında aldığı görüntüleri tasvir edecektir.¹⁷⁵

Yazar romanda Dırğâm'ın Cihân ile görüşmek için kendine verilen odada beklerken olan olayları şöyle tasvir eder;

ثم دخلت فلما أقبلت عليه خف للقاءها وكلاهما يبتسم وقلبه يضحك، وقد نسيت الدنيا ومصائبها
كأنهما انتقلا من عالم الشقاء إلى عالم السعادة والهناء.

“İki sevgili karşı karşıya geldiler. İkisinin de yüzleri gülüyor, kalpleri sevinçle çarpıyordu. Sanki dert ve keder âlemini geride bırakmış, mutluluk âlemine geçmiş gibi dünyanın gam ve kederini unutmuşlardı...”¹⁷⁶

2.6. Corcî Zeydân'ın Romanındaki Anlatım Teknikleri

Yazar okuyucuyu icra ettiği sanata çekebilmek için anlatım tekniklerine ihtiyaç duyacaktır. Yani anlatma tekniklerini kullanarak, anlatılan olaylara çeşitlilik ve derinlik katarak olay örgüsünü sağlam temellere oturtabilir. Anlatma teknikleri; özetleme, geriye dönüş, anlatma, gösterme teknikleriyle diğer tekniklerden ayrılır.¹⁷⁷ Anlatma teknikleri başlığı altında bulunan özetleme, geriye dönüş,

¹⁷⁴ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 50.

¹⁷⁵ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 141.

¹⁷⁶ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 55.

¹⁷⁷ Tekin, *Roman Sanatı I Romanın Unsurları*, s. 201-203.

anlatma gösterme, genişletme gibi başlıklar altında romandan örnekler vererek değinmekte fayda vardır.

2.6.1. Özetleme

Bir zaman süresi içinde çeşitli yerlerde olan bir seri olayı genel çizgileriyle okuyucuya ileten bir tekniktir ve hikâye anlatmanın tabii şeklidir.¹⁷⁸ Özetleme tekniği, gereksiz ayrıntıyı siler. Dolayısıyla esere derle toplu bir görünüm kazandıran bir yoldur. Bu yöntemle olaylar ve kişiler, bariz yön ve çizgilerle tanıtılır anlatılır. Sonuçta sayfalar boyu sürececek tanıtma meselesi, birkaç satır veya paragrafta çözümlenmiş olur.¹⁷⁹

Arûsu Fergâne 'de yazar birkaç yerde bu tekniği uygulamaktadır. Hammâd'ın sevdiği Yakuta'dan nasıl ayrıldığını şu şekilde özetlemesi buna bir örnektir.

مهما يكن من أمرك فلست بالغاً أمري. أحببت جارية لبعض البغداديين وأحبتي، فلما أقدمت على الزواج بها، تصدى لي رجل من خاصة المعتمم اسمه الحارث السمرقندي أظنك تعرفه وطلبها لنفسه وأخذها مني عنوة، فشكوت أمري إلى الخليفة على يد القاضي الذي ذكرته فأجابني بقوله: ابحث عن جارية أخرى فإن هذه لا تكون لك مع علمه بأنها تحبني حباً شديداً

“Özel işin ne olursa olsun hiçbir şekilde benimki kadar feci olamaz. Bir Bağdatlının bir cariyesine gönül koydum. O da benden hoşlanırdı. Onunla evlenmek istediğim zaman Mu'tasım'ın özel adamlarından olan Haris b. Semerkandî adında biri bana karşı çıkararak Yakuta'ya talip oldu. Sen bu adamı tanıyorsun sanırım. Onu elimden zorla aldı. Onu Şeyhülislam vasıtasıyla onu Halifeye şikâyet ettim. Halife de şöyle cevap verdi.”Başka bir cariyeye baksın” hâlbuki o da beni çok seviyordur”¹⁸⁰

Başka bir yerde Dırğâm'ın annesi Âfitâb, Şehrazat'ın küçükken kaybolmasını şu şekilde özetleyerek anlatır;

¹⁷⁸ Philip Stevick, *Roman Teorisi*, (çev. Sevim Kantarcıoğlu), Ankara 1998, s. 113.

¹⁷⁹ Tekin, *Roman Sanatı I Romanın Unsurları*, s. 230.

¹⁸⁰ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 114.

((هذه هي أختك لم تمت بل كانت قد فقدت. وإنما قالوا ذلك تلطفاً تسترا ولم يكن يعرف هذا السر إلا انا وأبوك وسامان هذا. وكان شياؤها على يده فإنه كان قد خرج بشهرزاد إلى البساتين وهي طفلة لا تكاد تستطيع المشي. فلما عاد سأله أبوك فبكى وزعم أن فرسا من أفراس النخاسين اختطفها منه- لأنه في تركستان جماعة يربون الخيل على النخاسة ويعودونها خطف الأطفال بأسنانها فيلتقط الفرس الطفل بأسنانه ويطير به إلى منزل صاحبه- ولم يصدق والدك ما قاله سامان وغضب من ذلك الحين وأشاعوا انها ماتت))

“O kaybolan kız kardeşin budur. O ölmemişti. Yalnız kaybolmuştu. Hlk arasında dedikodu olmamak için öldü demişlerdi. Bu sırrı ben, baban ve Semân'dan başka kimse bilmiyordu, onun kaybolmasının sebebi Semân'ı. Şehrazat daha çok küçükken Semân ile oynamak için bahçeye çıkmış Semân tek dönmüştü. Baban Semân'dan Şehrazat'ı sorunca Semân ağlayarak esir tüccarlarının bir atı onu kapıp götürdü diye cevap vermişti. Çünkü Türkistan'da bazı esirciler atlarını çocuk kaçırmaya alıştırmışlardı. Baban Semân'ın sözüne inanmadı. O dakikadan sonra baban Semân'ı görmek istemezdi. Şehrazat'ın vefat ettiği yaydılar.”¹⁸¹

2.6.2. Genişletme

Bu anlatım tekniğine öznel zaman, iç zaman da denilir. Yani olaylar nesnel zaman gözetilerek alınırken bazı olay, olgu ve eşyaların uyandırdığı hatırlamalarla, iç konuşmalarla geriye giderek veya ileriye giderek anlatılmasıdır.¹⁸² Romanda Cihân ile dadısı Hayzüran arasında geçen konuşma bu konuya uygun, örnek olarak görülmektedir;

فلما سمعت جهان ذلك خفق قلبها وعاد الدم إلى وجنتيها وأبرقت عيناها فابتدرتها خيزران قائلة لا تنكري يا حبيبي فعيناك تشهدان بأنك تحبين ضرغاماً فسكتت جهان منتظرة أن تسمع من خيزران استحساناً أو استهجاناً لذلك الحب، فقالت القهرمانة: إن ضرغاماً شاب جميل وشجاع باسل، لا مثيل له في فرغانة ولا في غيرها من بلاد فارس.

¹⁸¹ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 342.

¹⁸² Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 132.

فقلت: فهمت أنه شجاع وجميل ثم ماذا ؟

فهمت خيزران بأن تصرح برأيها ولكنها خافت على جهان فأطرقت وسكتت. فقلت لها جهان بصوت هادئ وجأش رابط: ((صرحي يا أماه ولا تخشي شيئاً))

فقلت ليس في العالم أحسن من ضرغام لولا نسبه فليس في فرغانة من يعرف أصله ونسبه حتى هو لا يعرف من أبوه))

قلت جيهان وهي تتشاغل بإصلاح القوس على كتفها : ((وماذا يقول الناس عنه))

“Cihân bu ismi duyunca kalbi çarpmaya başladı, Gözlerinde değişik bir parıltı vardı. Hayzuran Cihân’ın bu halinden hemen istifade etmek istedi. Hanımcığım inkâr etmeye gerek yok. Bu doğru olduğuna gözlerin şahittir. Dırğâm’ı çok seviyorsun.”

“Cihân, mürebbiyenin bu aşkı uygun görüp görmediğini bilmek için susmayı tercih etti. Hayzuran Cihân’ın niye sustuğunu hemen anladı:”

“Hiç Kuşum yok. Dırğâm yakışıklı bir delikanlıdır cesur ve cengâverdir.”

“Onu nasıl bulduğunu bana söylemiyorsun.”

“Hanımcığım söyledim. O yiğit, cesur ve cengâver bir delikanlıdır. Ne Fergâne’da, ne de İran’da onun gibi yakışıklı ve cengâver biri yoktur.”¹⁸³

Bu tarz anlatımlar romanın birçok yerinde zikredilmektedir. Romanda Cihân’ın ava mahsus elbisesini zikretmesi bu türe bir misal olabilir;

وكانت قد لبست ذلك اليوم ثوب الصيد، وهو يتألف من السراويل والقباء أو الدراعة، وتزملت بما يشبه العباءة من الحرير المزركش، ولفت رأسها بعمامة أشبه بالعصابة تغطي الجبين إلى

¹⁸³ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 19.

الحاجبين، وأرسلت منها توابتين خلف العنق اتقاء حر الشمس. وأدارت العباءة حول العنق حتى لا يبدو منها غير بعض وجهها.

“Cihân hatun o gün ava mahsus elbiselerini giymişti, Av elbisesi geniş bir şalvar, kaftan, vücudun her tarafını örtebilen bir çeşit mantodan oluşurdu. Manto kaliteli ipekten yapılmıştı, başına kaşlara kadar başını örten ve güneşten korumak için iki ucu arkaya doğru sarkan sargıya benzer bir sarık sarmıştı. Cihân’ı manto tamamen örtmüştü, yalnız yüzü görünüyordu.”¹⁸⁴

Yazar burada Cihân’ın av elbisesinin değerinin ne kadar yüksek olduğunu ve ona ne kadar yakıştığını anlatmak istemiştir.

2.6.3. Açık Mekân

Buna dış mekân da denilir. Yani olayların olduğu köy, kasaba, şehir gibi yerlerdir.¹⁸⁵ Romanda geçen mekânlardan açık mekâna örnek olarak Bezz şehir Cihân’ın gözüyle şu şekilde tasvir edilmiştir.

فرأتها شابه بالمعقل أو القلعة منها بالمدينة لأنها مؤلفة من قصور عدة كالقلاع يحيط بها كلها سور هائل عليه الأبراج والأبواب وفوقها أعلام الحرمية، والأرض في تلك الجهات جبلية وعرة يصعب مرور الجند فيها بأفقاله وأحماله. فعلت أن بابك التجأ إلى ذلك المعقل لمناعته حتى كاد يستحيل على المسلمين أخذه.

“Burası şehirden daha çok, müstahkem bir mevkie, bir kaleye benziyordu. Çünkü kaleler gibi birkaç siperli konaklar bulunuyordu. Bunların etrafı da dehşetli bir surla çevrilmişti.

Surların müstahkem kulesi ve kapıları vardı. Suların üzerinde Hürremiler’in sancakları dalgalanıyordu. Arazi geçinilmesi neredeyse mümkün olmayan dağlık bir bölgeydi. Ancak bir ordu mühimmatıyla, yeterli erzakıyla çok zor geçebilirdi.

¹⁸⁴ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 16.

¹⁸⁵ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 136.

Bâbek bu yere son derece sağlam ve düşman oraya girmesi neredeyse mümkün olmadığından oraya sığınmıştı.”¹⁸⁶

Burada Cihân Bezz’i dış görünüşünden hapse benzeterek, zor bir hayata başlamasının işareti olarak görmüştür. Eski neşeli, duyguların yerine sıkıntı dolu anlar olacağını hissetmiştir.

2.6.4. Kapalı Mekân

Buna dar mekân, iç mekân da denilir. Oda, ev, iş yeri, daire gibi yerleri kapalı mekân olarak sayabiliriz. Kapalı mekân tercihinin kişilikle olan bağlantısı da irdelenmelidir. Bazı insanlar içe dönüktürler, yalnızlığı, kapalı mekânlara kapanmayı severler. Bunlar, dışa dönük aktif değil, içe dönük pasif kişilerdir.¹⁸⁷ Romanda Dırğâm’ın annesi Âfitâb’ı bu evini anlatması buna örnek olabilir.

وكانت تقضي نهارها في البيت لا تخرج إلى البستان إلا نادراً، والجارية تبذل جهدها في تسليتها، وقد قضت في خدمتها أعواماً عديدة لم ترها ضاحكة قط، فلم تكن أقل استغراباً لحالها من الآخرين. على أنها كانت تحترمها وتحبها حباً جماً لما خبرته من لطفها وطيب عنصرها، مع التزامها الصمت إلا نادراً.

“Neredeyse bütün gününü konağın içinde geçiriyor, bahçeye çok az çıkıyordu. Mesude, hanımının yanında yıllarca kaldığı halde onun bir gün bile gördüğünü görmemişti. Âfitâb yalnızlığı çok seven, konuşmayı da sevmiyordu.”¹⁸⁸

Yazar başka bir yerde kapalı mekân tasvir ederken, Cihân’ın Erdebil’de kaldığı mekânda, kendi kendine düşündüğünü şöyle tasvir etmektedir;

فبدلت جهان ثيابها واستلقت والتفتت إلى ما حولها، فلما رات نفسها في تلك الحيرة وبينها وبين فرغانة سير بضعة اشهر، وكذلك بينها وبين سامرا، فكرت في ضرغام وساءت نفسها: ترى هل علم بما أصابها؟ أو هل من سبيل إلى إنباته بمكانها وما هي فيه فلعله يستطيع إنقاذها. ثم تذكرت أخاها سامان وساءت نفسها ما دهاه؟.

¹⁸⁶ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 132.

¹⁸⁷ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 136-137.

¹⁸⁸ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 86.

“Cihân elbisesini değiştirdikten sonra dinlenmek için yere uzanarak etrafına baktı. Kendini bir dağ içinde, bir takım canavarlara ait cehennem gibi bir kalenin tenha ve korkunç bir odasında, Fergâne'dan ve Sâmerâ'dan aylarca uzak olduğunu düşünerek, üzüntüleri bir kat daha arttı...”¹⁸⁹

2.7. Romannın Dil ve Üslup Bakımından İncelenmesi

Romancının en önemli görevlerinden biri, kullandığı dile en iyi şekilde hâkim olmasıdır. Dili en işlek ve kıvrak bir şekilde kullanması gerekmektedir.¹⁹⁰

2.7.1. Dil Unsurları

Arûsu Fergâne romanı Abbasî tarihini ele aldığı için, fasih Arapça dilini kullanmıştır. Yani okuma yazması olmayanların bile anlayabileceği sade bir dille yazılmıştır. Zeydân'ın genel olarak eserlerinde bazı eski terkip ve deyimler dışında hiç avamca kullanmamış olduğu görülmektedir. Ayrıca eserde okuyucuyu sürekli kendine çeken çeşitli olaylar, manzaralar ve tasvirler oluştuğu görülmektedir.¹⁹¹

2.7.1.1. Samimi İfadeler

Yazar, romanında okuyucularını daha aktif tutabilmek için, kahramanlar arasında geçen diyalogları, samimî ifadeler kullanmakla zenginleştirir. Buna romanda birçok yerde örnek bulunmaktadır. Cihân ile dadısı Hayzüran arasında geçen ifadeler buna örnek olabilir. Cihân babasına “Babacığım”, Dırğâm annesine “Anneciğim” gibi ifadeleri romanda birçok yerde kullanılmıştır. Romanda Cihân ile Hayzüran'ın, Dırğâm'ın gönderdiği mektubu okuduktan sonraki konuşmaları buna örnek olabilir;

لا تجزعي إنه آت .ولكن...

“Hanımcığım! Merak etme. O gelir. Fakat...”

وأطرقت كأنها تفكر في أمر طراً لها.

¹⁸⁹ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 132.

¹⁹⁰ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 258.

¹⁹¹ Ahmet Kazım Ürün, *Necib Mahfuz ve Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Konya, 2002. s. 336.

Hayzuran sözünü bitirmedi, sustu. Sanki birden bire bir şeyi hatırlamış, onu düşünüyordu.

فقلت جهان: « ولكن ماذا. قولي يا أمه».

Cihân:

Fakat ne?.. Anacığım çabuk söyle, beni meraklandırma.”¹⁹²

Đırğâm’ın “Sahip” unvanını aldıktan sonra, Halife’nin isteği üzerine, Halife’nin konağına yakın bir konağa taşınacağını annesinin de onunla beraber gelmesini istediğini söyleyince Âfitâb Đırğâm’a;

((اذهب أنت وحدك ولا حاجة لي إلى الإقامة بقصر الخليفة))

“Oğlum! Sen yalnız git, halife’nin sarayında benim ikamet etmeye ihtiyacım yoktur.

قال: ((ولماذا يا أمه؟ إذا كنت لا تريدن الذهاب معي فأنا أيضا لا أذهب))

Niçin, Aneciğim! Sen benimle gitmek istemezsen ben de gitmem.”¹⁹³

2.7.1.2. Terimler

Meslekler ya da sanat için kullanılan kendilerine has özel kavramlara terim denir.¹⁹⁴ Romanda terim kullanımına örnek olarak, Cihân’ın ava ya da koşuya giderken kullandığı arabayı anlattığı yeri verebiliriz;

ثم رأوا وراء المركبة جوادين مسرجين لا يقودهما سائق ولا يركبهما راكب، أحدهما على سرجه

جعبة مملوءة بالنبال .

¹⁹² Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 25.

¹⁹³ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 99.

¹⁹⁴ İsmail Parlatır, vd. *Tdk Okul Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000, s. 966.

“Arabânın arkasında eyerleri takılmış, süvarisiz, seyissiz iki at yürüyordu. Bunlardan biri yağız bir attı. Eğeri üzerinde ok dolu bir sadak (ok çantası) asılmıştı.”¹⁹⁵

2.7.2. Üslup

Üslup bir yazarın, dili özel ve özgün kullanım biçimi olup, düşünce ve hayallerini anlatış, dile getiriş tarzıdır.¹⁹⁶ Başka bir tanımla yazarın fikirlerini, duygularını ve düşüncelerini kişisel anlatış biçimidir.¹⁹⁷ Dolayısıyla üslup kişinin sanatçı kişiliğinin en önemli göstergesidir.¹⁹⁸

Zeydân’ın Arûsu Fergâne romanında birçok üslup kullandığı görülmektedir. Bu üslup çeşitlerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

2.7.2.1. Dramatik Üslup

Eserde kişinin kendisiyle, toplumla, tabiatla üzücü sebepler meydana getirebilecek çatışmalar halinde sunulmasıdır.¹⁹⁹ Arûsu Fergâne romanında dramatik üslup Semân’ın üvey kardeşi Şehrizade’yi daha küçük yaşında esir tüccarlarına satması olmuştur.²⁰⁰

Romanda Dırğâm’ın, Cihân’ın kaçırıldığını Semân’dan duyması, ayrıca Semân’ın, Cihân’a Dırğâm’ın öldüğü haberini vermesi, dramatik üslup’a örnek verilebilir.

2.7.2.2. Düşünce Üslubu

Düşünce üslubuna çıplak üslup da denilmektedir. Süslü ifadelerle duygu derinliğini ifade eden bir üsluptur. Yani önemli olan bazı fikirlerin, bilgilerin incelenme ve araştırma havasında yazılmasıdır.²⁰¹

¹⁹⁵ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 14.

¹⁹⁶ Parlatır, vd. *Tdk Okul Sözlüğü*, s. 1028.

¹⁹⁷ Kazan, Ramazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2013, s. 42.

¹⁹⁸ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 274.

¹⁹⁹ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 277.

²⁰⁰ Semân’ın kız kardeşinin sattığı olayı daha önceden ifade etmiştik. Dramatik üslup için de bu olayı daha geniş bir şekilde çalışmamızda (36. sayfasına) bakınız.

²⁰¹ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 279.

Romanda Merzüban'ın kendi inancına göre duaya çok önem verdiğini gören kızını Cihân'ın kendi düşüncesinde mutlu olduğunu, yazar şu şekilde anlatmaktadır;

فأحست جهان براحة لاتكال أبيها على الصلاة. وليس للإنسان تعزية في مثل هذه الساعة غير الإيمان، فهو وحده خير تعزية في الشدائد، بعد أن يعجز عقله وتغل يده عن درئها. ولولا الإيمان لكان حظ الناس من دنياهم التعاسة والشقاء. يدلم على ذلك أن الأرض لم تخل من دين. وما من أمة إلا وهي تدين بشيء ترجع إليه في رد القوي عن الضعيف، وتتعزى به في المصائب التي يضيع فيها الاجتهاد ويعجز عنها العقول.

“Cihân babasının duaya önem verdiğini görünce ruhen bir rahatlık hissetti. İnsan için bu gibi durumlarda, imandan başka teselli olunacak bir şey yoktur. Şiddet ve felaket anında, akıl ve küvet tamamen aciz kaldıktan sonra insanlara teselli ve ümit veren şey imandan ibarettir. İman olmasaydı bu dünyada insanlar bedbahtlıktan başka bir şey göremezlerdi. Dünyanın her tarafındaki halkın bir dine inanmaları işte bu sebebe dayanmaktadır. Hiçbir millet yoktur ki zayıfı kuvvete karşı himaye eden, hiçbir şeyin fayda ve tesiri görünmeyen felaketlerden kalbe kuvvet ve ümit veren bir dine tabi olmasın o felaketlere yalnız iman manen imdada yetişir.”²⁰²

2.7.2.3. Havas Üslubu

Şahısların birbiriyle konuşurken kültürlü, görgülü, ilişkilerini düzenli ve düzeyli, karşısındakine son derece saygılı hitap etmesidir.²⁰³ Romanda havas üslubuna birçok yerde rastlamak mümkündür. Örneğin; Dırğâm Halife'nin huzuruna gittiğinde, kendisine “Sahip” (en yakın dost) unvanını verdiği zaman, Halife'ye şu şekilde hitap etmiştir;

((لقد تكاثرت علي نعم أميلر المؤمنين، ولا أراني أهلا لها ولكنه أراد أن يرفع صنيعته))

²⁰² Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 39.

²⁰³ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 281.

“Emiru’l-Mü’minin efendimizin lütufları layık olduğumun kat kat üstündedir. Kendimi bu lütfeye layık görmüyorum. Efendimiz kulunu ihya etmek istiyor..”²⁰⁴

Aynı şekilde Halife de Dırğâm’a Afşin hakkında fikrini sorduğu zaman, şu şekilde hitap etmektedir.

((قلت لك يا صاحب إني لا أثق بالأفشين هذا ولا أعلم كيف أستغني عنه وقد رأيتك أنت في بلادهم بين أهلهم وعشيرته فكيف وجدته))

“Sahip! Sana daha önce de söyledim. Bu Afşin’e güven yoktur. Onun yardımına ihtiyaç duymamak için ne yapacağım bilmiyorum. Sen onu kendi memleketinde, akraba ve aşireti içinde tanıdın. Onu nasıl gördün?”²⁰⁵

2.7.2.4. Hiciv Üslubu

Yazar bu üslupla şahısa, topluma, kuruma ve inanca karşı kötü durumları teşhir edebilir. Hiciv üslubunda yazar eleştirirken doğrudan veya dolaylı yoldan alaya alarak eleştirir.²⁰⁶ Bu üsluba Afşin’in kardeşi tarafından Afşin’e yazılan mektupta Arapları “Köpeğe” benzetmesi örnek verilebilir;

((كتب أخوه لأخي باسمه أنه لم ينصر هذا الدين غير بابك، ولكن بابك قتل نفسه، وجهدت أن أصرف عنه الموت فأبى إلا أن أوقعه، فإن خالفت لم يكن للقوم من يرمونك به غيرك ومعني الفرسان وأهل النجدة فإن وجهت إليك لم يبق أحد يجارنا إلا ثلاثة العرب والمغاربة والأتراك. والعربي بمنزلة الكلب اظرح له كسرة واضرب رأسه، والمغاربة أكلة رأس. والأتراك ما هي إلا ساعة حتى تنفذ سهامهم ثم تجول الخيول عليهم فتأتي على آخرهم))

“Bu dine (yani Mecusiliğe) benden, senden ve Bâbek’ten başka kimse yardım ve hizmet etmiyor. Bâbek aptallığından kendini öldürttü. Onu ölümden kurtarmak için çok çalıştım. Aptallığına yenildi. Kendini harcadı. Bana karşı

²⁰⁴ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 97.

²⁰⁵ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 103.

²⁰⁶ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 281-282.

gelirsen, Müslümanların sana karşı gönderecekleri benden başka güçlü kuvvetleri yoktur. Maiyetimde ne kadar cesur ne kadar kuvvetli asker olduğunu biliyorsun. Halin fena olur. Fakat seninle birleşirsem İslam devletinin bize karşı savaşacak üç kuvveti kalır. Araplar, Fashılar ve Türkler. Araplar köpek gibidir. Ona bir parça ekmek at, başını kes. Fashılar bir başyemek kadar kolaydır. Türkler ise, bunların kuvvetleri elindeki okları bitinceye kadardır. Ondan sonra bir süvari hücumu ile onlardan kimse kalmaz..²⁰⁷

2.8. Romanın Muhteva Bakımında İncelenmesi

Roman Muhteva bakımından incelendiğinde, olay bütünlüğü, kurgu, hedef, kitle, başlangıç v.s. gibi öğeler önem arz etmektedir. Bu öğelere kısaca değinilirse yerinde olacaktır.

2.8.1. Romanda Kurgulama Tekniği

Yazarın gerçek dünyadan aldığı malzemeleri, kendi ustalığıyla sanatsal bir âleme dönüştürmesine kurgulama tekniği denir. Yani yazar gerçeklerle uyum içinde, kendi düş dünyasının planını çizer. Yazar kendi yeteneğine dayanarak, gerilim aktarımlar gibi unsurlarla anlatacağı hikâyesini zenginleştirir, süsler. Hikâyeyi okurken okuyucunun zihninde karışıklık olmaması için geriye dönüş, sonradan aktarmalar, özetleme ve uzatma v.b. teknikleri de kullanarak okuyucunun dikkatini olayın akışına çeker. Bu kullandığı yöntem kurgu ile gerçekleşmektedir.²⁰⁸

2.8.2. Olay Bütünlüğü

Olay örgüsünün, aralarındaki ilişkilerin, okuyucuya daha anlamlı bir bütünlük içinde sunulması için kullanılan sistem. Yani okuyucuya olay bütünlüğünü sağlar. Bu ise bazı şekiller ile gerçekleşir.²⁰⁹ Bu kurgusal şekillere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

²⁰⁷ Zeydân, *Arûsu Fergâne*, s. 202.

²⁰⁸ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 187.

²⁰⁹ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 194.

2.8.3. Hal Değişim Kalıbı

Anlatılan hikâyelerde olayların halden hale değişmesidir. Örneğin iyi halden kötü hale ya da kötü halden iyi hale geçişine hal değişimi denilir. Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi* adlı eserinde, hal değişimi kalıbını şöyle değerlendirir; “Anlatılan hikâyelerde olayların halden hale değişmesidir. Örneğin, iyi halden kötü hale, kötü halden iyi hale geçişine hal değişimi denilir. Romanlardaki hal değişimi kalıbı, bazen semavi dinlerin hayat süreci kalıbının bilinçli ya da bilinçsiz olarak bir yansıması olarak görülebilir”²¹⁰

Romanda hayat süreci kalıbı: ilk var oluş süreci, sınav süreci ve sınav sonucu olarak üç kısımdan oluşur. Bu kısımların romanda şöyle uygulandığı görülmektedir.

1. İlk varoluş süreci; Merzuban’ın çabası sonucunda mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşayan ailesi. Hiç zorluk görmemeleridir.
2. Sınav süreci; Merzüban’ın vefat etmesinden sonra, çocuklarına Afşin’in vasi olarak tayin edilmesi ile ailedeki huzur ve mutlu yaşantılar bozulması, Cihân’ın nişanlısı Dırğâm’a kavuşmak için Fergane’den Samerra’ya doğru yola çıkması, yeni bir sınavın başlangıcıdır. Yolculuk esnasında karşılaştığı zorluklara karşı vereceği mücadele onun hayatının sonunu değiştirir.
3. Sınav sonucu; Cihân’ın yolculuk sırasında karşılaştığı zorlukları yenmek için yaptığı çabaları, gayretleri görülmektedir. Ona kumpas kuranların kumpaslarını bozması, Bu kadar zorluklara katlanarak nişanlısı Dırğâm ile buluşması ile son bulan kısmı, sınav sonu merhalesidir.

Arûsu Ferğâne’deki olay örgüsünde de görüldüğü gibi, her bir hikâye birçok olaydan meydana gelmektedir. Olaylar kendi aralarında zaman, mekân, tasvirler, metin döndürmeler, anında ve sonunda aktarmalar, anlatım ve sanatsal tekniklerle oluşmaktadır. Hal değişimi kalıbı ise, Hikâyede geçen olayların olduğu bölümlerin arasında alaka kurarak, olayların bütünlüğünü sağlamaktır. Böylece her üç hali düzenli bir şekilde okuyucuya sunarak tasavvurunu kurmaktır.

²¹⁰ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 194.

2.8.4. Romanda Mekanik Yapılaşma

Buna paralel bağlantı ya da eş zamanlı kurgu da denilebilir. Romanda bir olaydan başka bir olaya aynı zaman dilimi içinde geçiş mekanik yapılaşma denilir. Yani bir birinden kopuk olan olayların bir düzen içinde diğer olaya bağlamasıdır.²¹¹

Arûsu Ferğâne romanında ise bu mekanik yapılaşma tekniğiyle birçok yerde karşılaşmak mümkündür. Örneğin Cihân ile Bâbek'in karşılaşması sonucunda, Cihân'ın akıllılığıyla Bâdek ve tüm Bezz şehrini hayran bırakması ve Bâbek'in kötü alışkanlıklarından vazgeçmesine sebep olması, böylece Bezz şehrinden bahsederken Samerra'daki olaylara geçtiğinde yazarın "Şimdi Bezz ile halkını bırakalım da Samerra'ya gelelim" diyerek bir olaydan ikinci olaya geçerek bu iki olayı birbirine bağlamaktadır.

²¹¹ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 200.

SONUÇ

Corcî Zeydân, kaleme aldığı tarihî romanları ile modern Arap edebiyatında, yeni bir çığır açmıştır. Yazdığı romanlarda genellikle Emeviler, Abbasiler ve Eyyübiler döneminde yaşanan olayları ve bu olaylarda öne çıkan insanları, romanın kurmaca karakterleriyle, ustaca kaleme alarak, okuyucuya sunmuştur. Bu konuda birçok tarihi roman yazarına da yön vermiştir.

Zeydân, yazmaya başladığı ilk zamanlarda Mısır tarihi üzerine yazılar vücuda getirmiştir. Ancak tarihi kitapların konusu belli olduğundan, verilmek istenen mesaj da kısıtlı olacaktır. Yani istediği anlamda okuyucuyu etkileyemeyecektir. Bu sebeple Zeydân, tarihle ilgili bir roman değil, bir roman içinde tarihi anlatmaya karar vermiştir. Zeydân kaleme aldığı eserlerinde bir veya birkaç kişinin başından geçen olayları anlatır. Ancak onun asıl amacının tarihî olayları anlatmaktır.

Corcî Zeydân, “*Arûsu Fergâne*” romanında Abbasi döneminde gerçekleşen olayları akıcı ve kolay anlaşılabilir bir üslupla yazmıştır. “*Arûsu Fergâne*”, romanda önemli bir karakter olan ve Fergâne güzeli diye bilinen Cihân hakkındadır. Romandaki kötü kahraman Afşin’in, Cihân’da gönlü olması nedeniyle, Cihân’ın Fergâne şehrinden uzakta Samerra şehrindeki nişanlısı Dırğâm ile kavuşamaması için çeşitli oyunlar kurduğu görülür. Yalnız bu kurduğu oyunlar, sonuçları değiştirmeyecektir. Cihân nişanlısı Dırğâm ile buluşmayı başaracaktır. Yani burada yazar bize şu mesajı vermektedir, “Hayatta, ister erkek ister kadın olsun, insan, gittiği yolda kararlıysa önünden çıkan zorluklar, engeller onu hiçbir şekilde durduramaz. Tam tersine o zorluklar onun hırsına hırs katar, yaptığı mücadele sonucunda er geç amacına ulaşacaktır”.

“*Arûsu Fergâne*” romanının Abbasiler zamanını anlattığı göz önüne alındığında, yazarın sadece Cihân ile Dırğâm’ın başından geçirdiği olayları anlatmakla kalmayıp, Abbasi dönemindeki tarihi vak’aların da bilgilerini vermek hedefinde olduğunu söyleyebiliriz. Buna örnek olarak, Halife Mu’tasım’ın

Müslümanlara senelerdir başkaldıran Erdebil şehrini bizzat komutanlığı altında fethettiği haberini aktarmasından anlayabiliriz.

Ayrıca Cihân ile Dırğâm'ın kurduğu aşk hikâyesi ve bu aşk etrafında gerçekleşen olaylar, romanı sıkıcı olmaktan tamamen uzaklaştırmıştır. Böylece okuyuculara bir yandan tarihte gerçekleşen olaylar hakkında bilgi verirken, diğer taraftan da kurgusal hikâyeleri ustaca kullanarak okuyucuları romanda tutmayı başarmıştır.

Romanda, yazarın, anında aktarma, geriye dönüş, genişletme, özetleme ve montaj gibi modern anlatımdaki önemli teknikleri de ustaca kullandığını görmekteyiz. Zeydân kahramanların bir sene veya iki sene içerisinde yaşamış olduğu olayları sanki yakın bir zamanda yaşanmış izlenimi ile vermektedir. Kahramanlar arasında sıkça geçen olaylar romana ayrı bir dinamizm katmıştır.

Sonuç olarak; İncelemiş olduğumuz “*Arûsu Fergâne*” romanının sahibi Corcî Zeydân'ın Arap edebiyatında olduğu kadar dünya edebiyatında da büyük bir yeri olduğu tartışılmaz gerçektir. Onun diğer romanlarının da incelenmesi ile bu husus, daha da aşikâr olacaktır.

KAYNAKÇA

- AHMED**, Şalah Zekî, *A 'lâmu 'n-Neş 'eti 'l- 'Arabiyyeti 'l-İslâmiyye fi 'l- 'Asri 'l-Hadîs*, Merkezi'l Hağârati'l- 'Arabiyye, I. bs., Mısır, 2001.
- AKTAŞ**, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.
- ALLEN**, Roger, "Edebiyat Tarihi ve Arap Romani" (çev. Yrd. Doç. Faruk Çiftçi), *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 3, S: 6, Kahramanmaraş, 2005.
- ALÎ**, Kürd, *el-Muasırûn*, Matbûâtu Mecmail-Lugati'l Arabiyye, (I-II), Dımaşk, 1980.
- AYYILDIZ**, Erol, "Makâme", *DİA*, Ankara, 2003.
- AZİZ**, Sami, *es-Sehâfetu 'l-Misriyye ve Musekkafu mina 'l-İhtilâli 'l-İnciliziyeye*, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabiyye, 1985.
- BEDEVÎ**, Cemal, *Mısır min Nâfizeti 't Tarih*, Daru'ş-Şuruk, Mısır, 1999.
- BEDR**, Abdülmuhsin Tâhâ, *Tatavvuru 'r-Rivâyeti 'l-Arabiyyeti 'l-Hadîse fi Mısır 1870-1983*, Kahire, 1983.
- el-BÛCÎ**, Muhammed Bekr, "er-Rivâye" *Mecellet'u Cami 'i 'l-Ezher Silsiletu 'l-'Ulûmi 'l-İnsânîyye*, Kahire, 2009.
- CEVÂD**, Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi 'l-Arab Kable 'l-İslâm*, Câmi'atu Bâgdâd, Bâgdât, 1993.
- ÇELEBÎ**, Muharrem, "Corcî Zeydân", *DİA*, İstanbul, 1993.
- ÇETİN**, Nurullah, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017.
- ÇETİŞLİ**, İsmail, *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.
- DÂĞIR**, Yûsuf Es'ad, *Mesâdiru 'd-Dirâseti 'l-Edebiyye*, Lübnan, 2000.
- DAYF**, Şevki, *el-Edebu 'l-Arabiyyu 'l-Mu'âsır fi Mısır*, Dârûl-Meârif, X. bs., Kâhire, 1992.

- ed-DESÛKÎ**, Ömer, *Fî'l- Edebi'l- Hadîs*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, C: I-II, Kahire, 1966.
- DERVİŞ**, Mahir, *Hicretu's-Şevâm ilâ Mısr Hilâle en-Nısfı's-Sânî mine'l-Şarnî't-Tâsi'î 'Aşar ve Bidâyâti'l-Şarnî'l-İşrîn*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, en-Necâh el-Vataniyye Üniversitesi, Filistin, 2003.
- EBÛ UBEYD**, Mehur b. Hasan, *Kütübü'n Hazzerâ Minhe'l-Ulema*, Riyad, 1995.
- EBÛ HALÎL**, Şevkî, *Corcî Zeydân Fi'l-Mîzân*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1983.
- EMİNOĞLU**, Ali, *Modern Arap Şiirinde Mahmut Derviş ve Şiir Anlayışı*, Aybil Yayınları, Konya, 2016.
- ER**, Rahmi, *Modern Mısır Romanı (1914-1944)*, 1. Baskı, Hece Yayınları, Ankara, 2015.
- _____, Rahmi, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, Vadi Yayınları, Ankara 2012.
- FAZLIOĞLU**, Şükran, "Yâzicî, İbrâhim b. Nâsîf", *DİA*, İstanbul 2013.
- _____, Şükran, "Modern Mısır Romanında Türk İmajı (1798-1914)", Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- FORSTER**, E. Morgan, *Roman Sanatı*, (çev. Ünal Aytür), İstanbul, 1985.
- GÜMÜŞ**, Hüseyin, *Roman Dünyası ve İncelemesi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989.
- GÜNEŞ**, Kadir *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yay., İstanbul, 2013.
- GOLDZİHER**, Ignazce, *Klasik Arab Literaturu* (çev. Rahmi Er, Azmi Yüksel), Vadi Yay., II. bs., Ankara, 2012
- HASAN**, Muhammed Abdu'l-Gani, *Silsiletü Âlâmi'l-Arab*, el-Matbeatu's-Sekâfiyye, 1970.
- HAFÂCÎ**, Muhammed 'Abdu'l-Mun'im, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabî el-Ĥadîş ve Medârisuhu*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1992.

HEYKEL, Ahmet Abdu'l-Maksûd, *Ta'avvuru'l-Edebi'l-Hadîsi fi Mısr*, Dâru'l-Ma'ârif, VI. bs., Kâhire, 1994.

HEYET, *Mevsûatu'l-Arabiyyeti'l-Âlemiyye, Müessesetü A'mâli'l-Mevsûla.*, Riyad, 1999.

İRVEN, Nurullah, “*Necîp Mahfûz'un Abesu'l-Akdâr Adlı Romanının İncelenmesi*”, Süleyman Demirel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagat Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İsparta, 2015.

İSHAKOĞLU, Ömer, *Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebi ve Kültürel Faaliyetler (1800-1918)*, İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

İLYAN, Yusuf, Serkis, *Mu'cemu'l-Matbûât*, Mısır, 1928.

KAZAKOĞLU, Yasemin, “*Necip Mahfuz'un es-Sülasıyye (Üçleme), Adlı Eserinde Kadın Figürü*”, Marmara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, En Doğu Diller ve Edebiyatlar Anabilim Dalı Arap ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010.

KAZAN, Ramazan, *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri*, Nobel Yay., Ankara, 2013.

KILIÇ, Hulûsî, “*Makâmât*”, *DİA*, Ankara 2003.

KÜÇÜKSARI, Mücahit, *Arap Şairlerden es-Sefercelânî ve Şiiri*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya, 2017

NARLI, Mehmet, “*Romanda Zaman ve Mekân Kavramları*”, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C: 5, S: 7, Balıkesir, 2002.

NAZİR, Abbûd, *Corcî Zeydân Hâyâtuhû A'mâluhû Ma Kîle Fih*, Daru Marun Abbud, Beyrut, 1983.

ROGER, Allen, “*Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı*” (çev. Yrd. Doç. Faruk Çiftçi), *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kahramanmaraş 2005.

SÂBÂT, Halîl, *Târîhu't-Terceme fi 'Asrı Muhammed 'Ali*, Kahire, 1951.

SAVRAN, Ahmet, *XIX. Yy. Osmanlı Dönemi Yeni Arap Edebiyatı*, Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak. Yayınları, Erzurum, 1991.

SADOĞLU, Şaban, *Muvazzah Sarf İlmi*, el-Mektebetu'l-Mahmudiye, İstanbul, 2012.

SAMANCI, Yusuf Sami, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve şiirleri*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya, 2017.

ŞİBLÎ, Mevlânâ, *İntikâdu Kitâbi't-Târîhi't-Temedüni'l-İslâmî*, Kahire, H. 1330.

ŞENGÜL, Mehmet Bakır, “Romanda Mekân Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:3, S:11, Ordu, 2010

SEYİD, Muhammed Seyyid, “Mısır”, *DİA*, İstanbul, 1988.

es-SE'AFİN, İbrahim, *Tatavvuru'r-Rivâye el-Arabiyye el-Hadîse fî Bilâdi's-Şâm*, Daru'l-Menahil, Beyrut 1987.

es-SEKKÛT, Hamdî, *Çamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*, Daru's-Şark, Ürdün 2007.

STEVİCK, Philip, *Roman Teorisi*, (çev. Sevim Kantarcıoğlu), Ankara, 1998.

PARLATIR, İsmail vd., *TDK Okul Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000.

PEKKIRBAZLI, Ömer, “*Corcî Zeydân'ın İslam Medeniyeti Tasavuru*”, Necmettin Erbakan Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Konya, 2016.

TASA, Muhammet, *İbnûs-Semmân ve Şiirleri*, Konya, 2007.

TARRAZÎ, Philippe de, *Târîhu' ş- Şahâfati'l-'Arabîyye*, el-Matba'atul-Edebiyye, Beyrut 1996.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1976.

et-TAHTÂVÎ, Rifâ'a, *Tahlîsu'l-İbrîz fî Talhîsi Bârîs*, Kelimât 'Arabiyye li't-Terceme, Mısır 2011.

TEKİN, Mehmet, *Roman Sanatı I, Romanın Unsurları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2001

TOPUZOĞLU, Tefik Rüştü, “Recez”, *DİA*, Ankara, 2007.

THOMAS, Philipp, *The Autobiography of Jurjî Zeîdan*, Washington, 1990.

TUZCU, Kemal, *Mısırlı Neo-Klasik Şairler*, Nüsha Şarkiyat Araştırmalar Derneği, Ankara, 2002.

ÜRÜN, Ahmet Kazım, *Necip Mahfuz ve Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Konya, 2002.

el-VERAKÎ, Es-Sa'îd, *İtticâbâtu'l-Kıssati'l-Kasîra fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsır fî Mısır*, Kahire, 1984

YALAR, Mehmet, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yay., Bursa, 2009.

YETKİN, Suut Kemal, *Edebî Meslekler Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967.

YILDIZ, Musa, *Necip Mahfuz'un Sembolik Romanları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 1998.

ZEYDÂN, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, 1967.

_____, Corcî, *Târîhu't-Temedduni'l-İslâmî*, Matbaetul Hilâl, Mısır 1959.

_____, Corcî, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, (çev., Nejdet Gök), İstanbul 2012.

_____, Corcî, *'Arus'u Ferğâna*, Müesseset'ü Hindâvî, Kahira 2012.

“Amuriye Şehri”, <https://edebiyatvesanatakademisi.com/forum/detay/antik-kentler/amorium-antik-kenti-emirdag-afyonkarahisar/46915>, (Erişim Tarihi: 18.05.2019).